

ПРИВАТНА УСТАНОВА
«НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА»
МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ШЕКУН ІВАН ВАЛЕРІЙОВИЧ

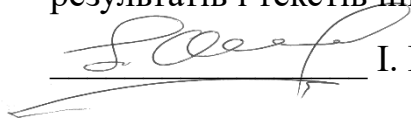
УДК 343.9:343.353

ДИСЕРТАЦІЯ
ЗАПОБІГАННЯ ПРИВЛАСНЕННЮ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 І. В. Шекун

Науковий керівник: Яцик Тетяна Петрівна,

кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Шекун І. В. Запобігання привласненню у сфері службової діяльності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права», Київ; Державний податковий університет, Ірпінь, 2026.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню особливостей запобігання привласненню у сфері службової діяльності. Розкрито особливості генези нормативно-правового регулювання щодо запобігання привласненню, розтраті майна або заволодінню ним шляхом зловживання службовим становищем в Україні, за результатами чого запропоновано авторське бачення змісту та періодизації сучасного періоду оновлення підходів запобігання привласненню у сфері службової діяльності. Охарактеризовано поняття привласнення у сфері службової діяльності та систематизованого ознаки відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень. Визначено, що привласнення у сфері службової діяльності є самостійним кримінально-правовим явищем комплексної (подвійної) природи, яке поєднує ознаки кримінальних правопорушень проти власності та у сфері службової діяльності, що обумовлює специфіку його кримінально-правової кваліфікації.

Окреслено структуру кримінологічної характеристики привласнення у сфері службової діяльності. Доведено необхідність застосування комплексного соціально-біопсихологічного підходу до дослідження особи злочинця, що дозволяє врахувати взаємодію соціальних ролей, професійного статусу та індивідуальних психологічних властивостей, які у поєднанні з організаційними умовами службової діяльності можуть формувати криміногенну мотивацію. Виокремлено та систематизовано детермінанти вчинення привласнення у сфері службової діяльності. Звернено увагу, що формування цього виду злочинності є результатом взаємодії макросоціальних та мікросоціальних чинників, які потрібно враховувати при реалізації заходів

запобігання.

Окреслено стан та сутність основних заходів загальносоціального запобігання привласненню у сфері службової діяльності. Визначено ключові проблеми реалізації таких заходів та надано пропозиції щодо удосконалення в частині інтеграції соціально-економічних чинників у механізм оцінки корупційних ризиків, посилення інституційної спроможності соціального та громадського контролю, удосконалення організаційно-управлінських процедур і розвитку культурно-освітніх та морально-етичних засад публічної служби. Запропоновано внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції», законодавства про державну службу тощо з метою підвищення превентивного потенціалу загальносоціальних заходів і забезпечення системного підходу до запобігання привласненню публічних ресурсів. Розкрито систему заходів спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного запобігання привласненню у сфері службової діяльності. Запропоновано внести зміни до статей 191 та 364 Кримінального кодексу України, Закону України «Про запобігання корупції», законодавства про державну службу тощо з метою вдосконалення механізмів запобігання привласненню у сфері службової діяльності, забезпечення системного підходу та підвищення превентивного потенціалу загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів запобігання.

Проаналізовано міжнародні стандарти запобігання привласненню у сфері службової діяльності, ґрунтуючись на яких сформульовано пропозиції щодо запровадження ризик-орієнтованого підходу до контролю за розпорядженням публічними ресурсами, використання цифрових інструментів для моніторингу руху бюджетних, оборонних і гуманітарних активів, забезпечення прозорості та підзвітності процедур обліку, розподілу й використання ресурсів, а також розвитку інфраструктури цифрової доброчесності в умовах воєнного і післявоєнного періодів.

Ключові слова: привласнення у сфері службової діяльності, запобігання кримінальним правопорушенням, службова злочинність,

кримінологічна характеристика, детермінанти злочинності, особа злочинця, міжнародні стандарти, кримінальна відповідальність.

SUMMARY

Shekun I. V. Prevention of embezzlement in the sphere of official activity. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences on the specialty 12.00.08 «Criminal law and criminology; criminal enforcement law». – Private institution «Scientific Institute of Public Law», Kyiv; State Tax University, Irpin, 2026.

The dissertation deals with a comprehensive study of the features of preventing embezzlement in the sphere of official activity. The features of the genesis of regulatory and legal regulation on the prevention of embezzlement, embezzlement of property or its appropriation by abuse of official position in Ukraine are revealed, based on which the author's vision of the content and periodization of the modern period of updating approaches to preventing embezzlement in the sphere of official activity is proposed. The concept of embezzlement in the sphere of official activity and the systematic features of its distinction from related components of criminal offenses are characterized. It is determined that embezzlement in the sphere of official activity is an independent criminal-legal phenomenon of a complex (dual) nature, which combines the features of criminal offenses against property and in the sphere of official activity, which determines the specificity of its criminal-legal qualification.

The structure of the criminological characteristic of embezzlement in the sphere of official activity is outlined. The need to apply a comprehensive social-biopsychological approach to the study of the personality of the criminal is proven, which allows considering the interaction of social roles, professional status and individual psychological properties, which in combination with the organizational conditions of official activity can form criminogenic motivation. The determinants

of the commission of embezzlement in the sphere of official activity are identified and systematized. Attention is drawn to the fact that the formation of this type of crime is the result of the interaction of macrosocial and microsocial factors, which must be considered when implementing preventive measures.

The state and essence of the main measures of general social prevention of embezzlement in the sphere of official activity are outlined. The key problems of the implementation of such measures are identified and proposals are made for their improvement in terms of integrating socio-economic factors into the mechanism of assessing corruption risks, strengthening the institutional capacity of social and public control, improving organizational and managerial procedures and developing cultural, educational and moral and ethical principles of public service. Amendments to the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», legislation on civil service, etc. are proposed in order to increase the preventive potential of general social measures and ensure a systematic approach to preventing the embezzlement of public resources. A system of measures for special-criminological and individual-prophylactic prevention of embezzlement in the sphere of official activity is disclosed. It is proposed to amend Articles 191 and 364 of the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», legislation on civil service, etc. in order to improve mechanisms for preventing embezzlement in the sphere of official activities, ensure a systematic approach and increase the preventive potential of general social, special criminological and individual preventive measures of prevention.

International standards for preventing embezzlement in the sphere of official activities are analyzed, based on which proposals are formulated for the introduction of a risk-based approach to control over the disposal of public resources, the use of digital tools for monitoring the movement of budgetary, defense and humanitarian assets, ensuring transparency and accountability of accounting procedures, distribution and use of resources, as well as the development of digital integrity infrastructure in war and post-war periods.

Keywords: embezzlement in the field of official activity, prevention of criminal offenses, official criminality, criminological characteristics, determinants of criminality, identity of the criminal, international standards, criminal liability.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шекун І. В. Кримінологічна характеристика як базова категорія дослідження корупційних кримінальних правопорушень. *Юридична наука*. 2019. № 9 (99). С. 599–606. URL : <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/issue/view/11/16>
2. Шекун І. В. Запобігання привласненню у сфері службової діяльності: міжнародно-правові стандарти. *Юридична наука*. 2020. № 3 (105), т. 2. С. 286–294. URL : <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/577/704>
3. Shekun I. Determinants of misappropriation in the sphere of official duties. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 1. Pp. 119–123. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2024/1/23.pdf>
4. Шекун І. В. Запобігання привласненню у сфері службової діяльності в умовах воєнного стану: євроінтеграційні орієнтири та напрями реформування в Україні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2025. № 7 (75). С. 117–122. URL : <https://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/14013>
5. Шекун І. В. Відмежування привласнення у сфері службової діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 6, 7. С. 165–170. URL : https://cms.legal-journal.e-u.edu.ua/uploads/6_25_42ee969598.pdf
6. Шекун І. В. Огляд нормативно-правового регулювання кримінальної відповідальності за привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем на території України в період з XVII ст. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 130. С. 273–280. URL : https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2025/01/shekun_130.pdf
7. Шекун І. В. Типологія осіб, які вчиняють привласнення в службовій сфері: кримінологічний підхід. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 10. С. 120–124. URL : https://cms.legal-journal.e-u.edu.ua/uploads/20_3ee020e1d1.pdf

8. Шекун І. В. Щодо детермінантів привласнення майна у сфері службової діяльності в умовах російсько-української війни. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану* : збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу, 15 травня 2024 р. / за заг. ред. О. І. Косілової. 2024. С. 112–114. URL : <https://api-ir.dpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7cbcb020-8a7e-42eb-98b2-c47d106d7443/content>

9. Шекун І. В. Судова практика щодо визначення ознак суб'єкта привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 Кримінального кодексу України). *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку* : матеріали Х науково-практичної конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, доктора юридичних наук Віктора Тарасовича Білоуса, 30 жовтня 2024 року. Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. С. 276–280. URL : <https://surl.li/pxwgbn>

10. Шекун І.В. Європейські стандарти протидії привласненню у службовій сфері та їх вплив на зміцнення гарантій прав людини в Україні. *Права людини в сучасних умовах: гуманістичний та безпековий вимір*: матеріали міжкафедрального круглого столу (м. Ірпінь, 10 грудня 2025 р.). Ірпінь: Державний податковий університет, 2026. С. 73-76. URL: <https://surl.li/kggcnw>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
 РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	14
1.1 Генеза нормативно-правового регулювання щодо запобігання привласненню, розтраті майна або заволодінню ним шляхом зловживання службовим становищем в Україні.....	14
1.2 Поняття привласнення у сфері службової діяльності та відмежування від суміжних злочинів.....	32
Висновки до Розділу 1.....	47
 РОЗДІЛ 2 КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИВЛАСНЕННЯ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	49
2.1 Поняття та структура кримінологічної характеристики привласнення у сфері службової діяльності.....	49
2.2 Характеристика особи злочинця, що вчинив привласнення у сфері службової діяльності.....	65
2.3 Детермінанти вчинення привласнення у сфері службової діяльності.....	90
Висновки до Розділу 2.....	107
 РОЗДІЛ 3 СИСТЕМА ТА НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ПРИВЛАСНЕННЮ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	109
3.1 Загальносоціальні заходи запобігання привласненню у сфері службової діяльності.....	109
3.2 Спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання привласненню у сфері службової діяльності.....	138

3.3 Міжнародні стандарти запобігання привласненню у сфері службової діяльності та можливість їх впровадження в Україні.....	162
Висновки до Розділу 3.....	177
ВИСНОВКИ.....	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	184
ДОДАТКИ.....	202

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується значними трансформаційними процесами в політичній, економічній та соціальній сферах. Особливо відчутні ці зміни в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, що суттєво вплинула на функціонування державних інституцій, економічних механізмів і системи публічного управління. Війна, посилення навантаження на бюджетну систему, активне використання державних ресурсів для забезпечення обороноздатності та відновлення інфраструктури створюють нові ризики зловживань у сфері службової діяльності. У таких умовах особливої актуальності набуває проблема попередження кримінальним правопорушенням, пов'язаним із незаконним привласненням майна шляхом зловживання службовим становищем.

Останніми роками спостерігається тенденція до збільшення кількості кримінальних правопорушень зазначеної категорії, що завдають значної шкоди державним і громадським інтересам, порушують принципи ефективного управління ресурсами, підривають економічну стабільність та негативно впливають на рівень довіри суспільства до органів державної влади й місцевого самоврядування. В умовах воєнного стану масштаби потенційних збитків від таких діянь можуть бути ще більш відчутними, оскільки вони безпосередньо пов'язані з використанням коштів державного бюджету, гуманітарної допомоги, майна оборонного призначення та інших ресурсів, що мають критичне значення для забезпечення функціонування держави.

Поширеність правопорушень, пов'язаних із привласненням у сфері службової діяльності, зумовлюється комплексом соціально-економічних і правових чинників. Одним із них є ускладнення економічної ситуації, що посилює мотивацію до неправомірного використання службових повноважень у корисливих цілях. Водночас трансформація суспільних відносин, зростання індивідуалістичних орієнтацій і спрощене сприйняття інституту права

власності можуть формувати сприятливе середовище для виникнення корисливих правопорушень. Такі тенденції призводять до того, що окремі прояви привласнення майна в службовій сфері набувають системного характеру та інтегруються в ширший комплекс корупційних практик.

Не менш важливим чинником є наявність певних прогалин і неузгодженостей у законодавчому регулюванні, що визначає відповідальність за відповідні кримінальні правопорушення, а також механізми їхнього попередження, що зі свого боку ускладнює ефективну діяльність правоохоронних органів і судів, створює передумови для уникнення відповідальності. Відсутність стабільної та послідовної практики реагування на такі правопорушення негативно впливає на рівень правової визначеності й підриває довіру суспільства до системи правосуддя.

Тому особливої уваги потребує питання запобігання таким кримінальним правопорушенням, оскільки традиційні підходи, зосереджені переважно на реагуванні після їхнього вчинення, не забезпечують належного рівня протидії. Ефективна державна політика в цій сфері має ґрунтуватися на комплексному поєднанні кримінально-правових, кримінологічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на усунення детермінантів, що сприяють вчиненню таких діянь. Важливим завданням є формування дієвої системи превентивних механізмів, які охоплюють удосконалення нормативно-правового регулювання, підвищення прозорості управління державними ресурсами, розвиток антикорупційних інструментів та посилення внутрішнього контролю у сфері службової діяльності.

Крім того, кримінальні правопорушення, пов'язані з привласненням майна службовими особами, нерідко розглядаються як складова ширших корупційних процесів, що мають глибокі соціальні й інституційні корені. У цьому контексті вони існують не лише як окремі кримінальні правопорушення, а й як елемент стійких негативних практик, які формуються в певних соціальних і культурних умовах. Саме тому дослідження механізмів їхнього запобігання потребує комплексного наукового підходу, що поєднує аналіз

кримінально-правових норм, кримінологічних чинників та організаційних аспектів діяльності державних інституцій.

Теоретико-методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці таких фахівців у сфері кримінальної юстиції, як П. П. Андрушко, Л. І. Аркуша, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, І. Г. Богатирьов, А. М. Бойко, В. І. Борисов, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, В. О. Глушков, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Гришук, Н. О. Гуторова, І. М. Даньшин, О. В. Дикий, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. В. Козаченко, М. Г. Колодяжний, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, Ю. О. Левченко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, С. Я. Лихова, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Б. В. Осадчий, В. М. Попович, П. П. Сердюк, М. І. Хавронюк, В. І. Шакур та інших.

З огляду на зазначене обраний предмет дисертаційного дослідження є актуальним як з наукового, так і з практичного погляду, оскільки його розроблення сприятиме поглибленню теоретичних уявлень про природу та детермінанти таких кримінальних правопорушень, а також формуванню обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення системи їхнього запобігання. Потреба в дослідженні проблематики запобігання привласненню у сфері службової діяльності також обумовлена поєднанням сучасних викликів, пов'язаних із функціонуванням держави в умовах воєнного стану, зростанням кількості відповідних кримінальних правопорушень, а також потребою у вдосконаленні правових і організаційних механізмів їхнього попередження. Вказане обумовлює теоретичну та практичну значущість цього дослідження, а розв'язання окреслених питань має важливе значення для забезпечення належного рівня законності, ефективного використання державних ресурсів і зміцнення довіри суспільства до інститутів державної влади.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Це дисертаційне дослідження виконано в контексті завдань, які визначені відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 року №

722/2019; Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021; Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392; Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженої Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021; Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затвердженої Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021; Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, затвердженого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023; Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 року № 695; Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки, затвердженої Законом України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. Тема дисертаційного дослідження обрана в межах Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2023 року, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 № 942 та ін. Робота відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки України на 2022–2026 роки, затвердженої наказом МОН України від 03 лютого 2022 року № 109, і Пріоритетним тематичним напрямом наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 року № 476.

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права» від 22 грудня 2015 р. (протокол № 6).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний науковий аналіз теоретичних, правових та організаційних засад

запобігання привласненню у сфері службової діяльності, виявлення детермінант вчинення відповідних кримінальних правопорушень, а також розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення системи їхнього запобігання для вдосконалення правозастосовної практики.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність послідовного розв'язання таких *завдань*:

- розкрити генезу нормативно-правового регулювання щодо запобігання привласненню, розтраті майна або заволодінню ним шляхом зловживання службовим становищем в Україні;
- проаналізувати поняття привласнення у сфері службової діяльності та виокремити критерії відмежування від суміжних злочинів;
- розкрити структуру кримінологічної характеристики привласнення у сфері службової діяльності;
- охарактеризувати особу злочинця, що вчинив привласнення у сфері службової діяльності;
- виокремити та систематизувати детермінанти вчинення привласнення у сфері службової діяльності;
- розкрити стан та заходи загальносоціального запобігання привласненню у сфері службової діяльності;
- запропонувати систему заходів спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного запобігання привласненню у сфері службової діяльності;
- визначити міжнародні стандарти запобігання привласненню у сфері службової діяльності та можливість їхнього впровадження в Україні.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у зв'язку із запобіганням кримінальним правопорушенням, пов'язаним із привласненням майна у сфері службової діяльності, а також діяльністю уповноважених державних органів, установ і посадових осіб, яка спрямована на

попередження, виявлення та усунення детермінант, що сприяють їхньому вчиненню.

Предмет дослідження – запобігання привласненню у сфері службової діяльності.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектико-матеріалістичний і формально-логічні методи наукового пізнання соціально-правових явищ, а також загальнонаукові та спеціальні методи, що базуються на них. Комплексне застосування таких методів пізнання дало змогу дослідити обрану проблему в єдності її соціального значення та юридичної форми. Методи аналізу й синтезу, а також індукції та дедукції були використані для узагальнення теоретичних підходів і формування обґрунтованих висновків дослідження. Застосування логіко-юридичного методу дало змогу вибудувати внутрішньо узгоджену систему понять і категорій, що використовуються в роботі, а також розробити науково виважені пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування. У процесі написання роботи використано діалектичний метод, який дав змогу сформулювати цілісне уявлення про становлення та забезпечення системи запобігання привласненню у сфері службової діяльності (підрозділи 1.1, 1.2). Порівняльно-правовий і формально-юридичний методи застосовано під час аналізу норм чинного кримінального законодавства України й відповідних підзаконних нормативно-правових актів (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1, 3.2). Методи формальної логіки дали змогу детально визначити сутність привласнення у сфері службової діяльності (підрозділи 1.2, 2.1). Системно-структурний метод застосовано для визначення змісту системи заходів запобігання привласненню у сфері службової діяльності (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3). Соціологічні методи дали змогу врахувати позиції правоохоронних і судових органів (розділи 1–3). Формально-юридичний підхід був використаний для розкриття змісту нормативно-правових актів, які стосуються запобігання привласненню у сфері службової діяльності, а також для обґрунтування висновків і рекомендацій щодо внесення змін і доповнень

до кримінального та іншого законодавства з досліджуваного питання (підрозділи 1.2, 2.1, 3.1, 3.2).

Емпіричну базу дослідження становлять аналітичні матеріали слідчої практики, які стосуються запобігання привласненню у сфері службової діяльності; практика Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України, Вищого антикорупційного суду України, Верховного Суду, матеріали судової практики судів першої та апеляційної інстанцій, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень, за результатами розгляду кримінальних проваджень щодо привласнень у сфері службової діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним з перших в Україні монографічних досліджень теоретичних основ і практики запобігання привласненню у сфері службової діяльності. Сформульовано й обґрунтовано ряд висновків і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності уповноважених суб'єктів, зокрема:

вперше:

– здійснено авторську періодизацію еволюції кримінально-правового регулювання відповідальності за привласнення, розтрату майна та заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем на території України, що дало змогу встановити закономірності його розвитку від ототожнення з крадіжкою до нормативного закріплення як окремого виду злочинної поведінки, а також довести, що ключовим критерієм трансформації правової природи цих діянь стало поступове формування ознаки ввіреності, яка еволюціонувала від фактичного володіння до юридично визначеного елементу складу кримінального правопорушення та зумовила їх відмежування від інших форм посягань на власність;

– здійснено комплексну кримінологічну характеристику привласнення у сфері службової діяльності з урахуванням взаємодії соціально-економічних, організаційно-управлінських і психологічних чинників;

– на основі системного аналізу кримінального та антикорупційного законодавства запропоновано зміни до КК України щодо визначення критерію розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 191 і 364 КК України, виокремлення посягання на публічні ресурси як кваліфікуючої ознаки в статті 191 КК України, інтеграцію поняття конфлікту інтересів як обставини, що обтяжує відповідальність, у контексті службових кримінальних правопорушень корисливої спрямованості;

удосконалено:

– підходи до визначення структури особи службового злочинця з урахуванням соціально-демографічних, професійних і психологічних характеристик;

– наукову позицію щодо механізму реалізації напрямів загальносоціального запобігання привласненню у сфері службової діяльності, у зв'язку з чим запропоновано внести зміни до законів України «Про оплату праці» щодо зменшення надмірної майнової та статусної диференціації в публічному секторі, «Про державну службу» щодо визначення мінімальних соціально-економічних стандартів матеріального забезпечення державних службовців, «Про запобігання корупції» щодо нормативного закріплення інтеграції соціально-економічних чинників у систему антикорупційної політики держави тощо;

– поняття «використання службового становища», під яким запропоновано розуміти умисне, неправомірне застосування посадовою особою наданих їй владних, управлінських або адміністративних повноважень, пов'язаних із виконанням функцій публічної влади, з метою одержання особистої або чужої вигоди, отримання непрямих переваг чи спричинення шкоди публічним інтересам. Така поведінка включає дії або бездіяльність, які виходять за межі законних повноважень, порушують принципи доброчесності й не відповідають інтересам служби та можуть завдати шкоди законним інтересам держави, місцевої громади, юридичних або фізичних осіб;

дістало подальшого розвитку:

– наукові підходи до пояснення взаємозв'язку між рівнем організаційного контролю, службовими повноваженнями та ризиками вчинення привласнення;

– комплексне обґрунтування доцільності поєднання спрощених процедур кризового врядування з інструментами цифрового контролю та підзвітності як запобіжника службовому привласненню в умовах воєнного стану;

– наукове бачення адаптації національного антикорупційного законодавства до стандартів PIF Directive, GRECO та ЄСПЛ, що дає змогу підвищити ефективність превентивного впливу в умовах обмеженого доступу до традиційних механізмів контролю.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтовані в дисертації положення впроваджені й можуть бути використані в:

– *законотворчій діяльності* – під час підготовки змін до чинного законодавства України в частині вдосконалення інституту запобігання привласненням у сфері службової діяльності (довідка Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 29 квітня 2026 року № 147д9/9-08);

– *практичній діяльності* – як рекомендації для використання під час професійної діяльності суддів, слідчих суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів (довідка Адвокатського об'єднання «ЮС ФОРТІС» від 25 березня 2026 року № 25/03-8);

– *науково-дослідній сфері* – для подальших наукових досліджень проблем запобігання привласненням у сфері службової діяльності (акти впровадження Державного податкового університету від 28 жовтня 2025 року та Національної академії внутрішніх справ від 18 листопада 2024 року);

– *освітньому процесі* – для проведення занять зі здобувачами різних рівнів вищої освіти із навчальних дисциплін «Кримінальне право України (загальна

частина)», «Кримінально-правова характеристика корупції», «Кримінальне право України (особлива частина)», «Кримінологія», «Злочинність в Україні та теоретичні основи її запобігання» (акти впровадження Державного податкового університету від 11 грудня 2025 року та Національної академії внутрішніх справ від 18 листопада 2024 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися в Науково-дослідному інституті публічного права. Результати дослідження були оприлюднені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та круглих столах: «Проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану (м. Ірпінь, 15 травня 2024), «Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку» (м. Ірпінь, 30 жовтня 2024), «Права людини в сучасних умовах: гуманістичний та безпековий вимір» (м. Ірпінь, 10 грудня 2025).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені в 10 наукових публікаціях, серед яких 6 статей, опубліковані в наукових фахових виданнях України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України, 1 стаття в іноземному фаховому виданні та 3 тез доповідей, опубліковані в збірниках матеріалів науково-практичних конференцій і круглих столів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 209 сторінок, з них основний текст – 183 сторінки, список використаних джерел – 18 сторінок (161 найменування) та 2 додатки на 8 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

1.1 Генеза нормативно-правового регулювання щодо запобігання привласненню, розтраті майна або заволодінню ним шляхом зловживання службовим становищем в Україні

Привласнення у сфері службової діяльності є одним із злочинних діянь проти власності, передбачених ст. 191 Кримінального кодексу України. Згідно ч. 2 ст. 191 КК України передбачено кримінальна відповідальність за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Оскільки власність була та залишається однією із основ формування соціально-економічних відносин, тому генеза становлення законодавства щодо її захисту, в тому числі, за допомогою інструментів кримінальної юстиції, є досить багатоступеневим процесом, що продовжує удосконалюватися, враховуючи умови воєнного стану в Україні.

Коржанський М. Й. слушно відзначає, що «розвиток українського законодавства про кримінальну відповідальність пов'язаний зі дією різних нормативно-правових актів, зокрема, Руської Правди, Статутів князівства Литовського, Прав та установ Малоросії, Кримінальних кодексів УРСР 1922, 1927 і 1960 рр. тощо» [43, с. 52-58]. На короткому огляді положень вказаних актів щодо кримінальної відповідальності за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем ми зупинимося.

Отже, першим примітним актом щодо загалом кримінальних правопорушень проти відносин власності на території сучасної України вважається Коротка редакція Руської Правди (Правда Ярославичів). На той час виділялися: татьба (або ж крадіжка), конокрадство, підпал та інші форми знищення чужого майна винною особою. Тобто норми Руської Правди не містили окремо такого злочинного діяння як привласнення та розтрата майна,

яке б було прообразом сучасного бачення цих дій у кримінально-правовій доктрині. Власне на його відсутність впливали характер та інтенсивність економічних відносин тогочасного періоду, що поєднувалися із незначною якістю правового їх регулювання, які в сукупності не містили потреби виокремлення такого окремого злочину. Проте це не означає, що у період дії Правди Ярославичів фактично люди не вчиняли протиправне привласнення чужого майна, але такі випадки кваліфікувалися як крадіжка (татьба). Наприклад, «якщо холоп, який працює на полі свого господаря, привласнить собі зерно чи іншу продукцію з поля» [26].

Наступним історичним етапом у державотворенні на території сучасної України є виступає період феодальної роздробленості та перебування частини земель у складі Великого князівства Литовського. При певній зміні суспільно-політичного устрою та відносному пожвавленню економічних відносин особливих змін у кримінально-правовій політиці того часу щодо виокремлення відповідальності за привласнення та розтрату майна не відбулося. Джерела права цього періоду, серед яких Судебник 1468 року (Статут Казимира), Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 років визначали майже такі ж склади злочинів, про які йшлося вище при наведенні положень Короткої редакції Руської правди. При цьому можна твердити про першу окрему згадку щодо «присвоєння» (відповідник «привласнення») майна, зокрема, артикул 1 Розділу 13 Статуту Великого князівства Литовського 1588 року передбачав, що «коли б хто-небудь захопив на чужій землі табун коней князівських, панських, земських і тримаючи його у себе, уморив жеребця або кобилу або їх собі присвоїв, то за кобилу чи жеребця повинен заплатити нав'язну: за кобилу 4 копи грошей, за жеребця – 8 коп грошей» [143, с. 83]. Однак погоджуємося із висновком, що «термін «присвоїв» (синонім – «привласнив») тут вживається радше не у сенсі привласнення ввіреного майна чи майна, що перебувало у віданні особи, а як обернення майна на свою користь шляхом крадіжки або грабежу (Розділ 13 так і називається «Про грабежі та нав'язки»), адже: а) нічого не говориться про предикатні

правомочності суб'єкта щодо вказаних предметів злочинів; б) присвоєння згадується як альтернатива «уморення» (знищення), тобто лише як результат поводження з викраденим майном, а не як спосіб заволодіння ним» [140, с. 13].

Наступник актом, де ми можемо зустріти правові конструкції щодо привласнення майна, є Соборне уложення 1649 року, яке передбачає, що «...а будет тот, чье то поклажее, учнет на него бити челом, что то его поклажее у того, у кого он положил, было вместе с(ъ) его животы, а пропало одно его поклажее, а того животы целы, и им в том дати суд, а по суду и по сыску межъ ими указ учинити до чего доведется» [114; 8]. Вважаємо, що тут можна уже говорити про виокремлення від крадіжки такого окремого виду протиправного заволодіння чужим майном як «привласнення поклажі, ввіреної винній особі на зберігання». При цьому з точки зору притягнення до кримінальної відповідальності за таке привласнення цікавою є практика щодо віднесення вирішення цього питання повністю на розсуд судді, який розглядав справу про таке заволодіння. Це вказує на відсутність чіткого розмежування законодавства того періоду на певні галузі, а тому такий спосіб нормативного закріплення відповідальності за привласнення ввіреної поклажі створював передумови застосування до винного на розсуд суду або заходів цивільної, або кримінальної відповідальності [134]. Погоджуємося, що за Соборним уложенням 1649 року «за один і той самий вид діяння в залежності від конкретних обставин справи могла наставати як цивільно-правова, так кримінальна відповідальність» [140, с. 14].

На наступному етапі у XVIII столітті, коли територія України входила до складу Російської імперії, правові традиції та гарантії захисту прав особи якої відрізнялися від підходів правових систем тодішніх Польщі та Литви, відбулася низка змін, в тому числі, у законодавстві про кримінальну відповідальність, які знову ж залежали від характеру сучасних соціально-економічних відносин та політичної ситуації. В Уложенні 1649 року і Артикулі Військовому 1715 р. присутній поділ юридичної відповідальності на види, де окремо систематизовано кримінально-правові норми щодо відповідальності за

привласнення або розтрату ввіреного особі майна, що якісно відрізняється від положень Прав, за якими судиться народ малоросійський 1743 року [134, с. 275].

Артикул Військовий, поряд із вже відомими злочинами проти власності (крадіжкою, пограбуванням, знищенням, пошкодженням чужого майна) називав нові: присвоєння, розтрату казенних грошей, присвоєння (утаювання) майна, зданого на зберігання, присвоєння знахідки.

Щодо присвоєння довіреного майна, то про нього в Артикулі військовому йдеться відповідно до арт. 193 «Якщо кому щось у вірні руки на збереження дасться, а потім у прийнятті він запреться, або іншим чином шукати буде, щоб приховати, тоді його, як злодія, таким же чином, за станом справи і ціною повіреного йому добра, покарати» . Поєднання присвоєння та розтрати мало місце в арт. 194 цього Артикулу: «Хто його величності або державні гроші в руках маючи, з них трохи приховує, вкраде, і до своєї користі вживе, і в витраті менше записано і пораховано буде, ніж він отримав, той живота позбудеться і має бути повішений. Таку ж кару лагодити і тим, хто знає про те, а не сповістить» [134, с. 275].

Можна констатувати, що в такий спосіб з цих норм у кримінальному законодавстві вперше чітко і однозначно привласнення чужого майна виділяється як самостійний склад злочину проти власності. Разом з тим, потрібно врахувати, що Артикул військовий, як відомо, регулював насамперед відносини військової служби і, відповідно, його норми застосовувалися до військовослужбовців. При цьому погоджуємося із твердженням, що враховуючи, що Артикул військовий запроваджував нові склади злочинів, невідомі попередньому законодавству, у тому числі присвоєння (розтрату) чужого майна, правозастосовна практика не могла не використати відповідних норм, маючи на увазі ще й ту обставину, що суспільні відносини у сфері злочинів та покарань вимагали дедалі детальнішого регулювання різних складів суспільно небезпечних діянь, що, власне, і підтверджує ухвалення Артикулу військового як самостійного кримінального закону. Тому ми

вважаємо, що норми Артикулу військового застосовувалися поряд із нормами інших нормативно-правових актів. [134, с. 276]

Так, у Правах, за якими судиться народ малоросійський 1743 року міститься положення, що «Кто би денги, безъ указу государева, на убитокъ казни государственной, дѣлалъ, или би монету государеву портилъ, передѣливалъ, обрѣзивалъ, такожъ если би и денежнаго двора майстери золото, серебро и дургую какую нибудь матерію къ денежному дѣлу принадлежащую портили, переливая мѣшали для прибили своей а на убитокъ государству, таковыхъ, подлинными доказательствами въ томъ изобличенныхъ, казнить безъ всякія пощади: горло растопленнымъ свинцемъ залить; такой же казни подлежатъ и тѣ, которіе бѣ дерзнули подѣ герби чужого государства дѣлать воровскія деяни и между народѣ пушчатъ для обмани и убитка народнаго. Статутъ: роздѣлъ 1, артикулъ 17, параграфъ 1. Въ Порядки права цесарского: артикулъ 68, П. 1.» [78, с. 159; 85]. Як вказують правники, це положення щодо відповідальності за обіг підроблених грошей вперше містить «законодавче закріплення окремого складу кримінального правопорушення – привласнення чужого майна (в даному випадку грошей) шляхом змішування дорогоцінних грошових металів (золото, срібло) з недорогоцінними, вчинене спеціальним суб'єктом – майстрами грошової справи (тобто штатними працівниками царського грошового двору)» [140, с. 14]. Відзначимо, що характер соціально-економічних відносин того часу та політичний устрій зумовили підхід, за якого від привласнення чужого майна кримінально-правовими механізмами захищалися лише суспільні відносини щодо забезпечення державної власності. Зокрема, в абз. 2 п. 1. артикулу 19 Прав, за якими судиться народ малоросійський 1743 року було зафіксовано, що «Такожъ кто Императорского Величества или Государственние казенные денги въ своихъ рукахъ и вѣдомствѣ имѣя изъ оныхъ что украдетъ или утаить, либо въ расходѣ меньше умышленно запишетъ, нежели получитъ, и то по счету на него явится либо изъ магазѣна Государева или изъ содержащихся въ канцеляріяхъ денегъ и другихъ вещей, или стоя на караулѣ, тамъ же что

украдетъ, либо кто принимая у кого и щитая казенния денги или провиянтъ умишленно жъ, а не съ ошибкою начтетъ, и то начтенное себѣ похитить, таковий имѣеть битъ повѣшень» [125, с. 186]. Тут уже також йдеться про виокремлення серед інших форм заволодіння державним майном такої ознаки як перебування державного майна у віданні («вѣдомствѣ») винної особи.

Відповідно до Розділу XII «Про злочини і проступки проти власності приватних осіб» Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року законодавець виділив п'ять окремих груп: а) знищення чи пошкодження чужого майна; б) заволодіння чужим нерухомим майном; в) викрадення майна; г) привласнення і утайка чужої власності; д) злочини і проступки за договорами та іншими зобов'язаннями [119]. До того ж цей Розділ містив окрему Главу IV «Про привласнення та утайку чужої власності», де поряд з привласненням знайденого майна виділено привласнення майна, ввіреного особі, а також розтрату такого майна. Зокрема, ст. 2192 Уложення передбачає, що «Кто чужую какого-либо рода собственность, вверенную ему для сохранения или же какого-либо употребления, или назначения присвоить себѣ, запираясь в получении оной или утверждая ложно, что она имъ уже возвращена, или передана или употреблена по назначению, или же будто бы безъ вины его истреблена или утрачена, а равно, кто такую собственность с умыслом растратитъ, тотъ подвергается за сие высшей мѣрѣ наказания, выше сего въ статьяхъ 2184 и 2185 опрелѣленныхъ за воровство-мешенничество» [162]. При цьому Уложення 1845 року розширює зміст об'єкту та предметів ймовірного злочинного посягання, де таким уже могло бути не лише державне майно, а й майно приватних осіб, яке також включалос до кола кримінально-правової охорони [134, с. 276].

Як стверджують Шубіна С.А., Хуторянський О.В., Тичина Д.М., «аналіз Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року, а згодом і в редакції 1857 року дає підстави стверджувати про певну недосконалість конструкції зазначеної вище норми, що обумовлено прив'язкою самого суспільно небезпечного діяння (привласнення) до показань винної особи щодо

заперечення у отриманні предмету злочину чи ствердження щодо її повернення або знищення без її вини (ст. 2192 Уложення). Отже, показання суб'єкта кримінального правопорушення, що по суті охоплюється категорією обману та, поряд з цим, є актом постзлочинної поведінки, у цьому випадку визнавалися обов'язковою ознакою об'єктивної сторони (але не способом, зокрема суспільно небезпечним діянням) досліджуваного складу кримінального правопорушення. Подібне еклектичне поєднання кримінально-правової та кримінально-процесуальної норми не сприяло ефективній її реалізації, адже у випадку незаперечення своєї вини за логікою законодавця склад злочину «привласнення ввіреного майна» не існував. Проте, зазначена «постзлочинна прив'язка» не поширювалась на розтрату ввіреного особі майна.» [140, с. 18].

І хоча система кримінальних правопорушень проти власності в цей період залишається достатньо заплутаною, змішуючи форми протиправного заволодіння, способи його вчинення, особливості предмету злочинів, проте все ж слід констатувати, що привласнення чужого майна, яке є предметом нашого дисертаційного дослідження, отримало подальший розвиток у правозастосуванні та науці кримінального права [134, с. 277].

Після розпаду Російської імперії, що потягло зміну суспільно-політичного ладу та відповідно правової системи, відбули також подальші еволюційні зміни системи кримінальної юстиції, в тому числі, і інституту кримінальної відповідальності за злочини проти власності.

На початку 20-х років XX ст., після переходу радянської держави до НЕПу, було прийнято Положення про революційні трибунали, затверджене Декретом Всеукраїнського ЦВУ від 18 березня 1920 року, яким до підвідомчості до цих органів віднесено, в тому числі, справи щодо привласнення та розтрати військовослужбовцями ввіреного їм майна, а також було диференційовано «...привласнення та розтрату, а рівно викрадення державного майна, що вчинялися посадовими особами» [25]. Тобто цим Положенням було зафіксовано наявність привласнення та розтрати, які не є

формами викрадення, але наступні нормативно-правові акти кримінально-правової спрямованості такого поділу не містили, що не сприяло послідовності правозастосування.

В період до прийняття КК УСРР 1922 р. регулювання підстав та порядку притягнення до кримінальної відповідальності не було кофікованим, містило часто суперечливі норми та акти. В цей період законодавство передбачало дві форми суспільно небезпечного діяння – привласнення та розтрата, які пов’язувалися лише зі службовим становищем суб’єкта злочину щодо майна «ввіреного по службі», яким визнавалося будь-яке майно, ввірене особі, що знаходилась на державній службі без прив’язки до її функцій та повноважень. [134, с. 277]

Надалі на початку 20-х років XX століття відбулася кодифікація таких розрізнених джерел кримінального права у Кримінальному кодексі УСРР від 23 серпня 1922 р.. Враховуючи відносний розвиток приватної власності в світлі НЕП було визначено, що кримінальну відповідальність за привласнення та розтрату ввіреного майна можуть нести як службові, так і приватні особи. Так, ст. 185 передбачала відповідальність за «привласнення, тобто самовільне утримання з корисливою метою, а також розтрата майна, ввіреного для певної мети, вчинене приватною особою» [106]. Ч. 1 ст. 113 КК УСРР 1922 року передбачено «привласнення посадовою особою грошей чи інших цінностей, що перебувають у його віданні в силу його службового становища» [50]. У ч. 2 ст. 113 КК УСРР 1922 р. було зазначено «ті ж дії, вчинені посадовою особою, наділеною особливими повноваженнями, або привласнення особливо важливих державних цінностей» [50]. При цьому примітка до ст. 105 КК УСРР мала роз’яснення категорії «посадова особа», під якою розумілися «особи, які займають постійні чи тимчасові посади в якій-небудь державній (радянській) установі або підприємстві, а також в організації чи об’єднанні, що мають за законом певні права, обов’язки чи повноваження у здійсненні господарських, адміністративних, просвітницьких та інших загальнодержавних задач» [50].

У КК УРСР 1927 року переважно збереглися положення в редакції КК УРСР 1922 року щодо привласнення майна, але додалися певні особливості. У ст. 116 КК УРСР 1927 року йдеться уже про «привласнення або розтрату посадовою особою або особою, яка виконує які-небудь обов'язки за дорученням державної або громадської установи, грошей, цінностей чи іншого майна, що знаходилося у її віданні в силу свого службового становища чи виконання обов'язків» [51]. Таким чином, законодавець, спробував дещо виокремити види предмету посягання, а також визначив чітко зв'язок привласнення або розтрати із використанням посадовою особою свого службового становища чи обов'язків. Також у цій ст. 116 КК УРСР 1927 р. б) у ч. 2 ст. 116 КК УРСР 1927 р. закріплений такий кваліфікований склад злочину як «привласнення чи розтрата, вчиненні тими ж особами, але при наявності у них особливих повноважень, а рівно привласнення особливо важливих державних цінностей» [51]. Але при подальшому аналізі положень КК УРСР 1927 року доходимо висновку, що законодавець не визначив ні у цьому кодексі, ні в інших законах того періоду змісту категорій «особливі повноваження» та «особливо важливі державні цінності», що зміст яких кожен суддя трактував, виходячи із власного розсуду, що в підсумку не сприяло єдності та послідовності судової практики у таких категоріях кримінальних справ [134, с. 278].

Період Другої світової війни та повоєнний час до 1960 року характеризувався відсутністю належної системності та послідовності у кримінально-правовому регулюванні охорони суспільних відносин, зокрема у сфері захисту права власності. Важливим етапом у розвитку законодавства щодо протидії злочинам проти власності стало прийняття Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного та громадського майна». Цей акт, який мав загальносоюзне значення, фактично витіснив положення кримінальних кодексів союзних республік і став основним нормативним орієнтиром у питаннях притягнення до відповідальності за розкрадання.

У положеннях статей 1 і 3 Указу були визначені основні форми розкрадання, серед яких виокремлювалися крадіжка, привласнення та розтрата, а також інші способи незаконного заволодіння державним, колгоспним, кооперативним чи громадським майном. При цьому законодавець чітко закріпив самостійний характер привласнення та розтрата як окремих форм розкрадання.

Зазначений підхід знайшов своє відображення і в практиці Верховного Суду СРСР. Зокрема, у керівній ухвалі Пленуму від 6 травня 1952 року наголошувалося, що будь-яке незаконне обертання державного чи громадського майна, незалежно від способу його вчинення, має кваліфікуватися як розкрадання. Прийняття Указу 1947 року було спрямоване на усунення неоднаковості у кваліфікації відповідних діянь та забезпечення єдності кримінально-правового регулювання, зокрема шляхом встановлення відповідальності за розкрадання незалежно від його форми, водночас передбачаючи більш суворі санкції за посягання на державне майно порівняно з громадським.

Але КК УРСР 1960 року уже містив окрему статтю 84, яка передбачала кримінальну відповідальність за привласнення чи розтрату майна, яку нині майже дослівно сприйняв діючий КК України 2001 р., за виключенням диференціації суспільної небезпечності вчиненого за критерієм форми власності предмету посягання, оскільки ст. 84 передбачала відповідальність за «привласнення чи розтрату державного або колективного майна, яке було ввірено винному чи перебувало в його віданні» [52]. При на на момент прийняття та пеіний час правозастосування КК УРСР 1960 року не захищав право приватної власності від відповідних привласнень та розтрат, оскільки у Розділі V «Злочини проти індивідуальної власності громадян», склад злочину із відповідною об'єктивною стороною взагалі відсутній. І тут погоджуємося із твердженням, що «на відміну від КК УРСР 1927 р. та Указу Президії ВР СРСР 1947 р. за КК УРСР 1960 р. привласнення та розтрата індивідуального майна громадян не визнавалися суспільно небезпечними та, відповідно, не мали

юридичної форми злочину. Безумовно, це є регресом тогочасної правової системи, що відбувався на фоні посилення політизації та комуністичнопартиїної ідеологізації суспільного життя» [140, с. 25].

Проте поряд із недоліками варто відзначити ті елементи норми ст. 84, які дозволили покращити практику правозастосування в частині відмежування від суміжних складів злочинів. Оскільки ця стаття КК УРСР 1960 р. чітко визначила спосіб його вчинення як «із використанням посадового становища», то це дозволило усувати помилки при кваліфікації та відмежуванні від крадіжки. Так, цілком справедливо ще у 1961 р. відзначав А.Я. Светлов, що «для кваліфікації викрадення як привласнення чи розтрата необхідно встановити, що винуватий, вчиняючи злочин, використовував своє особливе становище по відношенню до майна, яке викрадається. Якщо ж яка-небудь особа вчинила викрадення ввіреного їй майна, не використовувавши при цьому своїх правомочностей у відношенні цього майна, а, наприклад, проникла в неробочий час до сховища, яке здано під охорону сторожа, такі дії повинні кваліфікуватися як крадіжка, оскільки винуватий вчинив злочин способом, яким могла його вчинити і будь-яка інша особа» [108, с. 21]. П. 2 постанови Пленуму Верховного Суду СРСР № 4 від 11 липня 1972 р. «Про судову практику у справах про розкрадання державного і суспільного майна» визначалося, що «привласнення або розтрата від крадіжки відрізняється тим, що винний використовує правомочність, що є у нього відносно державного або суспільного майна, що ним викрадається. Як привласнення або розтрата ввіреного або такого, що знаходиться у віданні державного або суспільного майна повинне кваліфікуватися незаконне безвідплатне обернення у свою власність або у власність іншої особи майна, що знаходиться в правомірному володінні винного, який через посадові обов'язки, договірні відносини або спеціальне доручення державної або суспільної організації здійснював відносно цього майна правомочність по розпорядженню, управлінню, доставці або зберіганні (комірник, експедитор, агент з постачання, продавець, касир і інші особи) і так далі».

Після проголошення Україною незалежності було отримано у спадок від радянського періоду систему організації державного управління та культуру толерування корупційних проявів, в тому числі службове привласнення, що вимагало в умовах побудови правової та демократичної держави розбудови ефективної антикорупційної системи, яке проходило окремі етапи.

Після здобуття незалежності Україна зіткнулася з необхідністю створення нової правової системи, включно з антикорупційним законодавством. Власне в період 1991-1995 рр. можна було спостерігати фрагментарний підхід до напрацювання антикорупційних нормативно-правових актів, переважно на рівні програм, ланів тощо, які містили декларативні норми. Крім дії Кримінального кодексу України 1961 року, також було прийнято Укази Президента України «Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю» від 21.07.1994 р. (нечинний нині) та «Питання боротьби з корупцією та іншими злочинами у сфері економіки» від 27.08.1994 р. (діючий). Поряд із цим в грудні 1994 року Верховною Радою України закладаються основи формування спеціалізованого антикорупційного закону, оскільки ухвалюється за основу проект Закону України «Про боротьбу з корупцією».

Надалі у 1995 році Верховна Рада України ухвалила Закон «Про боротьбу з корупцією», що набрав чинності 16 листопада та став першим спеціалізованим нормативно-правовим актом у цій сфері. Цим Законом вперше закріплено визначення «корупції», під якою розуміється діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг [91]. Також цей Закон визначив коло органів, які ведуть боротьбу з корупцією, та суб'єктів відповідальності, передбачав адміністративну відповідальність за корупційні діяння. Так, у ст. 7 Закону було встановлено, що «вчинення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, корупційного діяння, якщо

воно не містить складу злочину, тягне за собою адміністративну відповідальність у вигляді штрафу» [91].

Прийняття 5 квітня 2001 р. діючого КК України відбувалося уже за абсолютно відмінних соціально-економічних та політико-правових тенденцій та перспектив, що загалом сприяло орієнтації законодавця на кримінально-правового законодавства в руслі захисту прав та свобод людини. Серед норм кримінально-правової охорони відносин власності діючого КК України присутня ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» [48], що також не позбавлена критики як з позиції кримінально-правової доктрини, так і від суб'єктів правозастосування, зокрема, в частині наявності колізій та конкуренцій із іншими складами кримінальних правопорушень, що ускладнює кваліфікацію діянь та притягнення винних до справедливої міри кримінальної відповідальності.

У 2003 році Україна стала учасницею Антикорупційної мережі для країн Східної Європи та Центральної Азії (ACN), що зумовило необхідність модернізації національного антикорупційного законодавства. Приєднання до цієї міжнародної ініціативи актуалізувало потребу переходу до нової моделі правового регулювання, орієнтованої не лише на реагування на прояви корупції, а насамперед на запровадження превентивних механізмів і виявлення системних факторів, які сприяють виникненню та поширенню корупційних практик [72; 144, с. 40].

Подальший курс України на європейську інтеграцію суттєво активізував процеси міжнародного співробітництва у сфері протидії корупції. Одним із ключових кроків у цьому напрямі стало внесення у вересні 2006 року на розгляд Верховної Ради України документів щодо ратифікації Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (UNCAC), Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією та Додаткового протоколу до неї. Зазначені міжнародні акти передбачали необхідність приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних

антикорупційних стандартів. Водночас фактичне приєднання України до відповідних міжнародно-правових зобов'язань відбулося лише з 1 січня та 1 березня 2010 року відповідно. Паралельно було розроблено низку законопроектів, серед яких: «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Незважаючи на їх прийняття 11 червня 2009 року після тривалого законодавчого процесу, ці нормативні акти так і не були реалізовані на практиці та втратили чинність 21 грудня 2010 року, фактично залишившись прикладом нереалізованих законодавчих ініціатив [144, с. 40].

Важливим етапом подальшого розвитку державної антикорупційної політики стало прийняття 7 квітня 2011 року Законів України «Про засади запобігання і протидії корупції» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Прийняття Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» ознаменувало перехід до нових концептуальних підходів у сфері запобігання корупції. Зокрема, законодавчо було закріплено обов'язковість декларування доходів і майна державних службовців, визначено механізми контролю та юридичної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень. Його зміст засвідчив поступову зміну державної політики від переважно каральних заходів до комплексної превентивної моделі, яка передбачала активне залучення інститутів громадянського суспільства та застосування репресивних механізмів як вторинного інструменту реагування [31; 144, с. 40].

Після Революції Гідності в Україні активізувалися антикорупційні реформи, зокрема, у напрямку вибудовування нової інституційно спроможної системи антикорупційних органів. Так, прийнято Закон «Про Національне антикорупційне бюро України» та Закон «Про запобігання корупції», що відповідно передбачали створення Національного антикорупційного бюро

України (НАБУ) та Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), з повноваженнями щодо розслідування корупційних злочинів серед високопосадовців та щодо реалізації державної антикорупційної політики та моніторингу способу життя державних службовців.

Наступним 20 червня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Антикорупційну стратегію на 2021–2025 роки, що визначає пріоритетні напрями державної антикорупційної політики, включаючи оптимізацію функцій державних органів, цифровізацію процесів, зниження «людського фактору» та створення зручних і законних альтернатив корупційним практикам [94].

Таким чином, з 1991 року Україна пройшла значний шлях у розбудові антикорупційного законодавства від фрагментарних нормативних актів до комплексної системи органів та механізмів, спрямованих на запобігання та протидію корупції. Власне період становлення з 1991 року української державності характеризується постійним обговоренням проблем службових зловживань та намаганням напрацювати дієві механізми запобігання корупційним кримінальним правопорушенням, що стало викликом для інституційної спроможності держави забезпечити гарантування прав та свобод людини і громадянина.

Таким чином, вважаємо за можливе навести авторське бачення періодизації етапів запобігання привласненню у сфері службової діяльності, які відображають еволюцію державно-правових механізмів боротьби з корупцією та зловживаннями владою, серед яких виділити:

1) період Київської Русі (IX–XIII століття) – започаткування заходів щодо запобігання службовому привласненню, де перший писемний збір законів Київської Русі «Руська правда», містила положення щодо покарань за крадіжку, шахрайство та зловживання владою, не визначаючи при цьому чітко поняття корупції, а правові норми цього періоду за своїм характером спрямовувалися на захист майна князя та громади, а також на покарання посадовців за неправомірні дії. При цьому корупція та привласнення майна

розглядалися переважно як особистий злочин проти князя чи громади, а не як системне явище, що загрожує державним інституціям

2) період Литовсько-Польської доби (XIV–XVII століття) – період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої та відповідно поширення на них дії Литовських статутів (1529, 1566, 1588) та Магдебурзького права, які містили досить жорсткі норми щодо зловживань посадових осіб, корупції, хабарництва та нецільового використання державних коштів, за вчинення яких передбачалися штрафи та конфіскація майна як покарання майнового характеру, а також навіть смертна кара.

3) період Козацької держави (XVII–XVIII століття), в який правова система базувалася на Статтях Богдана Хмельницького (1654 р.), а згодом на «Правах, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), що передбачали відповідальність за службові зловживання, зокрема, серед старшин, та запроваджували суворі покарання для чиновників за нечесне управління, вимагання та розкрадання майна громади.

4) період перебування українських земель у складі Російської імперії та Австро-Угорщини (XVIII–початок XX століття), у який в Російській імперії Звід законів Російської імперії (1832) регулював питання посадових злочинів і корупції, передбачаючи жорсткі санкції за хабарництво, а в Австро-Угорщині було передбачено дисциплінарні покарання та судові переслідування корупціонерів.

5) радянський період (1917–1991 рр.), під час якого корупція офіційно вважалася «буржуазним пережитком», а Кримінальний кодекс СРСР та відповідно союзних республік передбачали суворі покарання за розкрадання державного майна, аж до смертної кари. Попри офіційне декларування подолання корупції, в цей період фактично через дефіцит товарів та централізоване управління було створено сприятливий ґрунт для корупції як на рівні звичайних державних службовців, так і високопосадовцями.

б) період від проголошення незалежності України до сьогодні (з 1991 року)

З 1991 року Україна поступово розвивала антикорупційне законодавство, проте проблема привласнення у службовій сфері залишається гострою. Перші спроби боротьби, зокрема Закон «Про боротьбу з корупцією» (1995 р.), не дали очікуваних результатів через слабкий контроль і відсутність незалежних органів. Після Революції Гідності (2014 р.) було створено НАБУ, НАЗК та Вищий антикорупційний суд, а також впроваджено систему електронного декларування, що підвищило прозорість. У 2020-х роках Україна затвердила Антикорупційну стратегію та запровадила механізм винагороди викривачам корупції. У 2024 році НАЗК вперше виплатило винагороду викривачу корупції, що стало важливим кроком до стимулювання громадян повідомляти про зловживання [158]. Проте системні виклики, такі як політичний тиск і недостатня незалежність судової системи, досі гальмують ефективність боротьби з корупцією.

Вивчені нормативно-правові акти та позиції правників, дозволяє виокремити авторську періодизацію становлення запобігання привласненню у сфері службової діяльності в період від проголошення незалежності України, що може включати кілька взаємопов'язаних етапів, кожен із яких характеризується специфікою нормативного регулювання, інституційного забезпечення та практики правозастосування:

1) інституційно-правовий етап (1991-2001 рр.), що пов'язаний із формуванням національної правової системи після здобуття незалежності, коли зберігається дія Кримінального кодексу УРСР 1960 року з окремими змінами, а запобігання привласненню у сфері службової діяльності не має системного характеру, характеризується відсутністю чіткої диференціації складів кримінальних правопорушень і слабкістю інституційного контролю;

2) нормативно-кодифікаційний етап (2001-2010 рр.), що розпочинається із прийняттям КК України 2001 року, яким було закріплено сучасні підходи до визначення складів кримінальних правопорушень у сфері службової

діяльності, зокрема привласнення майна, зловживання службовим становищем та службового підроблення. Також закономірно у цей період відбувається формалізація правових механізмів запобігання, які, проте, залишаються переважно не підкріпленими ефективною антикорупційною інфраструктурою;

3) декларативно-антикорупційний (2010-2014 рр.), який характеризується активізацією антикорупційної політики держави, прийняттям відповідного законодавства та спробами інституціоналізації механізмів запобігання. Водночас відсутність незалежних і дієвих органів контролю, а також розрив між нормативним регулюванням і практикою його реалізації обмежують ефективність таких заходів у наведений період.

4) системно-інституційний (2014-2022 рр.), що пов'язаний із формуванням цілісної антикорупційної інфраструктури та імплементацією європейських стандартів і супроводжується створенням спеціалізованих органів, розвитком механізмів фінансового контролю, електронного декларування та підвищення ролі судової практики, які в сукупності сприяють переходу до комплексного підходу у запобіганні привласненню у сфері службової діяльності.

5) адаптаційно-безпековий (з 2022 р. - дотепер) – зумовлений умовами воєнного стану та необхідністю посилення контролю за використанням державних, гуманітарних і оборонних ресурсів, що потребує оперативного вдосконалення правового регулювання, підвищення прозорості, підзвітності та ролі цифрових інструментів, а також посилення практики притягнення до відповідальності за відповідні кримінальні правопорушення.

Таким чином, розвиток запобігання привласненню у сфері службової діяльності в Україні демонструє поступовий перехід від фрагментарного та переважно карального підходу до формування комплексної, багаторівневої системи, що поєднує кримінально-правові, інституційні та превентивні механізми.

1.2 Поняття привласнення у сфері службової діяльності та відмежування від суміжних злочинів

Ефективне запобігання окремим видам кримінальних правопорушень значною мірою зумовлене глибоким розумінням їх кримінально-правової природи. Саме це є підґрунтям для правильної кваліфікації діянь, зокрема у частині їх відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень. Коректне визначення специфічних ознак складу кримінального правопорушення має також слугувати основою для розробки цілеспрямованих заходів і програм протидії відповідним проявам злочинності. Відтак, ключовим завданням є чітке встановлення меж між конкретним правопорушенням і близькими за змістом діяннями. У процесі такої диференціації необхідно виокремлювати характерні риси конкретного діяння, відмежовуючи їх від ознак, що йому не притаманні, з урахуванням як положень кримінально-правових норм, так і фактичних обставин конкретного провадження. Саме такий комплексний підхід до правозастосування дозволяє сформувати цілісне уявлення про досліджуване кримінальне правопорушення та чітко визначити його відмінності від інших складів. Це, своєю чергою, є необхідною умовою для правильного вирішення питань конкуренції норм Кримінального кодексу України, зокрема тих, що встановлюють відповідальність за привласнення у сфері службової діяльності та суміжні правопорушення. [130, с. 165]

Актуальним наведене твердження є також і для розробки заходів для запобігання привласненню у сфері службової діяльності, як від суміжних форм протиправного заволодіння чужим майном, передбачених ст. 191 КК України [48], так і суміжних складів кримінальних правопорушень, зокрема, проти власності та у сфері службової діяльності. Наприклад, суміжними складами кримінальних правопорушень стосовно привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем є крадіжка (ст. 185 КК України), шахрайство (ст. 190 КК України), викрадення, привласнення, вимагання

вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262 КК України), викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК України), викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1 КК України); службове підроблення (ст. 366 КК України), одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) [48].

За своєю суттю привласненням є «протиправне, безоплатне вилучення винною особою чужого майна, яке перебувало у правомірному володінні такої особи, з подальшим наміром обернути його на свою користь чи на користь третіх осіб, що призводить до незаконно володіння та користування вилученим майном для покращення власного матеріального становище за рахунок викраденого предмета посягання» [130, с. 166].

Матишевський П. С. зазначав, що «привласнення – це умисне, протиправне утримання ввіреного чужого майна з подальшим оберненням його на свою користь. Тобто майно обертається на користь винного зовнішнім актом самовільного утримання, що полягає у невиконанні вимоги стосовно повернення майна. А час невиконання вимоги щодо повернення майна слід вважати моментом протизаконного обернення чужого майна на свою користь» [67]. Сироватка С. С. зазначає, що «під поняттям привласнення можна розуміти діяння, що полягає у заволодінні чужим ввіреним майном або таким майном, що перебуває у віданні винної особи, вчинене нею у активній та пасивній

формах, а саме за допомогою наступних способів: утримання майна; неправомірна відмова або ухилення від повернення майна; вживання майна за призначенням, але всупереч меті законного власника цього майна; відокремлення та вилучення майна шляхом його переведення у фонди винної особи; обернення майна на свою користь; обернення майна на користь інших осіб (розтрата)» [109, с.136-137].

Відповідно до узагальнень судової практики, зокрема, у п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06 листопада 2009 року «Про судову практику у справах про злочини проти власності» [100] привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем «характеризуються умисним протиправним і безоплатним оберненням чужого майна на свою користь чи на користь іншої особи. Предметом привласнення та розтрата є лише те чуже майно, яке було ввірене винній особі чи перебувало в її законному віданні, тобто таке майно, що знаходилося в неї на законних підставах і стосовно якого вона здійснювала повноваження щодо розпорядження, управління, доставки, використання або зберігання тощо. При привласненні ці повноваження використовуються для обернення винною особою майна на свою користь, а при розтраті – на користь інших осіб, зокрема це може бути відчуження майна іншим особам для споживання, як подарунок чи товар, в обмін на інше майно тощо» [100].

Тут також варто звернутися до аналізу наукових доробків кримінально-правового та кримінологічного характеру, що були присвячені корупційним кримінальним правопорушенням, пов'язаним із незаконним заволодінням майном та іншими предметами. Зокрема, К.Г. Биков, проводячи комплексну кримінально-правову характеристику корупційних злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням чужим майном або іншими предметами виступив із пропозицією «визначення у КК України категорії «корупційні злочини» не шляхом закріплення вичерпного кола злочинів, а шляхом вказівки на ознаки таких діянь, а саме: 1) містить склад злочину; 2) вчиняється відповідною особою; 3) способом його вчинення є зловживання своїм службовим

становищем; 4) характеризується умисною формою вини; 5) спеціальною метою є одержання без законних на те підстав будь-якої неправомірної вигоди» [9, с.19]. Також правник слушно зауважив, що «з набранням чинності Законом України від 13 травня 2016 року № 1261-VII та постанови Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 27 жовтня 2016 року у справі № 5-99кс16, корупційні злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 357 та 410 КК України, мають місце лише за умов спричинення внаслідок їх вчинення істотної шкоди, сукупний розмір якої у 100 (сто) і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян» [9, с. 20].

Зазначене, у поєднанні з аналізом приміток до статті 364 Кримінального кодексу України, дає підстави дійти висновку, що для правильної кваліфікації дій як привласнення шляхом зловживання службовим становищем необхідно встановити наявність у особи відповідних повноважень щодо здійснення адміністративно-господарських функцій стосовно майна, яке виступає предметом посягання. Йдеться про ситуації, коли особа не вдається до протиправних дій з метою заволодіння майном, оскільки воно вже перебуває у її законному володінні чи віданні. Таке майно є попередньо ввіреним винній особі або знаходиться у неї на правомірних підставах, у зв'язку з чим вона наділена повноваженнями щодо його розпорядження, управління, зберігання, транспортування чи використання. І за таких умов протиправність проявляється не в отриманні майна, а в подальшому оберненні його на власну користь із використанням службового становища. [130, с. 166].

Загалом перш ніж зупинитися на критеріях відмежування привласнення у сфері службової діяльності від інших кримінальних правопорушень, варто звернути увагу на потребу розмежування привласнення від інших форм вчинення злочинної дії, передбачених ст. 191 КК України. Отже, в основу відмежування привласнення та розтрата варто покласти усталену позицію В.О. Навроцького, який переконаний, що: «1) привласнення полягає у зверненні на свою користь чи користь інших осіб майна, яке перебуває у правомірному володінні винного, будучи ввіреним йому чи переданим у його

відання. При цьому майно зберігає своє існування у натурально-речовій формі; 2) розтрата – витрачання майна, яке полягає у його споживанні (продукти – з’їдені, пальне – спалене, гроші – використані для оплати за інші товари чи послуги) самим винним чи за його волею – іншими особами. Предмет злочину – чуже майно припиняє існувати у попередній натурально-речовій формі. Також до розтрата відносять передачу майна іншим особам, коли майно існує у попередній формі, але вибуває зі сфери власності потерпілого» [46, с. 23-24]. Ці твердження повністю корелюються із п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06 листопада 2009 року «Про судову практику у справах про злочини проти власності» [100].

Щодо розмежування привласнення та заволодіння майном, то тут виникають також проблеми у зв’язку із синонімічним розумінням цих категорій в українській лексикології, через що, наприклад, К. Г. Биков стверджує, що «заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем є більш широким поняттям та охоплює випадки його викрадення шляхом привласнення або розтрата» [9, с.139], а тому виникла потреба доктринального обґрунтування їх відмінностей як форм вчинення кримінального правопорушення. Розглядаючи питання відмежування привласнення від інших способів вчинення правопорушень за ч. 2 ст. 191 КК України В. О. Навроцький, зазначає, що при заволодінні майном, на відміну від привласнення і розтрата, зміст злочинного діяння полягає у: «а) вилучення чужого майна з володіння власника чи уповноваженого ним органу. Ця дія виконується шляхом різноманітних операцій, які полягають у вивезенні, винесенні майна, платіжних операціях по переведенню коштів на інший рахунок тощо; б) звернення чужого майна на свою користь – прийняття його з метою використання як свого власного. Такі дії полягають у включенні чужого майна до сфери свого володіння. Причому для їх виконання зовсім не обов’язковим є використання службових повноважень (наприклад, визначення місця на власному підвір’ї, куди має бути вивантажене майно, прийняття готівкових коштів тощо)» [46, с.24-25].

Як уже зазначалося, специфіка складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 190 КК України, як посягання на відносини власності, полягає у поєднанні ознак, притаманних як привласненню чи розтраті майна (ч. 1 ст. 190 КК України), так і зловживанню службовим становищем (ст. 364 КК України). Така складна законодавча конструкція у практиці правозастосування нерідко спричиняє труднощі при кваліфікації відповідних діянь, а також зумовлює необхідність більш системного підходу до розробки заходів запобігання правопорушенням у сфері службової діяльності. Водночас одним із ключових критеріїв відмежування таких правопорушень виступають особливості суб'єкта їх вчинення.

Так, відповідно до ст. 18 КК України службовими особами визнаються «особи, які постійно, тимчасово або за спеціальними повноваженнями здійснюють функції представників влади або місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово займають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах або організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальними повноваженнями, якими особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом або повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом» [36; 48].

Пленум Верховного суду України в Постанові від 26 квітня 2002 року №5 «Про судову практику у справах про хабарництво» зазначив, що «організаційно-розпорядчими обов'язками є обов'язки щодо здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних або приватних підприємств, установ та організацій,

їхні заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їхні заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири та ін.)» [36; 101].

Відповідно до усталеної судової практики, «під адміністративно-господарськими обов'язками розуміють обов'язки щодо управління або розпорядження державним, колективним або приватним майном (встановлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі мають начальники планово-господарських, постачальницьких, фінансових відділів і служб, завідувачі складами, магазинами, майстернями, ательє, їхні заступники, керівники відділів підприємств, відомчі ревізори та контролери та ін.» [36; 101]. Постановою Пленуму Верховного суду України передбачено, що «особа є службовою не тільки тоді, коли вона здійснює відповідні функції або виконує обов'язки постійно, але й тоді, коли вона робить це тимчасово або за спеціальним повноваженням за умови, що згадані функції або обов'язки покладені на неї правомочним органом або правомочною службовою особою» [36; 101].

Враховуючи положення КК України та вказаної вище постанови, службова особа для кваліфікації її дій за ч. 2 ст. 190 КК України, повинна мати законні повноваження щодо розпорядження або ж управління майном, яке вона привласнює, або ж повинна мати право надавати вказівку підпорядкованій особі, яка має відповідні повноваження щодо майна. Таку ж позицію відображає переважаюча судова практика у провадженнях за ч. 2 ст. 190 КК України. Зокрема, відповідно до ухвали Апеляційної палати ВАКС від 28.01.2021 р. у справі № 757/55923/16-к «..У п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України № 10 від 06 листопада 2009 року «Про судову практику у справах про злочини проти власності» зазначено, що «у статті 191 КК України передбачено відповідальність за три форми вчинення злочину – привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Вони характеризуються умисним протиправним і

безоплатним оберненням чужого майна на свою користь чи на користь іншої особи. Предметом привласнення та розтрата є лише те чуже майно, яке було ввірене винній особі чи перебувало в її законному віданні, тобто таке майно, що знаходилося в неї на законних підставах і стосовно якого вона здійснювала повноваження щодо розпорядження, управління, доставки, використання або зберігання тощо. При привласненні ці повноваження використовуються для обернення винною особою майна на свою користь, а при розтраті – на користь інших осіб, зокрема це може бути відчуження майна іншим особам для споживання, як подарунок чи товар, в обмін на інше майно тощо. Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем полягає в незаконному оберненні чужого майна на свою користь або на користь інших осіб з використанням службовою особою свого службового становища всупереч інтересам служби» [120].

Таке бачення кореспондується із позицією Верховного Суду, викладеною в ухвалі від 23.08.2018 р. у справі № 0912/1638/12, що «заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем має місце тоді, коли службова особа незаконно обертає чуже майно на свою користь чи користь третіх осіб, використовуючи при цьому своє службове становище. Його особливістю є те, що на відміну від привласнення чи розтрата предметом заволодіння чужим майном шляхом службового зловживання може бути і майно, яке безпосередньо не було ввірене винному чи не перебувало в його віданні. У зазначений спосіб винний може заволодівати майном, щодо якого в силу своєї посади він наділений правомочністю управління чи розпорядження майном через інших осіб. Тобто він має певні владні повноваження щодо впливу на осіб, яким це майно ввірено чи перебуває у їх віданні» [121].

Отже, з урахуванням наведеного, для запобігання помилкам у правозастосуванні доцільно, щоб у кожному конкретному випадку слідчий і суд здійснювали ретельний аналіз змісту та обсягу повноважень службової особи, підозрюваної чи обвинуваченої за ч. 2 ст. 190 КК України, щодо майна,

яке є предметом кримінального правопорушення. Йдеться, зокрема, про повноваження службових осіб юридичних осіб як публічного, так і приватного права, адже саме характер таких повноважень має визначальне значення для правильного вирішення питання конкуренції між складами кримінальних правопорушень – як у сфері посягань на власність, так і у сфері службової діяльності.

У правозастосуванні часто виникають помилки щодо відмежування привласнення та розтрата майна від крадіжки, що відрізняються між собою за ознаками об'єктивної сторони, яка при привласненні полягає у зверненні особою довіреного їй чужого майна на свою користь чи користь інших осіб, а при крадіжці – у таємному розкраданні майна. Відповідно до постанови від 15 травня 2018 року у справі № 296/3704/16-к (провадження № 51-2767км18) Верховний Суд визначив, що «з огляду на фактичні обставини справи засудженому було добровільно передано в розпорядження майно, яке він привласнив. Тобто таке діяння полягає у неповерненні винним чужого майна, яке перебувало у його правомірному володінні, з наміром надалі обернути його на свою користь чи користь третіх осіб. У результаті привласнення чужого майна винний починає незаконно володіти і користуватися вилученим майном, поліпшуючи безпосередньо за рахунок викраденого своє матеріальне становище. Таке формулювання обвинувачення не може бути кваліфіковано як крадіжка» [88].

Також часто продовжують виникати питання про потребу розмежування привласнення (чи розтрата), вчинені особою з використанням свого службового становища від низки кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, зокрема, зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України). Зауважимо, що згідно статистичних даних Офісу Генерального прокурора, серед найпоширеніших кримінальних проваджень у сферах економіки та боротьби з корупцією є відповідно привласнення, розтрата майна чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2–5 ст. 191 КК України) та зловживання владою або

службовим становищем (ст. 364 КК України). Крім цього підсумки здійснення правосуддя Вищим антикорупційним судом за період до серпня 2023 року свідчать, що зі всіх отриманих кримінальних проваджень, 23 % були за ст. 191 КК України і 18 % – за ст. 364 КК України, загалом складаючи більше як 40 % усіх справ, що розглядалися ВАКС за відповідний період.

Власне при розмежуванні привласнення майна з використанням службового становища від зловживання владою чи службовим становищем актуальна практика Верховного Суду виходить із особливостей способу та характеру досягнення корисливої мети. Так, в ухвалі Верховного Суду від 23 серпня 2018 року у справі № 0912/1638/12 (провадження № 51-2735км18), де особу було обвинувачено у привласненні чужого майна в особливо великих розмірах шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем та вчиненні службового підроблення за попередньою змовою групою осіб, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 5 ст. 191, ч. 2 ст. 28 ч. 2 ст. 366 КК України), зроблено висновок, що «зловживання службовою особою своїм службовим становищем при вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК України, виступає способом заволодіння чужого майна і таким чином утворює спеціальний склад службового зловживання. При корисливому зловживанні владою або службовим становищем, відповідальність за яке передбачена ст. 364 КК України, службова особа не заволодіває чужим майном, а, діючи всупереч інтересам служби і протиправно отримуючи вигоду з свого службового становища, заподіює власникові майна майнову шкоду, тобто заподіює майнову шкоду власнику за відсутності хоча б однієї ознаки розкрадання чужого майна.» [121]. Верховний Суд доходить висновку, що «у разі, коли зловживання службовою особою своїм службовим становищем виступає способом розкрадання чужого майна, при якому винний незаконно вилучає та безоплатно обертає майно на свою користь чи користь третіх осіб, то такі дії утворюють спеціальний склад зловживання службовим становищем і мають кваліфікуватися за ст. 191 КК України. У той же час, якщо зловживання службовим становищем не супроводжується розкраданням чужого майна в

будь-якій формі, не пов'язано з протиправним вилученням та безоплатним оборненням такого майна у свою власність чи власність третіх осіб, а призводить до набуття іншої вигоди, то ці дії охоплюються диспозицією ст. 364 КК України.» [121].

Слушним є твердження Ю. А. Дорохіної, що від привласнення чужого майном шляхом зловживання службовим становищем «необхідно відрізнити злочини у сфері службової діяльності з корисливих мотивів або іншої особистої заінтересованості, або в інтересах третіх осіб. При вчиненні привласнення службова особа вчиняє протиправне безоплатне вилучення майна із фондів власника і обертає його на свою користь назавжди. На відміну від цього, при вчиненні злочинів у сфері службової діяльності, якщо й відбувається вилучення майна, то воно або має характер «тимчасового запозичення», або в основі цього лежать якісь правомірні обставини (наприклад, борг власника посадовій особі) або шкода завдається власнику, хоча і з корисливих мотивів, але не шляхом вилучення майна з його фондів, а внаслідок спричинення збитків його майновим інтересам (наприклад, укладання угоди на не вигідних для власника умовах)» [29; 109, с.130].

Також певні труднощі у правозастосуванні виникають також під час відмежування привласнення майна із використанням службового становища (ст. 191 КК України) від службового підроблення (ст. 366 КК України), оскільки ці кримінальні правопорушення нерідко пов'язані між собою. Водночас їх чітке розмежування є необхідним для правильної кваліфікації діяння, зокрема, службове підроблення може виступати способом вчинення привласнення у випадках, коли підроблені документи використовуються для маскування або забезпечення реалізації протиправних дій. Проте саме по собі службове підроблення не охоплює незаконного заволодіння майном, а полягає у внесенні неправдивих відомостей до офіційних документів або їх фальсифікації. Таким чином, привласнення посягає на відносини власності, оскільки його безпосередньою метою є незаконне оборнення майна на користь винної особи, а натомість службове підроблення спрямоване на спотворення

документального оформлення службової діяльності і не передбачає самостійного заволодіння майном. У разі, коли підроблення здійснюється з метою полегшення або приховування привласнення, дії винної особи підлягають кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених статтями 191 та 366 КК України. [130, с. 167]

Також варто зазначити, що досліджувані злочини відрізняються за об'єктами посягання. Зокрема, ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем» спрямована передусім на охорону належного порядку службової діяльності в органах державної влади, місцевого самоврядування, а також на державних і комунальних підприємствах, в установах та організаціях. У межах цього складу кримінального правопорушення відносини власності виступають як факультативний об'єкт посягання, оскільки ключовим є захист інтересів служби та управління, а відповідальність настає за умови, що діяння вчинене з корисливих мотивів або з іншої особистої зацікавленості, у зв'язку з чим посягання на власність має додатковий характер. Натомість положення статті 191 КК України орієнтовані насамперед на охорону відносин власності як основного безпосереднього об'єкта кримінально-правового захисту, тоді як інтереси служби та управління розглядаються як додатковий об'єкт. Це свідчить про те, що у випадках привласнення або розтрата майна дії службової особи спрямовані передусім на незаконне заволодіння матеріальними цінностями, які перебувають у її віданні чи розпорядженні, а при цьому порушення порядку службової діяльності у такому разі є похідним наслідком, а не основною метою злочинного посягання. [130, с. 168]

Ще одним проявом конкуренції кримінально-правових норм у межах досліджуваної проблематики є розмежування привласнення майна із використанням службового становища та шахрайства, адже ці кримінальні правопорушення мають як власні характерні ознаки, так і суттєві відмінності, що мають принципове значення для їх правильної кваліфікації. Варто зазначити, що як при привласненні, так і при шахрайстві можливим є

зловживання довірою з боку винної особи щодо власника майна або особи, уповноваженої ним розпоряджатися. Водночас зміст і роль такого зловживання у зазначених складах правопорушень є різними.

Тут слушною вважаємо позицію О. В. Смаглюк, відповідно до якої у випадку шахрайства зловживання довірою виступає безпосереднім способом незаконного заволодіння чужим майном. Натомість при привласненні, розтраті чи заволодінні майном шляхом зловживання службовим становищем протиправні дії вчиняються щодо майна, яке вже перебуває у законному володінні винної особи. У такому випадку правомірне володіння трансформується у протиправне, а зловживання довірою виступає не способом заволодіння, а умовою доступу до майна. Крім того, на відміну від шахрайства, при якому особа одразу прагне незаконно заволодіти майном, при привласненні початкове отримання майна, як правило, є добросовісним. Намір обернути його на власну користь формується пізніше, що й становить одну з ключових відмінностей між цими кримінальними правопорушеннями. [111]

Для відмежування привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем від суміжних кримінальних правопорушень, які мають подібні ознаки об'єктивної сторони, зокрема передбачених ст. 262 та 308 КК України, вирішальне значення має предмет посягання. Йдеться про такі діяння, як викрадення, привласнення, вимагання чи інші форми заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, радіоактивними матеріалами, а також наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами. У зазначених нормах предмет кримінального правопорушення визначений чітко й вичерпно, що відрізняє їх від загальної норми, передбаченої ст. 191 КК України, а тому такі склади кримінальних правопорушень слід розглядати як спеціальні щодо ст. 191 КК України, у тому числі в частині форм привласнення. Відповідно, при вирішенні питань конкуренції кримінально-правових норм під час кваліфікації діяння перевага надається саме спеціальній нормі, адже згідно з загальними правилами кваліфікації, якщо кримінальне правопорушення одночасно підпадає під

ознаки як загальної, так і спеціальної норми, сукупність кримінальних правопорушень відсутня, а кримінальна відповідальність настає за спеціальною нормою. Така позиція ілюструється актуальною практикою Верховного Суду, зокрема, в ухвалі від 29.07.2020 у справі № 640/18653/17 (провадження № 51-543км20) визначено, що «подолання конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм (незалежно від конкретного випадку і тих конкретних норм, співвідношення між якими потрібно вирішити) відбувається за правилом: пріоритет над загальною має спеціальна норма. Якщо кримінальне правопорушення одночасно передбачене як загальною, так і спеціальною нормою, то сукупність злочинів відсутня, а застосуванню підлягає спеціальна норма, яка найбільш повно відбиває специфіку і особливості цього кримінально-протиправного діяння» [122]. Такі рекомендації ґрунтовані на правових традиціях доктрини кваліфікації кримінальних правопорушень, що викладені в п. 12 Постанови Пленуму ВСУ від 04.06.2010 № 7 «Про практику застосування судами законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки», де визначено пріоритет спеціальної норми перед загальною, зокрема, зазначено про те, що «якщо за певне діяння передбачено відповідальність загальною і спеціальною нормами Особливої частини КК, то таке діяння кваліфікується, як правило, за спеціальною нормою Особливої частини КК і додаткової кваліфікації за загальною нормою не потребує» [99].

Із наведеного випливає, що посягання на відносини власності як основний об'єкт привласнення, зокрема із використанням службового становища, зумовлює його подібність до інших кримінальних правопорушень, пов'язаних із заподіянням майнової шкоди, але водночас їх розмежування здійснюється насамперед з урахуванням правового режиму предмета посягання, спрямованості умислу винної особи, що безпосередньо пов'язано з визначенням основного об'єкта кримінального правопорушення, а також залежно від способу вчинення діяння та інших ознак його об'єктивної й суб'єктивної сторін. [130, с. 169]

Отже, ефективна протидія кримінальним правопорушенням неможлива без належного розуміння їх кримінально-правової сутності. Це передбачає чітке відмежування конкретного складу правопорушення від суміжних, що забезпечує правильну кваліфікацію діяння та створює підґрунтя для розробки результативних заходів запобігання відповідним видам злочинності.

Особливого значення набуває врахування відмінностей між привласненням, розтратою, зловживанням службовим становищем та іншими пов'язаними правопорушеннями, зокрема шахрайством, службовим підробленням чи отриманням неправомірної вигоди, де ключовими критеріями їх розмежування виступають правовий статус майна, спосіб заволодіння ним, а також мотив і мета протиправного діяння.

Судова практика додатково акцентує на необхідності чіткого відмежування привласнення із використанням службового становища від таких правопорушень як крадіжка чи шахрайство. Визначальним у цьому контексті є спосіб заволодіння майном: при шахрайстві передача майна відбувається добровільно під впливом обману або зловживання довірою, тоді як при привласненні службова особа набуває доступ до майна на законних підставах, але в подальшому умисно обертає його на власну користь. Аналогічно, для розмежування привласнення із використанням службового становища та зловживання владою чи службовим становищем необхідно з'ясувати, чи мало місце безпосереднє заволодіння майном, чи лише заподіяння майнової шкоди без його вилучення. З огляду на значну поширеність відповідних кримінальних правопорушень, їх правильне відмежування від суміжних складів має принципове значення як для забезпечення законності та справедливості судових рішень, так і для підвищення ефективності протидії злочинності у сфері службової діяльності.

Висновки до Розділу 1

Аналіз генези кримінально-правового регулювання відповідальності за привласнення, розтрату майна та заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем засвідчив тривалий і поетапний характер формування відповідних норм. На ранніх етапах розвитку права ці діяння не виокремлювалися як самостійні склади злочинів і охоплювалися загальними формами посягань на власність, передусім крадіжкою.

Подальший розвиток законодавства сприяв поступовому формуванню ознак привласнення, зокрема через закріплення факту ввірення майна, однак тривалий час зберігалася недостатня визначеність правових конструкцій. У законодавстві XIX століття привласнення та розтрата були нормативно закріплені як самостійні склади злочинів, хоча їх регламентація залишалася недосконалою. У радянський період ці діяння отримали подальше нормативне оформлення із прив'язкою до службового становища суб'єкта, проте проблема нечіткості окремих ознак зберігалася. Таким чином, розвиток кримінально-правового регулювання досліджуваних діянь характеризується переходом від їх злиття з іншими формами посягань на власність до виокремлення як самостійних складів злочинів, що супроводжувалося збереженням низки концептуальних і техніко-юридичних проблем, які потребують подальшого вдосконалення законодавства.

Підтримано позицію, що привласнення у сфері службової діяльності є самостійною формою заволодіння чужим майном, ключовою ознакою якої є перебування майна у правомірному володінні або віданні винної особи, а його кримінально-правова природа визначається поєднанням ознак злочинів проти власності та службових злочинів, що зумовлює складність кваліфікації та необхідність чіткого відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень. Систематизовано основні критерії такого відмежування та зроблено висновок, що найбільші труднощі правозастосування виникають при розмежуванні привласнення з розтратою, заволодінням майном шляхом

зловживання службовим становищем, крадіжкою та зловживанням владою або службовим становищем, що зумовлено як схожістю об'єктивних ознак, так і недосконалістю законодавчих формулювань.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИВЛАСНЕННЯ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1 Поняття та структура кримінологічної характеристики привласнення у сфері службової діяльності

Ефективне запобігання та протидія привласненню у сфері службової діяльності неможливі без чіткого наукового розуміння цього явища як складної соціально-правової категорії. У кримінологічній науці вироблена традиція аналізу кримінальних правопорушень крізь призму кримінологічної характеристики, яка забезпечує системне відображення найсуттєвіших ознак кримінального правопорушення, його причинних зв'язків, умов вчинення та особливостей осіб, що його вчиняють. Саме такий підхід, якнайкраще дає змогу не лише детально описати кримінальне правопорушення як соціальне явище, а й сформулювати науково обґрунтовані рекомендації щодо запобігання йому.

Привласнення у сфері службової діяльності має високий ступінь латентності та спричиняє значну шкоду як державним, так і приватним інституціям. Особливої актуальності дослідження набуває в умовах трансформації економічних і управлінських процесів, посилення ролі службових повноважень, цифровізації документообігу та ресурсного забезпечення. Це вимагає поглибленого осмислення змісту даного кримінального правопорушення, встановлення його кримінологічних ознак та визначення структурних елементів, що формують його характеристику.

У межах цього підрозділу здійснюється теоретичне обґрунтування поняття кримінологічної характеристики привласнення у сфері службової діяльності, визначаються її ключові складові та особливості їх взаємозв'язку. Такий аналіз дозволяє створити методологічну основу для подальшого дослідження детермінант злочинної поведінки, вивчення особи злочинця, а

також розроблення ефективних заходів запобігання зазначеному виду кримінальних правопорушень.

Кримінологічна характеристика стану службової злочинності, на нашу думку, становить вихідний етап комплексного дослідження привласнення у сфері службової діяльності, оскільки саме вона визначає напрям подальшого аналізу та дозволяє встановити взаємозв'язок між факторами детермінації та ефективністю попереджувальних заходів. У сучасній кримінології все ще існує дискусія щодо того, які саме показники слід відносити до стану злочинності. Так, Ю.В. Александров, А.П. Гель та Г.С. Семаков [2] пропонують включати до нього весь комплекс кількісних і якісних характеристик, тоді як інші науковці відмежовують структурні та динамічні показники від поняття стану. Разом із тим визначення, запропоноване останніми, фактично зближує категорії «стан» і «рівень» злочинності, що, на нашу думку, методологічно звужує можливості кримінологічного аналізу. Саме тому логічним є підхід І.М. Даньшина, В.В. Голіни та М.Ю. Валуйської, які наголошують на необхідності врахування всього комплексу статистичних індикаторів - рівня, коефіцієнтів, структури, динаміки та латентності [57]. До цього переліку, як видається, необхідно додати ще такі характеристики, як географія, характер і «ціна» службових кримінальних правопорушень, що в свою чергу, набуває особливої актуальності у контексті привласнення як економічно вмотивованого діяння.

На наше переконання, аналіз кількісних параметрів службової злочинності потребує попереднього уточнення кількох концептуальних моментів. Йдеться, по-перше, про достовірність офіційної статистики та ступінь її об'єктивності; по-друге, про визначення наукових підходів, на яких ґрунтується формування кримінальної звітності; по-третє, про необхідність порівняння даних у ретроспективі; і, нарешті, про залучення емпіричних матеріалів, що дають змогу уточнити зміст кримінологічних показників. Такий підхід дозволяє уникнути методологічних помилок і забезпечує більш повне розуміння тенденцій привласнень у службовій сфері.

По-перше, службова злочинність, незважаючи на значну внутрішню різноманітність, у кількісному вимірі постає як об'єднаний масив правопорушень. У ньому одночасно відображаються діяння з різними формами об'єктивної сторони, різним статусом суб'єктів та різною тяжкістю наслідків. Для привласнення це особливо характерно: однакова за юридичною конструкцією дія може мати суттєво різне суспільно-небезпечне значення залежно від службових повноважень суб'єкта, обсягу ввіреного майна чи механізму його розтрати. Саме тому високий ступінь якісної неоднорідності не виключає необхідності аналізу цього виду злочинності як єдиної статистичної категорії.

По-друге, проблемою, яку неможливо ігнорувати, є різночитання статистичних показників різними учасниками суспільних відносин. Через відсутність уніфікованих підходів до інтерпретації кількісних даних службова злочинність може як применшуватися, так і перебільшуватися залежно від інтересів відповідних суб'єктів. Наприклад, офіційні дані можуть штучно занижуватися, щоб уникнути негативної оцінки ефективності державного управління, тоді як окремі громадські організації, навпаки, демонструють завищені показники для акцентування уваги на проблемі. Така інформаційна асиметрія негативно впливає на формування адекватної кримінологічної характеристики привласнення у службовій сфері.

По-третє, значна латентність службових кримінальних правопорушень, зумовлена професіоналізованими способами їх учинення, недоліками методики розслідування та засекречуванням окремих категорій відомостей, суттєво ускладнює визначення реального рівня цих діянь. Особливо це проявляється у випадках привласнення, коли службові особи мають можливість зловживати процедурною автономією, контролювати документообіг та приховувати сліди незаконного заволодіння майном. Обмежений доступ до емпіричних матеріалів і недостатня відкритість відповідних даних для науковців призводять до недооцінки масштабів

проблеми й ускладнюють побудову повної та достовірної кримінологічної характеристики цього виду злочинності.

Під рівнем злочинності у кримінологічній науці зазвичай розуміють певну сукупність кількісних показників, що відображають масштаби кримінальних проявів у конкретному суспільстві на визначений момент або в межах певного періоду. Йдеться, насамперед, про загальну кількість учинених кримінальних правопорушень, кількість встановлених осіб, які їх вчинили, а також відповідні абсолютні та відносні показники, зокрема коефіцієнти злочинності [35]. У контексті привласнення у сфері службової діяльності таке розуміння рівня злочинності дозволяє комплексно оцінити поширення цього виду кримінальних правопорушень та глибше зрозуміти його кримінологічну природу. Застосування кількісного виміру до аналізу привласнення має особливу значущість, оскільки дозволяє виявити приховані тенденції і закономірності службових зловживань.

Як свідчать досліджені матеріали 134 кримінальних проваджень, структура кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності є досить різноманітною: зловживання владою або службовим становищем представлені 55 кримінальними провадженнями; перевищення службових повноважень – 27 провадженнями; службове підроблення – 5 провадженнями; службова недбалість – 2 провадженнями; прийняття неправомірної вигоди – 43 провадженнями; надання неправомірної вигоди – 2 провадженнями. Хоч наведені дані стосуються багатьох видів службових кримінальних правопорушень, вони дозволяють окреслити загальні закономірності, притаманні й привласненню, зокрема типову суб'єктність, спосіб учинення та мотиви. Включення аналізу цих даних до кримінологічної характеристики привласнення дає змогу ширше зрозуміти його місце серед суміжних складів кримінальних правопорушень, а також оцінити потенційні ризики його поширення у різних сферах публічної та приватної діяльності.

Географічний розподіл кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності також відіграє важливу роль у формуванні кримінологічної

характеристики привласнення, оскільки територіальні особливості нерідко визначають доступ суб'єкта до ресурсів та управлінських функцій. Значна частина таких кримінальних правопорушень концентрується у великих містах і, зокрема, в адміністративних центрах, що природно з огляду на більшу концентрацію органів влади та господарюючих суб'єктів різних форм власності. Зокрема, слушно зазначає М.І. Мельник [74], дедалі більшого поширення набуває так звана «сільська корупція», що значною мірою впливає й на рівень службових кримінальних правопорушень у невеликих населених пунктах. На наше переконання, це може вказувати на недооціненість регіональних криміногенних чинників, серед яких недостатній нагляд, низький рівень правової культури та слабка інституційна спроможність місцевих органів влади. У контексті привласнення такі відмінності є важливими для визначення локальних ризиків та специфіки запобіжних заходів.

Разом із тим кримінологічна характеристика будь-якого виду злочинності, включно з привласненням у сфері службової діяльності, має враховувати рівень її латентності. Латентність службових кримінальних правопорушень є не лише об'єктивною властивістю злочинності, але й суттєвим чинником, що впливає на точність оцінки її реальних масштабів. Як свідчать міжнародні дослідження, прихована частина кримінальних правопорушень може становити понад 60% фактично вчинених діянь, а в окремих сферах цей показник може являтися ще більшим. Для привласнення як для багато в чому корисливо мотивованого кримінального правопорушення, що здебільшого вчиняється у внутрішньому службовому середовищі, рівень латентності може бути навіть вищим за середній, що потребує додаткової уваги при формуванні комплексної кримінологічної характеристики.

Особливості латентності службових кримінальних правопорушень значною мірою зумовлені специфікою особи злочинця. Це, як правило, службові особи, які володіють необхідними знаннями, доступом до документів і ресурсів, а також здатні приховувати сліди протиправної діяльності. Як

слушно зазначають О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко [7], службова злочинність характеризується високим рівнем прихованості. Матеріали різноманітних опитувань вказують, що в середньому понад 80 % респондентів особисто давали неправомірну вигоду службовим особам, причому майже половина робили це неодноразово. Такі показники виразно ілюструють масштаб суспільної толерантності до неправомірної поведінки службових осіб, що сприяє латентизації й привласнення як одного з найпоширеніших корисливих службових кримінальних правопорушень. Цілком обґрунтовано припустити, що реальний рівень таких діянь принаймні вдвічі перевищує зареєстрований.

Серед причин високої латентності слід виокремити не лише криміногенний інтерес обох сторін до приховування кримінального правопорушення (особливо при неправомірній вигоді), але й загальний низький рівень правосвідомості населення та службових осіб, особливості менталітету, недотримання вимог законності з боку правоохоронних органів та суттєві прогалини в організації запобіжних заходів. У контексті привласнення такі фактори створюють додаткові можливості для приховування нестач, маніпулювання документацією та зловживань із матеріальними цінностями. Подолання причин латентності повинно розглядатися як один із пріоритетних і першочергових напрямів удосконалення системи запобігання привласненню у сфері службової діяльності, оскільки підвищення рівня прозорості та невідворотності викриття істотно зменшує мотивацію до вчинення таких правопорушень.

В умовах розвитку правової держави ключовим орієнтиром функціонування публічної влади є реальне втілення принципу верховенства права, що передбачає створення таких механізмів, які гарантують людині максимально можливий простір свободи та умови для всебічного розвитку. Конституційно закріплене право громадян щодо участі в управлінні державними справами, на голосування та обрання до органів державної влади й місцевого самоврядування, а також гарантія рівного доступу до державної

служби становлять підґрунтя для належної організації службової діяльності. Важливо усвідомлювати, що ефективність діяльності державного апарату прямо залежить від відповідального та правомірного виконання посадових обов'язків, а будь-які порушення цих засад закономірно тягнуть за собою кримінально-правову реакцію. Зважаючи на це, Кримінальний кодекс України виокремлює спеціальний розділ 17, у якому передбачено кримінально-правову відповідальність за правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, що пов'язана з наданням публічних послуг [48].

Ще у попередні історичні періоди проблематика службових злочинів перебувала у центрі уваги правників. Зокрема, Н. М. Коркунов наголошував, що протиправні діяння чиновників завдають значно більшої шкоди державному устрою й авторитету правопорядку, ніж порушення, учинені пересічними громадянами. Науковець підкреслював, що владні повноваження створюють умови, за яких службовці можуть зловживати довірою суспільства й учиняти діяння, недоступні для інших осіб [45]. Така історична позиція демонструє сталий характер проблеми та підкреслює, що привласнення майна у сфері службових повноважень, як одна з форм корисливих порушень, має глибоке соціальне підґрунтя та потребує комплексного кримінологічного аналізу.

Сучасне законодавство вимагає від службових осіб діяти виключно в межах компетенції та у спосіб, визначений правовими нормами. Ця вимога поширюється на всіх посадовців, незалежно від того, чи здійснюють вони повноваження у законодавчій, виконавчій або судовій гілці влади, а також на представників юридичних осіб приватного та публічного права, уповноважених щодо виконання визначеного кола обов'язків [45]. Суворе дотримання меж службової компетенції має ключове значення для запобігання зловживанням, адже саме порушення цих меж найчастіше сприяє виникненню умов для привласнення майна - як одного з найбільш поширених корисливих кримінальних правопорушень у службовій сфері.

Законодавець виокремлює декілька груп службових правопорушень, розмежовуючи їх залежно від статусу особи, сфери діяльності та характеру владних повноважень: 1) протиправні дії, які можуть вчиняти виключно керівники та посадові особи приватних організацій і підприємств; 2) правопорушення, характерні тільки для працівників державних органів, органів місцевого самоврядування та установ публічного сектору; 3) кримінальні правопорушення, що можуть скоювати посадові особи будь-якої форми власності – як державного, так і приватного сектору – під час виконання управлінських чи господарських повноважень. Таке розмежування має важливе значення для встановлення кримінологічної структури привласнення у службовій сфері, оскільки дозволяє визначити групи осіб, найбільш схильних до вчинення цього виду кримінальних правопорушень, та специфіку їх діяльності.

Розділ 17 Особливої частини КК України визначає, що службові кримінальні правопорушення посягають на суспільні відносини, які забезпечують належне функціонування державного апарату, органів місцевого самоврядування та діяльність юридичних осіб незалежно від форми власності [48]. Ця характеристика підкреслює кримінологічну значущість привласнення у службовій діяльності, адже посягання на державне чи корпоративне майно підриває не лише економічну стабільність, а й довіру громадян до інституцій влади.

Водночас не всі працівники, що виконують трудові функції у публічному чи приватному секторі, належать до категорії службових осіб. Спеціалісти, зайняті у суто професійній чи технічній діяльності (лікарі, водії, секретарі тощо), не визнаються службовими, якщо їхні функції не містять владних повноважень або організаційно-розпорядчих обов'язків. Однак, якщо такі особи надають публічні послуги та вчиняють кримінальні правопорушення саме у цій площині (наприклад, лікар незаконно видає лист непрацездатності), їх дії кваліфікуються за відповідними статтями КК України [22]. Це положення дозволяє чіткіше окреслити кримінологічний портрет особи, здатної до

вчинення привласнення, оскільки воно фокусується на реальних владних повноваженнях, а не лише на формальному статусі.

Традиційно службові кримінальні правопорушення поділяють на корисливі (зокрема неправомірна вигода, привласнення, розтрату) та некорисливі (зловживання владою, службова недбалість, перевищення повноважень, підроблення документів). Визнано, що найбільшу суспільну небезпеку становлять корисливі посягання, адже вони дестабілізують систему управління, руйнують авторитет влади та часто пов'язані з економічними кримінальними правопорушеннями. У контексті кримінологічної характеристики привласнення це дозволяє зрозуміти його природу як діяння, мотивованого отриманням незаконної вигоди, що відбувається через зловживання довірою та владними функціями службової особи.

Важливою характеристикою службових правопорушень є відносно високий відсоток осіб жіночої статі серед їхніх суб'єктів: їхня участь у таких кримінальних правопорушеннях перевищує середні показники по інших категоріях у 4-6 разів. Така тенденція, як видається, пояснюється специфікою посад, що передбачають доступ до матеріальних цінностей або документів, а також особливостями кадрової структури в окремих сферах державного управління. Це підкреслює необхідність глибшого кримінологічного аналізу гендерних аспектів службових кримінальних правопорушень і, зокрема, привласнення у сфері службової діяльності.

Ще однією специфічною ознакою є той факт, що такі кримінальні правопорушення здебільшого вчиняють особи середнього та зрілого віку, переважно старше 30 років. Ця вікова група має більш усталений доступ до владних чи матеріальних ресурсів, що, у свою чергу, створює потенційні можливості для привласнення ввіреного майна. Це свідчить про прямий зв'язок між тривалістю перебування на посаді, рівнем довіри з боку керівництва та ймовірністю зловживань.

Як правило, суб'єктами таких кримінальних правопорушень є працівники, які безпосередньо володіють матеріальними цінностями,

здійснюють їх облік або контроль за іншими особами, відповідальними за ці функції. У випадку привласнення це має особливо суттєве значення, адже саме доступ до майна або документів створює умови для його незаконного утримання. Така характеристика є важливою складовою кримінологічного портрета службового злочинця та має враховуватися при вивченні структури кримінологічної характеристики привласнення.

Поведінкові та психологічні риси осіб, що вчиняють службові кримінальні правопорушення, формують окремий пласт у кримінологічному вимірі. Для таких суб'єктів часто типові егоцентризм, прагнення до використання влади у власних інтересах, легковажне ставлення до юридичних наслідків, а також нехтування службовою дисципліною. У поєднанні з нерідко аморальним способом життя ці характеристики створюють сприятливий ґрунт для привласнення ввіреного майна. Психологічна схильність до зловживань нерідко виступає тим фоном, на якому формуються кримінологічні умови вчинення привласнення у службовій сфері.

Більшість службових злочинців (до 95%) належать до категорії працівників середнього та нижчого рівнів управління. Це підтверджує, що саме на цьому рівні концентрується основний обсяг матеріальних ресурсів, щодо яких можливе зловживання, тоді як вищі ланки управління більше пов'язані з розпорядчими повноваженнями. Такий розподіл ризиків повинен бути врахований під час розроблення антикорупційних і запобіжних механізмів.

На підставі морально-психологічних характеристик осіб, що здійснюють зловживання владою або службову недбалість, можна виокремити декілька умовних типів таких правопорушників.

Перший тип - це працівники, які розглядають свою посаду як інструмент отримання матеріальних вигод та використовують службові можливості для особистого збагачення. Другий - посадовці, мотивовані кар'єристськими цілями. Третій - представники середнього бізнесу з низьким рівнем компетентності. Четвертий - особи, що формально погодилися виконувати

службові обов'язки, але не володіють достатнім рівнем професійності [4]. Розуміння цих типів має ключове значення для визначення структури кримінологічної характеристики привласнення, адже різні типи мотивацій зумовлюють різні способи вчинення кримінального правопорушення.

Хабарників, відповідно до їхніх морально-психологічних рис, також поділяють на типи: одні системно займаються вимаганням неправомірної вигоди і вміло приховують свою діяльність, інші ж - нестійкі та піддаються спокусі ситуативно. Аналогічна типологія може бути задіяна і до осіб, що вчиняють привласнення у службовій сфері, оскільки і систематичність, і випадковість дій мають безпосередній вплив на кримінологічну оцінку їхньої поведінки.

У межах неправомірної вигоди виділяють «злісних» та «випадкових» злочинців, що відрізняються рівнем організованості, моральної деформації та професійної адаптації до злочинної поведінки [4]. Подібний підхід є релевантним і для аналізу привласнення, адже він дає змогу встановити глибину криміногенної установки суб'єкта та визначити, чи має кримінальне правопорушення разовий чи системний характер. Це, у свою чергу, впливає на структуру кримінологічної характеристики привласнення у сфері службової діяльності. Як вже було зазначено у науковій статті, присвяченій типології осіб, що вчиняють привласнення у сфері службової діяльності, кожен із перелічених типів має свої превентивні та процесуально-організаційні маркери, що дає змогу формулювати специфічні рекомендації для внутрішніх аудитів, антикорупційних підрозділів та слідчих органів [133].

Глибоке осмислення природи привласнення у сфері службової діяльності неможливе без урахування базових економічних процесів та реального місця службових осіб у системі сучасних соціально-економічних відносин. Як видається, криміногенні чинники, що зумовлюють вчинення таких діянь, формуються під впливом широкого спектра обставин, пов'язаних зі змінами в економічній та соціальній динаміці держави. Науковці наголошують, що ці чинники можуть бути об'єднані у п'ять ключових груп:

політичні, економічні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні та правові. Така класифікація дозволяє структурувати кримінологічну характеристику привласнення найбільш послідовно й аналітично.

Політичні чинники, які впливають на формування умов привласнення, в Україні мають свою специфіку, яка зумовлена трансформацією суспільства від командно-адміністративної моделі до демократичної правової держави. Помилки, яких було допущено під час переходу до ринкового регулювання, спричинили появу локальних і корпоративних схем впливу на державні ресурси, які в окремих випадках створили сприятливий фундамент для зловживань. Політична нестабільність та різноспрямованість реформ створюють «коридори можливостей» для службового привласнення.

Організаційно-управлінські чинники виявляються у недоліках побудови та функціонування системи державного управління, зокрема з проблемами комплектування кадрів та нечіткістю розподілу повноважень. Такі дисфункції нерідко сприяють виникненню передумов до привласнення через відсутність належного контролю та недостатню прозорість управлінських процедур. Проблеми управління є одним із найстійкіших детермінантів службових кримінальних правопорушень, оскільки вони формують системні «зони ризику», які важко усунути без структурних реформ.

Соціально-психологічні чинники проявляються у дефіциті ефективного державного контролю та у неналежному нагляді за діяльністю службовців у сферах бюджетування, приватизації, ліцензування, митної та податкової діяльності, а також у роботі правоохоронних чи судових органів. Така ситуація створює можливість тривалого функціонування неформальних практик, що матеріалізуються у привласненні. Толерантність до порушень та низький рівень внутрішніх стандартів доброчесності лише посилюють ризики службових зловживань.

Юридичні чинники зумовлені недосконалістю законодавства, яке не формує цілісної системи протидії корупційним проявам і не забезпечує дієвого впливу на причини й умови службових кримінальних правопорушень.

Відсутність чіткої внутрішньої узгодженості правових норм створює додаткові можливості для привласнення у службовій сфері. Нормативна фрагментарність та нерівномірність правозастосування завжди сприяють латентності таких правопорушень.

Причини та обставини вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності відображають не лише загальні суперечності суспільного розвитку, а й суб'єктивні аспекти, включаючи недостатню політичну волю державних інституцій до реального подолання цього негативного явища [24]. Власне, привласнення як форма службового зловживання нерідко є наслідком поєднання зовнішніх соціальних детермінантів та індивідуальних мотиваційних характеристик конкретного службовця. Така двошарова природа цього явища вимагає комплексного кримінологічного аналізу.

Запобігання привласненню у службовій сфері ґрунтується на впровадженні інтегрованої системи політичних, соціальних, економічних та організаційно-правових заходів, спрямованих на усунення або мінімізацію детермінант таких кримінальних правопорушень. Важливо підкреслити, що ефективність запобігання залежить від здатності держави системно й узгоджено реагувати на ризики різного походження. Профілактичні заходи повинні мати проактивний характер і спиратися на аналіз реальних кримінологічних тенденцій.

Заходи політичного змісту передбачають послідовне впровадження демократичних принципів у систему державного управління та забезпечення прозорості здійснення ухвалення управлінських рішень. Йдеться не лише про формальне закріплення демократичних процедур, а й про створення реальних механізмів участі громадянського суспільства у контролі за роботою органів публічної влади. Такі кроки спрямовані на усунення політичних передумов для привласнення, зниження впливу кланових інтересів, попередження конфлікту інтересів у роботі посадових осіб та формування належного рівня інституційної відповідальності.

Політична відкритість, що охоплює доступ громадськості до інформації про діяльність органів влади, регулярну звітність посадових осіб, функціонування механізмів парламентського й громадського контролю, є одним із ключових запобіжників корупційних проявів. Вона створює умови, за яких приховування неправомірних практик стає значно складнішим, а відповідальність за розпорядження державними ресурсами - особисто відчутнішою для кожного службовця. Розбудова політичної прозорості також сприяє зміцненню довіри громадян до державних інституцій, що, у свою чергу, зменшує толерантність суспільства до корупційних та привласнювальних дій.

Крім того, політичні заходи у сфері запобігання привласненню передбачають підвищення якості державної кадрової політики, формування етичних стандартів поведінки службовців та мінімізацію можливостей політичного тиску на правоохоронні органи. Лише в умовах реальної незалежності антикорупційних інституцій та стабільності політичної системи можливо досягти системного зниження рівня привласнення у сфері службової діяльності. Саме тому політична відкритість і демократичність виступають не лише принципами доброго врядування, а й необхідними елементами ефективної кримінологічної політики у досліджуваній сфері.

В економічній площині профілактичні заходи спрямовуються на створення умов, які стимулюють розвиток легальної економіки та мінімізують можливості для зловживань. Йдеться, зокрема, про запровадження ефективних механізмів моніторингу фінансових потоків і підвищення економічної прозорості. У сфері економіки корупція та привласнення найтісніше пов'язані з доступом до фінансових ресурсів, а тому контроль має бути системним.

Соціальні заходи запобігання зосереджені на комплексному удосконаленні рівня матеріального та соціального забезпечення службовців, що дозволяє зменшити вплив соціально-психологічних чинників, які нерідко підштовхують їх до привласнення або інших корисливих правопорушень. Йдеться не лише про підвищення заробітної плати, а й про створення стабільних умов працевлаштування, формування чесних і прозорих систем

стимулювання, забезпечення доступу до соціальних гарантій та професійного розвитку. Збалансованість соціальних інструментів підтримки службовців сприяє зменшенню ризику девіантної поведінки, оскільки за наявності адекватних умов праці мотивація до незаконного збагачення суттєво знижується.

У цьому контексті важливо забезпечити гідні умови виконання службових обов'язків відповідно до статусу, функцій і обсягу відповідальності працівників органів публічних інституцій. Створення сприятливого робочого середовища, належне технічне забезпечення, передбачуваність кар'єрного зростання та наявність чітких етичних стандартів сприяють формуванню позитивного ставлення службовців до своєї професії. Одним із ключових завдань держави є не лише контролювати діяльність посадових осіб, але й створювати для них такі умови, за яких імовірність порушення закону стає менш привабливою, ніж чесне виконання службових функцій.

Соціальна стабільність суспільства загалом є фундаментальною передумовою протидії службовим кримінальним правопорушенням. Вона формує атмосферу довіри між громадянами та державними інституціями, знижує рівень соціальної напруги та девіацій, водночас підвищуючи легітимність державної влади. У стабільному соціальному середовищі зменшується сприйнятливність населення до корупційних практик, а службовці схильні дотримуватись правових норм не лише через страх покарання, а й через усвідомлення соціальної значущості своєї діяльності. Саме інтеграція соціальних заходів у ширший контекст державної політики дозволяє створити дієву систему стримувань та противаг, здатну мінімізувати прояви привласнення у сфері службової діяльності.

Правові заходи включають удосконалення законодавчої бази, впровадження кримінологічної експертизи нормативно-правових актів та систематизацію антикорупційних норм. Таке правове забезпечення повинно створити цілісну та узгоджену систему протидії привласненню. Ефективне

правове регулювання має спиратися на практичні кримінологічні дані, а не лише на формальні декларації.

У сфері державного управління важливо дотримуватися прозорих правил підбору та ротації кадрів, що сприяє запобіганню формуванню корупційних осередків. Особливо актуальною є регулярна зміна керівних працівників і вдосконалення конкурсних процедур. Підбір персоналу - це не технічна, а безпекова процедура, що має безпосереднє кримінологічне значення.

Попри вагомість профілактичних заходів, їх результативність часто обмежується об'єктивними та суб'єктивними перешкодами. Високий рівень латентності службових кримінальних правопорушень, зокрема привласнення, ускладнює їх виявлення та правову оцінку. Латентність робить цю категорію кримінальних правопорушень однією з найпроблемніших у кримінологічному вимірі.

Для підвищення ефективності діяльності спеціальних органів, покликаних виявляти й запобігати привласненню, необхідно переорієнтувати їх роботу на виявлення найбільш небезпечних форм службових кримінальних правопорушень та визначити чіткі правила реєстрації інформації про такі правопорушення. Важливим є встановлення відповідальності за порушення цих вимог працівниками правоохоронної системи. Системність та обов'язковість реагування є ключовими факторами у зменшенні латентності привласнень.

Комплексне узагальнення теоретичних концепцій та результатів аналізу емпіричних досліджень засвідчує, що кримінологічна характеристика привласнення у сфері службової діяльності є багатовимірним поняттям, яке охоплює систему взаємопов'язаних елементів, що відображають сутність, природу та механізми цього виду злочинності. До її структури належать: рівень і динаміка привласнення, його географічні та соціально-демографічні особливості, характеристика особи службового злочинця, а також детермінанти, що впливають на формування та прояви протиправної

поведінки. Встановлено, що привласнення у службовій сфері є латентно насиченим видом злочинності, оскільки значна частина фактів не потрапляє до офіційної статистики через специфіку службового статусу злочинців, корпоративну замкненість, прагнення до збереження «честі мундиру» та недостатню ефективність механізмів внутрішнього контролю.

Таким чином, вироблена кримінологічна характеристика дозволяє більш цілісно зрозуміти зміст та структуру привласнення у службовій сфері, визначити ключові чинники його поширення, а також створює підґрунтя для формування ефективної системи запобіжних заходів, диференційованих відповідно до специфіки цього виду злочинності. Це, у свою чергу, забезпечує можливість підвищення результативності як практики досудового розслідування, так і державної політики у сфері протидії службовим кримінальним правопорушенням.

2.2 Характеристика особи злочинця, що вчинив привласнення у сфері службової діяльності

Ефективність запобігання кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності значною мірою залежить від глибокого вивчення особи злочинця, адже саме її соціально-психологічні, моральні та професійні властивості формують передумови для вчинення протиправних діянь. У науковій кримінологічній літературі неодноразово наголошувалося, що службові кримінальні правопорушення, зокрема привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем, характеризуються складною детермінацією та здебільшого реалізуються особами, які мають певний рівень владних чи організаційно-розпорядчих повноважень. Це зумовлює специфіку механізму їх злочинної поведінки, способів приховування кримінального правопорушення, а також підвищений рівень суспільної небезпеки таких діянь.

Аналіз особи злочинця набуває особливої актуальності в умовах сучасних змін державного управління, посилення антикорупційних заходів та

реформування публічної служби. Особи, що вдаються до привласнення у сфері службової діяльності, зазвичай не є випадковими злочинцями - їх поведінка формується під впливом професійних зв'язків, доступу до ресурсів, певного рівня компетентності та довіри з боку роботодавця чи держави. Тому комплексна характеристика таких осіб є необхідною передумовою не лише для підвищення ефективності розслідування та кваліфікації дій, а й для розроблення адекватних запобіжних заходів.

У підрозділі буде досліджено систему ознак, притаманних особам, що вчиняють привласнення у сфері службової діяльності, з урахуванням їх вікових, соціально-демографічних, професійно-посадових, мотиваційних та морально-психологічних особливостей. Вивчення цих характеристик дозволяє глибше зрозуміти причини відхилення службовця від правомірної поведінки, визначити типові риси злочинця у даній категорії кримінальних правопорушень та сприяти формуванню науково обґрунтованих підходів до профілактики, запобігання і протидії привласненню в органах публічної влади та інших структурах.

Однією з ключових умов ефективного запобігання привласнення у сфері службової діяльності, поряд із виявленням причин та умов його виникнення, виступає всебічне кримінологічне дослідження особи злочинця, тобто тих індивідуальних характеристик, які найбільшою мірою проявляються у його поведінці. У структурі механізму формування злочинної діяльності саме особа злочинця відіграє визначальну роль, адже її внутрішні установки, життєвий досвід та реакція на конкретні ситуації під впливом криміногенних факторів зумовлюють ухвалення рішень про кримінальні протиправні дії. У цьому контексті слушною видається позиція про те, що результативне попередження злочинів можливе лише у випадку, якщо увага буде сконцентрована на особистості злочинця, оскільки саме особистість є носієм причин їхнього здійснення. Такий підхід дозволяє не лише зрозуміти детермінанти злочинної поведінки, а й окреслити особистість як першорядний об'єкт запобіжного впливу у механізмі запобігання кримінальним правопорушенням.

Підвищений інтерес до дослідження особи злочинця, що вчиняє привласнення у сфері службової діяльності, пояснюється специфікою його службового статусу, яка суттєво вирізняє його від типових характеристик інших категорій злочинців. Такі особи мають доступ до ресурсів, повноважень чи інформації, що підсилює можливість зловживання та формує іншу модель девіантної поведінки. Не менш важливими у цьому контексті є й особи, які пропонують або надають неправомірну вигоду, адже їх поведінка також впливає на підрив авторитету публічної влади, а також порушує нормальне функціонування органів управління, підприємств, установ та організацій. В контексті високої латентності службової злочинності саме своєчасне виявлення характерних рис таких осіб дає змогу ефективніше нейтралізувати криміногенні фактори та знижувати ймовірність вчинення нових кримінальних правопорушень.

Проблематика вивчення особистості злочинця загалом не є новою та раніше досліджувалася у роботах вітчизняних та зарубіжних авторів. Проте ці праці переважно були сфокусовані на універсальних характеристиках злочинця, без достатнього врахування специфіки окремих груп, зокрема тих, хто вчиняє кримінальні правопорушення щодо привласнення у сфері службової діяльності. Саме ця особливість і зумовлює необхідність сучасного переосмислення підходів до кримінологічної характеристики відповідної категорії осіб, оскільки різні види злочинності формуються під впливом різних соціально-психологічних і професійних чинників.

З методологічного погляду дослідження осіб, причетних до кримінальних правопорушень щодо привласнення у сфері службової діяльності, повинно спиратися на загальнотеоретичні засади вивчення особистості як соціального феномену та особи злочинця як носія девіантних рис. Водночас аналіз вимагає врахування багатопредметного підходу, оскільки особистість злочинця є об'єктом дослідження не лише кримінології, кримінального права та криміналістики, а й психології, філософії, соціології та інших наук. Саме міждисциплінарний підхід дає змогу глибше розкрити

структуру та динаміку формування мотивів злочинця, що є надзвичайно важливим для з'ясування причин вчинення привласнення у службовій сфері.

Разом із тим, складність кримінологічної характеристики особи службового злочинця зумовлюється відсутністю однозначності в трактуванні поняття «особистість злочинця» у науковій літературі, що ускладнює побудову єдиної методологічної моделі її аналізу. Тому вирішення цього теоретичного питання є необхідним кроком для подальшого поглибленого дослідження специфічних характеристик осіб, які вчиняють привласнення у сфері службової діяльності. Уточнення змісту цієї категорії дозволить не лише сформувати більш точний кримінологічний портрет відповідного типу злочинця, а й підвищити ефективність запобіжних заходів, зорієнтованих на зниження рівня службової злочинності.

Вихідним елементом у визначенні сутності особи злочинця є загальне поняття особистості, адже цілком очевидно, що злочинець становить лише специфічний різновид цього більш широкого соціально-психологічного феномену. Узагальнене трактування особистості пропонується як «конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки тощо; індивідуальність, особа» [14, с. 861]. Базове визначення є необхідним методологічним орієнтиром для подальшого дослідження особи злочинця, що вчинив привласнення у сфері службової діяльності, оскільки дозволяє розглядати його не лише як суб'єкта правопорушення, а як особистість із певними стійкими характеристиками.

Філософська думка розвиває зазначений підхід, конкретизуючи, що особистість формується через наявність у конкретної людини «соціально значущих рис, що утворюють стійку систему» [123, с. 436]. У юридичній психології особистістю вважають індивіда, який має свідомість, набір соціальних та психологічних особливостей [43, с. 78]. У контексті службових кримінальних правопорушень ці дефініції дозволяють по-новому інтерпретувати поведінку осіб, які здійснюють привласнення, адже в їх діях проявляється не лише ситуативний мотив, а й певні стійкі внутрішні орієнтації,

що вказують на сформовану девіантну модель поведінки. Поєднання соціальних і психологічних аспектів дозволяє точніше відтворити портрет службового злочинця.

Виходячи з наведених визначень, можна констатувати, що ключовими рисами особистості, які проєктуються й на особу злочинця, є системність і взаємопов'язаність соціальних та психологічних характеристик, а також індивідуальність, яка проявляється у свідомості, особливостях характеру й поведінкових реакціях. У випадках привласнення у сфері службової діяльності ці риси нерідко трансформуються у специфічні прояви – зловживання довірою, маніпулятивні дії, раціоналізацію протиправного вчинку. Аналіз таких індивідуальних проявів є ключовим для розуміння природи службової злочинності.

Соціологічний підхід, своєю чергою, зосереджується не стільки на фіксації окремих характеристик особистості, скільки на умовах її соціального формування, що включає вплив культури суспільства та соціальних груп і спільнот [90, с. 116]. Позицію авторів, які серед чинників, що визначають розвиток особистості злочинця, виділяють суспільство, малі соціальні групи (сім'я, школа, колектив) і саму особистість, можна вважати такою, що гармонійно поєднує різні аспекти соціалізації. У випадку службових кримінальних правопорушень ці чинники діють особливо інтенсивно, адже формування неправомірних практик часто відбувається під впливом професійного середовища, корпоративної культури та усталених норм поведінки в організації.

Окремої уваги заслуговує положення про те, що безпосередньо особистість може виступати джерелом власного формування, у тому числі за напрямом набуття криміногенних рис. Це твердження є цілком логічним зважаючи на можливість наявності у суб'єкта певних психічних відхилень чи акцентуацій, які здатні деформувати його установку на правомірну поведінку та сприяти розвитку злочинних нахилів. Подібної думки дотримується й О.О. Ходимчук, наголошуючи, що «граничні стани психіки... можуть проявлятися

як «каталізатори» антисуспільної поведінки» [124, с. 239]. Для аналізу особи службового злочинця важливо враховувати і такі чинники, адже певні внутрішні психологічні дисфункції можуть поєднуватися із зовнішніми можливостями та спокусами, які виникають у службовому середовищі, створюючи підґрунтя для привласнення.

Усі зазначені вище характеристики особистості знайшли відображення й у наявних кримінологічних дефініціях особи злочинця. Так, В.І. Курило, О.Є. Михайлов і О.С. Яра [54, с. 83] виокремлюють її як цілісну систему соціальних та психічних ознак, що формують суспільну небезпечність індивіда та детермінують вчинення кримінального правопорушення. На цій підставі стає зрозуміло, що відмінність особи злочинця від особистості загалом полягає у специфічному соціально-психологічному комплексі, достатньому для зумовлення протиправної поведінки. У випадку кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням у службовій сфері, такий комплекс може мати особливі риси - прагматизм, раціоналізацію кримінального правопорушення, схильність до легітимізації власної неправомірної поведінки, що потребує окремого ґрунтового вивчення.

Передусім слід зауважити, що підхід, за яким сутність категорії «особистість злочинця» пропонується зводити виключно до кримінально-правових характеристик, видається звуженим і, на наш погляд, недостатнім для розкриття багатогранної природи цього феномена. Представники такого підходу визначають особу злочинця лише як суб'єкта, що вчинив суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом. Подібної позиції дотримується у своїх наукових доробках Г.В. Прокопович [96]. У їхніх працях акцент робиться переважно на кримінально-правових елементах - суб'єкті кримінального правопорушення та його суб'єктивній стороні, тоді як кримінологічні ознаки особистості фактично відходять на другий план. Такий підхід є непродуктивним для аналізу осіб, що вчиняють привласнення у сфері службової діяльності, адже їх поведінка значною мірою зумовлена не лише

юридичним статусом, а й особистісними характеристиками, професійною соціалізацією, мотивацією, ціннісними орієнтаціями.

Окрема увага в цих концепціях приділяється категорії «суспільної небезпечності», яку вважають визначальною ознакою, що відмежовує злочинця від «незлочинця». Такий підхід був особливо популярним у минулий період розвитку кримінології, коли Основи кримінального законодавства 1958 року закріпили суспільну небезпечність діяння як підставу кримінальної відповідальності. Саме це стимулювало прагнення науковців шукати відповідну «небезпечність» і в самій фігурі злочинця. Із позиції сучасного дослідження службових кримінальних правопорушень така традиція виглядає певною мірою спрощеною, адже привласнення у службовій сфері не завжди випливає з внутрішньо властивої суспільної небезпечності особи, а часто є наслідком конкретних ситуаційних умов, професійних деформацій та морально-психологічної ерозії. Зведення особи злочинця лише до «небезпечного типу» позбавляє можливості аналізу складніших соціальних і психологічних чинників.

Традиційно в кримінології суспільна небезпечність особи трактується у кількох вимірах: як відносно стійка соціальна характеристика; як інтегративна якість індивіда; як сукупність негативних рис, що знайшли вияв у вчиненому кримінальному правопорушенні; як необхідний елемент соціального портрету злочинця. Підкреслюється, що ця ознака нібито акумулює всі внутрішні властивості, які закономірно реалізуються в різних видах кримінальних правопорушень і відображаються в ролях, поведінкових моделях та соціальному складі суб'єктів кримінальної відповідальності. Утім, аналіз сучасних проявів службових кримінальних правопорушень, зокрема привласнення, показує, що поведінка таких злочинців не завжди зумовлена стійким комплексом негативних рис - нерідко вона виникає як результат поєднання внутрішніх моральних коливань з наявністю реальних можливостей та прогалин у контролі. Це свідчить про необхідність інтеграції

соціально-психологічного та інституційного аналізу, а не концентрування виключно на суб'єктивній «небезпечності».

Науковці, відстоюючи позицію про єдність особи злочинця, кримінального правопорушення та підстав кримінального покарання, наголошують, що загальним знаменником цих елементів є саме суспільна небезпечність. Проте автор даного дослідження не підтримує такий підхід, оскільки детальний аналіз фахової кримінологічної літератури [54] свідчить про наявність низки теоретичних і практичних суперечностей. У контексті службових кримінальних правопорушень таке бачення є непридатним, адже воно відсуває на другий план роль професійної етики, умов організації праці, особливостей службових повноважень, які часто визначають, чи відбудеться вчинення привласнення.

По-перше, подібний підхід фактично веде до концепції «небезпечного стану особи», що легко трансформується у доктрину превентивного кримінального права, де застосування заходів безпеки може ґрунтуватися на припущеннях, а не на реальних діяннях. З урахуванням специфіки службових кримінальних правопорушень це особливо небезпечно, адже може спрямовувати увагу дослідників і практиків не на реальні ризики, пов'язані з організацією діяльності чи морально-професійними деформаціями, а на пошуки «вроджено небезпечних» працівників, що, на наше переконання, є методологічно хибним та практично шкідливим.

По-друге, теоретичний зміст поняття «суспільна небезпечність особи» і досі залишається недостатньо розробленим, а питання про наявність такої стійкої властивості у будь-якої людини залишається дискусійним. Як зазначається у спеціальній літературі, спроби знайти чіткі відмінності між злочинцями та незлочинцями через порівняння засуджених і незасуджених виявили, що в «незасудженій частині суспільства» також є чимало осіб, які вчиняли кримінальні правопорушення, а істотних відмінностей між групами не спостерігається [128, с. 29]. Ці дані особливо важливі для дослідження осіб, які вчиняють привласнення у сфері службової діяльності: часто їхня зовнішня

соціальна характеристика - рівень освіти, статус, професійна компетентність - не дають підстав припускати високий рівень небезпечності, а злочинна поведінка формується під впливом комплексної взаємодії обставин, професійного середовища та індивідуальних рішень.

По-третє, при дослідженні теоретичної сутності категорії «особа злочинця» важливо чітко відмежовувати суспільну небезпечність діяння від суспільної небезпечності самої особи. Механічне ототожнення цих явищ призводить до спотворення наукового розуміння особистості злочинця, адже юридична характеристика діяння не завжди адекватно відображає внутрішні риси суб'єкта, який його вчинив. Особливо це помітно у випадках привласнення у сфері службової діяльності, де зовнішня правова оцінка може приховувати складну комбінацію мотивацій та внутрішніх установок службовця.

По-четверте, для осмислення феномену суспільної небезпечності особи, варто звернутися також до лексичного тлумачення цього поняття. У словниковій інтерпретації «небезпечність» означає стан чи процес виникнення загрози, яка може реалізуватися у майбутньому. Звідси випливає, що суспільна небезпечність особи злочинця охоплює не лише його фактичну здатність вчинити конкретне протиправне діяння, але й потенційну готовність діяти аналогічно у подальшому. Власне, у випадку службових привласнень ця потенційність часто базується на сформованій моделі зловживального ставлення до службових ресурсів, що й становить об'єкт кримінологічного аналізу. У спеціальних джерелах суспільну небезпечність тлумачать як відносно стійку якість особи та як процес її взаємодії з конкретною ситуацією, у результаті якої загроза матеріалізується [43, с. 34]. Це дозволяє припустити, що для службовців, схильних до привласнення, визначальними є не лише індивідуальні риси, але й контекст їхньої службової діяльності.

При більш детальному аналізі вбачається, що «суспільна небезпечність» як категорія є багатовимірною і має два часові виміри: ретроспективний і перспективний. З одного боку, загроза, яка вже стала реальністю у формі

кримінального правопорушення, фіксує минулий досвід. З іншого – вона містить потенційну можливість повторення протиправної поведінки у майбутньому. Стосовно злочинців, які вдаються до привласнення у службовій сфері, перспективний вимір є надзвичайно вагомим, адже він вказує на сформовану систему викривлених службових цінностей, яка може знову проявитися за сприятливих умов.

Крім того, суспільна небезпечність особи нерозривно пов'язана з певними негативними якостями, що формуються у процесі соціалізації. Саме завдяки цим рисам індивід може обирати кримінальний варіант поведінки у конкретній ситуації. У контексті службових кримінальних правопорушень першорядне значення мають деформації професійної свідомості, такі як знецінення етичних стандартів, раціоналізація зловживань чи хибне уявлення про безкарність. Це дозволяє пояснити, чому привласнення часто вчиняють особи з формально позитивними характеристиками, але зі внутрішньо суперечливим професійним світоглядом.

Узагальнюючи викладене, вважаємо за доцільне сформулювати кілька ключових висновків. По-перше, суспільна небезпечність як категорія не є універсальною ознакою кожного злочинця, оскільки, наприклад, при необережних правопорушеннях вона взагалі не характеризує особу. По-друге, сама по собі ця категорія не дає можливості повноцінно описати структуру особистості злочинця, оскільки не розкриває соціально-психологічний зміст його поведінкових установок. Тому характеристики особи злочинця не слід зводити виключно до факту вчинення ним кримінального правопорушення, адже кримінологічні завдання передбачають ширше розуміння особистості як носія криміногенних якостей, здатних детермінувати протиправну поведінку. Це повною мірою стосується й осіб, які вдаються до привласнення у сфері службової діяльності, адже їхня поведінка є наслідком складної взаємодії професійних, моральних та соціально-психологічних чинників.

Окрему складність у розумінні особи злочинця становить узгодження ролі соціальних, біологічних та психологічних компонентів її формування. У

контексті кримінологічного аналізу службових привласнень дане питання зосереджує особливу увагу, оскільки дозволяє визначити внутрішню структуру особистості злочинця і зрозуміти, які елементи цієї структури найбільш чутливі до криміногенного впливу. Комплексний підхід до особи службовця-злочинця забезпечує можливість не лише пояснити витoki службової злочинності, але й сформувані ефективні стратегії її запобігання.

Важливо врахувати, що в науковій літературі поряд із підходами, які трактують особу злочинця як систему соціальних і психічних властивостей, існують і інші концепції, де дане поняття описується як сукупність соціальних та соціально значущих характеристик, що у взаємодії з певними зовнішніми (неособистими) факторами здатні впливати на антисоціальні прояви поведінки. Водночас В.І. Шакур [128, с. 439] пропонує виділяти у структурі особи злочинця соціально-політичні, психологічні й фізичні ознаки, тоді як І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та інші [57, с. 37] схиляються до поділу особистісних рис на соціальні та біопсихологічні. Для дослідження особи, яка вчиняє привласнення у сфері службової діяльності, системний підхід є ключовим, оскільки службові кримінальні правопорушення часто виникають у точці перетину особистих характеристик і специфічних професійних умов.

У сучасних умовах розвитку кримінологічної науки видається необґрунтованим виключення будь-якого із зазначених елементів особистості злочинця, у тому числі того, хто вчиняє службові привласнення. Спроби визначити домінування суто соціальних або ж суто біопсихологічних чинників, на наш погляд, штучно спрощують складну природу особистості. До того ж така поляризація не завжди коректна з огляду на значну взаємопов'язаність цих складових, а також залежність їх прояву від конкретної криміногенної ситуації, особливостей механізму привласнення та індивідуального контексту поведінки службовця. У дослідженні службових привласнень це особливо помітно, адже такі діяння часто поєднують як

раціональні мотиви, так і емоційні чи ситуативно обумовлені прояви особистості.

Саме тому слушною видається позиція Ю. В. Александрова [3], який обґрунтовує необхідність врахування діалектичної єдності соціального, біологічного та психологічного компонентів у структурі особи злочинця. У контексті привласнень у службовій діяльності ця єдність проявляється особливо чітко: соціальні ролі службовця (носія певних владних чи матеріальних повноважень) накладаються на його індивідуальні особистісні риси та психофізіологічні особливості, формуючи певну модель поведінки. Крім того, психіка людини виступає тим «механізмом поєднання», у межах якого взаємодіють усі названі складові, зумовлюючи індивідуальну відповідь на службові спокуси чи ризикові ситуації.

Як слушно зазначає М.І. Мельник [75], психологічні властивості особи мають суттєве значення у механізмі злочинної поведінки, оскільки саме вони значною мірою зумовлюють спосіб учинення правопорушення з урахуванням внутрішніх психічних особливостей злочинця. У провадженнях про привласнення службовцями психологічний компонент нерідко виявляється через прагнення до самовиправдання, раціоналізації власних вчинків чи знецінення шкоди. Тому кримінологічна характеристика такої особи має ґрунтуватися на всебічному аналізі взаємодії соціального та психофізіологічного, а не на ізольованому розгляді окремих властивостей. Уважне врахування службового середовища, специфіки професійних функцій, особистих мотивів та емоційних станів дозволяє точніше визначити криміногенний потенціал особи.

Разом із тим важливим залишається питання щодо первісно негативної природи тих соціальних чи біопсихологічних рис, які здатні зумовлювати злочинну поведінку. Частина дослідників наголошують на їх антисоціальному характері. Проте, на наше переконання, подібний підхід є надто категоричним, особливо щодо службових кримінальних правопорушень. Адже інколи навіть позитивні якості — доброта, бажання допомогти, прагнення не нашкодити

близьким чи колегам – можуть стати основою для вчинення службового кримінального правопорушення. Наприклад, у випадку службового підроблення (ст. 366 КК України [48]), що може бути скоєне з особистої прихильності чи співчуття. Це демонструє, що людська поведінка не завжди зумовлена виключно негативними рисами, а мотиви службовця можуть мати складну, амбівалентну природу.

Узагальнюючи наведені наукові підходи, можна сформулювати таке розуміння особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, зокрема привласнення: це інтегрована система відносно стабільних соціальних та біопсихологічних характеристик, що, реалізуючись у конкретному протиправному діянні, надають йому суспільно небезпечного змісту й водночас визначають кримінальну відповідальність такої особи. Для кримінальних правопорушень щодо привласнення особливо показовою є взаємодія цих властивостей, адже такі діяння вимагають певного рівня раціональності, обізнаності у службових процедурах та усвідомленого зловживання довірою.

Водночас зазначимо, що поділ особи злочинця на соціальну, біологічну та психологічну складові не вичерпує всього змісту її структури. Він лише окреслює джерела формування тих чи інших ознак, не розкриваючи їх внутрішньої ієрархії та механізмів взаємодії. У випадку службових привласнень така структура має значення для пояснення, як саме поєднання статусу, службових ролей, моральних установок і психічних процесів формує готовність до зловживання владними чи організаційними повноваженнями.

У цьому контексті в науковій літературі пропонується виокремлювати різні групи ознак особи злочинця, зокрема: соціально-демографічні, соціально-рольові та соціально-психологічні; соціально-демографічні, кримінально-правові, соціальні прояви та зв'язки, моральні, психологічні й фізіобіологічні ознаки; соціально-демографічні, психологічні та моральні характеристики [33]; біофізіологічні, соціально-демографічні, соціально-рольові, морально-психологічні, кримінально-правові та кримінологічні

ознаки; соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові, правової та моральної свідомості, соціально-психологічні ознаки [34] тощо. Така різноманітність підходів свідчить про багатофакторність природи службового злочинця, особливо у випадках, що стосуються привласнення, яке нерідко пов'язане з використанням службових можливостей у поєднанні з особистими мотивами.

З огляду на викладене, базовою засадою для побудови структури особи злочинця, який учиняє кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, є визнання її соціально-біопсихологічної природи, елементи якої мають бути послідовно відображені у відповідній моделі. Іншою фундаментальною передумовою виступає принцип взаємозв'язку та взаємозалежності всіх ознак, що входять до єдиної системної організації особистості. Цей підхід дозволяє повніше пояснити механізм прийняття рішень службовою особою, яка йде на привласнення - рішення, що часто є результатом складної взаємодії особистісних, рольових і ситуаційних чинників.

У межах запропонованої логіки доцільно насамперед виділяти соціально-демографічні та кримінально-правові ознаки, які є найбільш очевидними та усталеними в науці. Окрім цього, вагомим елементом є соціально-рольова підсистема, яка розкриває сутність соціальної включеності особи, її статус у колективі, характер службових ролей і очікувань. Для кримінальних правопорушень щодо привласнення у сфері службової діяльності ця підсистема є визначальною, адже саме службова роль створює можливість доступу до майна та ресурсів.

Щодо біофізіологічних і психологічних ознак, різні науковці пропонують включати їх як окремі елементи структури особи, однак, на наше переконання, більш логічно розглядати їх у межах єдиної підсистеми внутрішньо-особистісних характеристик. Це обґрунтовується їх органічною єдністю та спільною природою. Важливо враховувати, що психологічна структура включає й морально-світоглядні риси [43], які визначають рівень

правової свідомості та моральної стійкості службовця. Морально-психологічний вимір часто є тим критичним чинником, який відрізняє службову особу, що утримується від привласнення, від тієї, яка йде на порушення.

У підсумку, структура особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення у сфері службової діяльності, у тому числі привласнення, включає соціально-демографічні, соціально-рольові, морально-психологічні та кримінально-правові ознаки й властивості. Поєднання цих елементів дозволяє адекватно розкрити як загальні, так і специфічні риси службового злочинця, що є ключовим для формування ефективних кримінологічних заходів запобігання привласненням у службовій сфері.

Розглядаючи соціально-демографічну підструктуру особи злочинця, слід підкреслити, що її окреме вивчення не дає можливості цілісно охарактеризувати індивіда як суб'єкта службового кримінального правопорушення. Такі ознаки самі по собі не створюють портрету злочинця, але у статистично значимих масивах вони дозволяють визначити найімовірніші групи ризику серед службових осіб, що вчиняють привласнення. Це робить соціально-демографічні показники інструментом раннього виявлення криміногенних тенденцій у певних професійних середовищах. З урахуванням різних наукових підходів до структури особи злочинця, до цієї підструктури традиційно включають такі ознаки, як стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, громадянство, місце проживання, трудовий стаж тощо.

Соціально-демографічні параметри суттєво впливають на загальну картину службової злочинності, визначаючи її масштаби й внутрішню структуру. Дослідники відзначають значну частку жінок серед осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності – від 30 % до 60–70 % [57; 58]. Цей показник важливий для розуміння гендерної специфіки службових привласнень, адже він свідчить про зміну традиційних уявлень щодо ролі жінок у структурі економічної злочинності.

Цікаво, що частка жінок у службових кримінальних правопорушеннях є навіть вищою, ніж їх участь у всіх економічних кримінальних правопорушеннях загалом, яка, за даними М.Б. Бучко, становить близько 40 % [12]. Крім того, у порівнянні з іншими видами кримінальних правопорушень, передусім загально-кримінальними, частка жінок у службових діяннях зростає у 3–4 рази. Це підтверджує ще раніше встановлену залежність між особливостями біопсихологічної природи жінок та специфікою їх злочинної поведінки. Ключовим чинником є те, що жінки становлять більшість у таких сферах, як освіта, медицина, торгівля, соціальні служби, адміністративно-господарські підрозділи - а саме ці сфери створюють підвищені можливості для доступу до матеріальних цінностей та фінансових ресурсів. З огляду на актуальні тенденції гендерної рівності, можна прогнозувати подальше зростання жіночої частки серед злочинців у сфері службової діяльності.

Важливою рисою службової злочинності є також те, що, за спостереженнями І.М. Даньшина, В.В. Голіни, М.Ю. Валуйської та інших дослідників [57], приблизно 95 % осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за службові кримінальні правопорушення, належать до середньої або нижчої ланки управління. Це пов'язано з тим, що саме на цих рівнях зосереджується найбільший обсяг рутинних повноважень щодо обігу матеріальних цінностей та документації, що створює середовище для зловживань. Серед пояснювальних факторів наводять: вищий рівень правової культури, професійності й досвіду у керівників високої ланки; значно меншу чисельність управлінців верхнього рівня; підвищений рівень латентності їх кримінальних правопорушень, вищу організованість злочинних схем, кращу здатність перешкоджати викриттю тощо.

Такі результати відображають системну проблему: саме середня ланка часто перебуває на перетині між виконавськими та управлінськими функціями, що поєднує як доступ до ресурсів, так і обмеженість контролю, а це створює сприятливі умови для привласнення.

Поза тим, цілком закономірним видається те, що кримінальні правопорушення, пов'язані з привласненням у сфері службової діяльності, найбільше вчиняються особами зрілого віку. У наукових джерелах наголошується [82], що типовою віковою категорією суб'єктів службових кримінальних правопорушень є особи від 30 до 45 років. Така концентрація правопорушників саме в межах зазначеного вікового проміжку пояснюється не лише накопиченням життєвого досвіду, а й досягненням стабільного соціально-професійного становища, що створює доступ до ресурсів, якими потенційно можна зловживати. Водночас подібні вікові характеристики притаманні й іншим економічним кримінальним правопорушенням, понад 75 % суб'єктів яких становлять особи старше 30 років. Натомість, як слушно підкреслює М.Б. Бучко [12], у загально-кримінальних правопорушеннях зазначена вікова категорія охоплює менше половини випадків. Це дає підстави вважати, що для кримінальних правопорушень службового характеру віковий критерій має принципове значення, адже він пов'язаний зі специфікою професійної діяльності.

Зазначена обставина значною мірою зумовлена потребою у формуванні відповідного трудового стажу, професійних компетентностей, знань, інколи – спеціального звання чи рангу. Сукупність таких чинників формує той рівень відповідальності й довіри, який, у свою чергу, надає можливість для зловживання службовим становищем. Подібним чином пояснюється й відносно невисока частка кримінальних правопорушень, вчинених особами віком понад 55 років, адже тривалість перебування на службі об'єктивно обмежена законом. Так, відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 83 Закону України від 10.12.2015 № 889-VIII [92], підставою звільнення з державної служби є досягнення 65-річного віку. Це вказує на природне скорочення можливостей впливу на службові процеси у старшому віці.

Окремо слід підкреслити, що щодо осіб, які вчиняють привласнення у сфері службової діяльності, не може бути застосоване твердження про нижчий освітній рівень злочинців порівняно з пересічним населенням. Навпаки,

характер службових повноважень та специфіка діяльності зумовлюють обов'язковість отримання певного освітньо-кваліфікаційного рівня, що часто є формальною вимогою при призначенні на відповідні посади. Необхідність професійної підготовки та спеціалізованих знань додатково впливає на вікову структуру таких правопорушників, адже здобуття освіти, формування кар'єрної траєкторії й досягнення управлінських функцій потребують значного часу.

Водночас варто враховувати, що наведені вікові й освітні характеристики є релевантними лише для службових осіб – безпосередніх суб'єктів службових кримінальних правопорушень. Вони не застосовуються до осіб, які пропонують або надають неправомірну вигоду, а також до суб'єктів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 368-3 та 369 КК України [48]. Таке розмежування є принциповим, адже воно демонструє відмінність між активними й пасивними учасниками корупційних схем та дозволяє точніше визначати кримінологічний профіль правопорушників.

Суттєвим елементом соціально-демографічної характеристики є також феномен «сільської корупції», на якому акцентує М.І. Мельник [75]. Привласнення у сфері службової діяльності в сільській місцевості нерідко мають свої особливості, пов'язані з рівнем освітньої підготовки, доступом до ресурсів, формами соціальних зв'язків та впливом локальних інтересів. Поділ злочинців на мешканців міста й сільської місцевості є виправданим, оскільки кожне з цих середовищ формує свій набір можливостей і спокус щодо привласнення майна чи коштів. Різний культурний, майновий та духовний рівень справді визначає специфіку механізмів учинення таких кримінальних правопорушень.

Таким чином, забезпечення ефективного запобігання привласненням у сфері службової діяльності потребує врахування цієї територіальної специфіки, що має прояв у відмінностях соціального середовища, рівня контролю та доступу до владних ресурсів.

Соціально-рольові характеристики особи злочинця відображають її положення в системі суспільних відносин, спектр її соціальних функцій і характер зв'язків. Як слушно наголошують О.М. Литвинов і М.С. Тацій, без урахування соціальної ролі в індивідуальному запобіганні злочинності істотно зменшується можливість досягти корекційного ефекту [64]. Це твердження набуває особливої ваги щодо службових осіб, адже їхня роль пов'язана із владними повноваженнями, доступом до ресурсів і можливістю адміністративного впливу.

Для осіб, які вчиняють привласнення у сфері службової діяльності, властивим є те, що вони належать до соціальної групи службовців, об'єднаних спільними професійними цінностями та інтересами.

Важливо підкреслити, що такі особи істотно відрізняються від узагальненого образу злочинця низького соціального статусу, запропонованого І.М. Даньшиним, В.В. Голіною, М.Ю. Валуйською та іншими [57]. Як справедливо зазначав Є. Сатерленд [157], для «білокомірцевої» злочинності типовими є високий соціальний статус та належність до впливових соціальних груп. У випадку службових кримінальних правопорушень це проявляється у виконанні престижних функцій, користуванні владними повноваженнями та можливості впливати на рішення інших осіб.

Феномен влади, який об'єктивно підносить службову особу в соціальній ієрархії, створює додаткові ризики криміногенного характеру як у публічному, так і приватному секторі. Значна частина кримінальних правопорушень щодо привласнення пояснюється саме дисбалансом між владними можливостями та реальними умовами їх використання, що породжує конфлікт інтересів. Завищення особистих інтересів, неможливість їх легальної реалізації та суперечність між службовими ролями і приватними прагненнями стають каталізаторами неправомірного використання службових повноважень. Отже, запобігання таких кримінальних правопорушень має бути спрямоване насамперед на усунення можливостей для зловживання владою та мінімізацію конфлікту інтересів у службовій діяльності.

Кримінально-правова характеристика особи злочинця охоплює систему ознак, встановлення яких відіграє важливу роль у вирішенні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності, визначення виду покарання та його меж. Такі ознаки одночасно виконують і кримінологічну функцію, оскільки дають змогу глибше осмислити об'єктивні та суб'єктивні чинники, що зумовлюють учинення привласнення у сфері службової діяльності. У провадженнях про привласнення службовими особами вкрай важливо враховувати, що сама побудова кримінально-правової характеристики дозволяє розкрити не лише техніку злочинного посягання, а й внутрішні мотиваційні процеси злочинця.

До кола кримінально-правових ознак, які кримінологи традиційно відносять до характеристики службового злочинця [57; 35; 2], належать: об'єкт посягання, рівень і форма суспільної небезпечності, типові способи досягнення злочинної цілі, вид мотивації, індивідуальний або груповий характер дій, ступінь залучення до співучасті, інтенсивність протиправної активності та наявність судимостей. У провадженнях про привласнення ці ознаки дозволяють визначити глибину девіантної поведінки, оскільки спосіб незаконного заволодіння майном часто відображає професійні навички та досвід злочинця.

Ступінь суспільної небезпечності особи, що вчиняє привласнення, може суттєво варіюватися, що пояснюється особливостями механізму посягання на належне функціонування владно-управлінських структур. Значення має й місце служби, і характер займаної посади - як у публічному, так і у приватному секторі; чи йдеться про «звичайну», відповідальну або особливо відповідальну посаду; а також про службу в правоохоронних органах. Власне, на наше переконання, саме службова позиція визначає можливість зловживання інституційною довірою, що особливо актуально у випадку привласнення майна.

Важливою складовою характеристики службових кримінальних правопорушень є й рівень їх поєднання з організованою злочинністю. Як

зазначає С.Й. Кравчук [47], така взаємодія здебільшого проявляється у корупційних зв'язках всередині управлінських структур. Низькі показники колективних форм посягань у провадженнях про привласнення зумовлені тим, що такі діяння здебільшого можуть бути реалізовані одноособово, без необхідності складної змови.

Отже, нині групові форми службової злочинності є порівняно незначними, що пояснюється як особливостями механізму вчинення, так і високою латентністю відповідних діянь. У більшості випадків привласнення здійснюється індивідуально, адже службовець часто має самостійний доступ до майнових ресурсів. Проте групові випадки становлять підвищену суспільну небезпеку, адже характеризуються складністю доказування, спеціальними навичками співучасників і наявністю внутрішніх механізмів протидії викриттю. Такі кримінальні правопорушення підривають основи службової дисципліни найбільш відчутно.

Проблемним залишається питання повторності та рецидиву у сфері службових кримінальних правопорушень. М.Б. Бучко [12] наголошує, що частка осіб, раніше засуджених за неправомірну вигоду, не перевищує 5 %, тоді як загальна кримінальна рецидивність становить понад 17 %. Однак Г.В. Прокопович [96] зауважує, що службові та корупційні кримінальні правопорушення мають системний характер і нерідко передують дисциплінарні порушення. У провадженнях про привласнення це може вказувати на те, що службовець поступово переходить від дрібних порушень до повноцінних кримінальних посягань.

З огляду на високий рівень латентності, не можна виключати, що привласнення може бути частиною тривалої злочинної поведінки, хоча системність притаманна не всім злочинцям, а переважно тим, чия кримінальна активність має виражений стійкий характер. При цьому типовою кримінально-правовою ознакою службового злочинця є відсутність попередньої судимості. Це робить таких осіб зовні «благонадійними», що полегшує їм доступ до майна та довіри.

Низький рівень рецидиву певною мірою пояснюється тим, що до таких осіб здебільшого застосовується додаткове покарання, яке полягає у забороні обіймати визначені посади чи займатися певними видами діяльності, що унеможлиблює повторення аналогічного кримінального правопорушення. Дослідження С.А. Шалгунової [129] підтверджують, що після відбування покарання в окремих осіб спостерігається поглиблення криміногенних властивостей, однак у сфері службових кримінальних правопорушень ризик рецидиву значно обмежується втратою доступу до службових повноважень. Це робить привласнення специфічним видом злочинності, тісно пов'язаним із доступом до посадових ресурсів.

Окрему групу ознак особи слідчі та кримінологи пов'язують із її морально-психологічною характеристикою, що включає світоглядні позиції, моральні орієнтири, інтелектуальні здібності, потреби, інтереси, ставлення до права та соціальних норм. Як слушно зауважують науковці, аналіз психологічних якостей особи дозволяє виявляти зміни в її психічних процесах та структури особистості [117]. Вчинення привласнення нерідко є проявом глибокої особистісної деформації, яка формується під впливом професійного середовища.

Злочинці у службовій сфері зазвичай поєднують у собі як загальнолюдські позитивні риси, так і негативні установки, що формуються у відповідному соціальному середовищі. Обґрунтованою видається думка дослідників, що антисоціальна спрямованість особи є відображенням стану суспільства. У випадку привласнення вирішальним стає толерування дрібних зловживань у професійному колективі, що поступово нормалізує незаконну поведінку.

Соціально-психологічний клімат, у якому службові зловживання сприймаються як «звична практика», формує відповідні морально-психологічні установки конкретного працівника. Це безпосередньо впливає на його здатність до правопорушення, особливо у ситуаціях, де контроль є

недостатнім. Саме морально-психологічна адаптація до «сірих практик» стає передумовою ухвалення рішення про привласнення.

Узагальнюючи, до типових ознак антисоціальної спрямованості осіб, що вчиняють привласнення у сфері службової діяльності, належать: зневажливе ставлення до суспільно значущих цінностей, домінування корисливих мотивів, готовність порушувати закон та моральні норми задля власної вигоди, переконаність у прийнятності незаконних способів досягнення мети, безвідповідальність і нехтування службовими інтересами. Сукупність цих ознак формує внутрішню готовність особи до привласнення як різновиду службового зловживання.

Слід зауважити, що за рівнем антисоціальної спрямованості злочинців можна розрізняти ситуативних осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення під впливом певних життєвих обставин, та злісних, для яких протиправна діяльність є продуманим злочинним наміром. У випадках привласнення службовими особами важливо розрізняти ці типи, оскільки ситуативна поведінка часто вказує на слабкі місця організаційної системи, тоді як злісна - на усвідомлену експлуатацію службового становища.

Окрім цього, до морально-психологічних якостей осіб, що вчиняють службові привласнення, можна віднести безпринципність, прагнення кар'єрного зростання будь-якою ціною, емоційну та моральну нестійкість, недисциплінованість, егоїзм, корисливість, жадібність і заздрість. Поєднання цих рис формує базис для вчинення привласнення, оскільки вони підживлюють прагнення до особистої вигоди на шкоду суспільним інтересам.

Узгоджуючись із висновками Ю.Ф. Іванова та О.М. Джужи, можна стверджувати, що «моральна свідомість [злочинців] значно спотворена, її дефекти мають глибокий характер, переростають у негативні звички та переконання» [35]. Власне, у сфері службових привласнень це проявляється у здатності обирати методи злочинної діяльності, які забезпечують максимальну вигоду та мінімальне ризикове втручання.

Морально-психологічну характеристику доповнюють інтелектуальні, емоційні та вольові властивості особи. Якщо особи, що вчиняють насильницькі злочини, часто мають обмежені знання і вузький світогляд, то для службових злочинців характерний високий рівень розумового розвитку, широкий кругозір, значний професійний та життєвий досвід. Ці інтелектуальні ресурси дозволяють злочинцю максимально ефективно використовувати службові повноваження для реалізації привласнення.

Вольові та емоційні характеристики службових осіб відіграють подвійний ефект у формуванні їхньої злочинної поведінки. З одного боку, ефективна службова діяльність потребує таких якостей, як урівноваженість, самоконтроль, психологічна стійкість та цілеспрямованість. З іншого боку, наявності антисоціальної спрямованості ці ж риси можуть сприяти вчиненню кримінальних правопорушень та залученню інших до протиправної діяльності, наприклад при підкупі [48]. Власне, це демонструє, що морально-психологічний потенціал особи може одночасно служити як інструментом служби, так і засобом її зловживання.

Мотиви злочинної поведінки безпосередньо пов'язані з морально-психологічною підсистемою особи та визначаються її потребами, інтересами, прагненнями, цілями та установками [32, с.79]. У випадках привласнення службовець свідомо поєднує особисту вигоду з оцінкою ризику, що дозволяє передбачати характер та послідовність його дій.

Мотиваційна сфера, як і психічні стани, потреби та установки, визначає соціальну реакцію особи, у тому числі схильність до службових кримінальних правопорушень. При цьому мотиви діяльності слід розглядати разом із потребами та інтересами, оскільки вони відображають як матеріальні, так і ідеальні предмети задоволення особистих потреб. Це поєднання дозволяє виявити глибинні рушійні сили, що спонукають до привласнення.

Зважаючи на результати проведеного аналізу можна узагальнити основні кримінологічно значущі мотиви злочинців, що вчинили привласнення у сфері службової діяльності: задоволення власних потреб, отримання матеріальних

чи соціальних благ, здобуття владних повноважень та впливу на суспільство, самоутвердження та протиставлення соціальним нормам. Власне, розуміння цих мотивів дозволяє краще прогнозувати ризики зловживання владою та розробляти профілактичні заходи.

Мотивація злочинної поведінки включає як соціально-рольові та соціально-психологічні аспекти, так і кримінально-правові ознаки, такі як склад кримінального правопорушення, його суспільна небезпечність, рольова участь, способи досягнення цілі, інтенсивність діяльності та наявність судимостей. Такий комплексний підхід дозволяє створити повний портрет службового злочинця, включаючи як його внутрішню мотивацію, так і зовнішні прояви.

Кримінально-правові ознаки особи проявляються не лише в самому кримінальному правопорушенні, а й у формі дозлочинної поведінки [80]. Саме кримінально-правова характеристика відображає ступінь соціальної деформації особистості та дозволяє виокремити істотні ознаки осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, зокрема корупційного характеру. Для службових привласнень це особливо важливо, оскільки дозволяє оцінити готовність особи до систематичного порушення норм.

Службовий злочинець зазвичай має корисливий мотив, який є критерієм визнання його дій злочинними та визначає умисний характер діяння. Це вказує на цілеспрямованість та свідоме прагнення досягти суспільно небезпечного результату. Цілеспрямованість і усвідомленість дій відрізняє привласнення від випадкових правопорушень.

Зважаючи на це, можна сформулювати такі висновки.

По-перше, особа злочинця, що вчинив привласнення у сфері службової діяльності - це поєднання ключових соціальних та суб'єктивних ознак, що характеризують винного у службовому привласненні, із зовнішніми умовами та обставинами, які впливають на його поведінку.

По-друге, кримінологічний портрет особи, що вчинила службове привласнення включає зазвичай: чоловіка, старше 30 років, із вищою освітою,

на керівній посаді в органах публічної влади чи підприємствах незалежно від форми власності, із низьким рівнем правової та моральної свідомості, усвідомленням протиправності своїх дій, наявністю корисливих мотивів та одноособовим характером злочинної поведінки. Такий портрет відображає не лише особистісні, а й структурні чинники, що зумовлюють привласнення у службовій сфері.

2.3 Детермінанти вчинення привласнення у сфері службової діяльності

Процес дослідження кримінально-протиправної поведінки службових осіб вимагає ґрунтовного аналізу чинників, що зумовлюють ухвалення ними рішень, спрямованих на заволодіння майном, довіреним у зв'язку з виконанням службових функцій. У межах службової діяльності привласнення є особливо небезпечним видом злочинної поведінки, оскільки підриває авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування, а також деформує суспільні відносини, засновані на довірі, підзвітності та відповідальності. Саме тому виявлення детермінант привласнення має важливе значення як для науки кримінального права, так і для практики запобігання службовим кримінальним правопорушенням.

Необхідність дослідження детермінант зумовлена складністю природи цього явища, багаторівневістю його чинників та їхньою взаємною обумовленістю. Наукова думка наголошує, що формування злочинної поведінки службовців є результатом впливу сукупності соціальних, організаційно-управлінських, економічних, морально-психологічних та індивідуально-особистісних чинників, серед яких провідну роль відіграють недоліки у системі управління, корупційні ризики, неефективний контроль та низький рівень службової дисципліни. За таких обставин надзвичайної актуальності набуває дослідження того, які саме чинники створюють

сприятливе середовище для реалізації злочинних намірів та яким чином вони взаємодіють між собою.

Крім того, сучасні трансформаційні процеси в економічній, політичній та адміністративній сферах актуалізують появу нових ризиків у діяльності службових осіб, що потребує оновленого наукового підходу до осмислення причин і умов вчинення привласнення. Це, у свою чергу, визначає важливість комплексного аналізу детермінант зазначеного кримінального правопорушення крізь призму змін у нормативно-правовому регулюванні, цифровізації управлінських процесів, реформування державної служби та розвитку антикорупційної політики.

Таким чином, у межах даного підрозділу метою є систематизація та наукове узагальнення чинників, що детермінують вчинення привласнення у сфері службової діяльності, а також дослідження їхнього впливу щодо формування протиправної поведінки службових осіб. Це дозволить не лише поглибити теоретичне розуміння природи даного кримінального правопорушення, а й сформувати підґрунтя для удосконалення заходів його запобігання.

Кримінологічна наука накопичила значний доробок у сфері аналізу причин окремих кримінальних правопорушень, злочинності загалом та її окремих форм. Водночас низка положень цієї проблематики залишається предметом наукових дискусій, що пояснюється складністю як соціального явища злочинності, так і теоретико-пізнавального осмислення її причинної зумовленості. Зважаючи на це, одним із ключових завдань вивчення кримінальних правопорушень щодо привласнень у сфері службової діяльності є формування науково обґрунтованого, системного та орієнтованого на практику підходу до їх запобігання.

Комплекс профілактичних заходів, що становить зміст практичної превенції службової злочинності, виконує різнорівневі функції: від індивідуального впливу на потенційного злочинця та перешкоджання реалізації злочинних намірів до обмеження негативних наслідків уже вчинених

посягань. Проте домінантним напрямом такої діяльності залишається своєчасне виявлення й нейтралізація криміногенних факторів. Такий пріоритет зумовлений тим, що саме причини та умови злочинів службової спрямованості є базовими, первинними передумовами формування протиправного діяння та його шкідливих наслідків.

Аналіз причинності привласнень у сфері службової діяльності має особливу значущість ще й тому, що дозволяє виявити об'єктивні соціальні процеси, закономірності їхнього розвитку та механізми впливу на рівень і динаміку злочинності. Дослідження причин та умов привласнень у службовій сфері надає можливість встановити не лише чинники виникнення цих кримінальних правопорушень, а й супутні явища, що сприяють або, навпаки, протидіють їх поширенню.

У цьому аспекті кримінологічний аналіз причинного комплексу привласнень у сфері службової діяльності є фундаментом для формування дієвих запобіжних стратегій. Як справедливо підкреслюють Л. М. Давиденко та О. М. Бандурка [7], дослідження причин і умов злочинності є невід'ємним елементом такої системи запобігання, яка ґрунтується не лише на діяльності правоохоронних органів і правових механізмах, а й на ефективному використанні економічних, соціальних та інших ресурсів держави.

Кримінальні правопорушення щодо привласнення у сфері службової діяльності характеризуються багатофакторною та складною системою детермінантів, що пов'язано зі специфікою об'єкта злочинного посягання, використанням владних або службових повноважень, особливим соціально-правовим статусом суб'єктів, особливостями мотивації та високим ступенем латентності.

Ефективне запобігання службовим привласненням можливе лише за умови цілісного, цілеспрямованого й теоретично виваженого аналізу причинного комплексу на основі діалектичного та історичного підходів. Таке дослідження має враховувати як загальні закономірності злочинності, так і взаємозв'язок із криміногенними чинниками, характерними для економічної,

корупційної, організованої та інших форм злочинності. Додатковою складністю є необхідність чіткого розмежування та оцінки причин і умов вчинення кримінальних правопорушень щодо привласнення у службовій сфері в публічному та приватному секторах, що формують різні за природою, але взаємопов'язані криміногенні середовища.

У науковому середовищі питання причин та умов кримінальних правопорушень, що вчиняються у сфері службової діяльності, уже розглядалися різними дослідниками, зокрема М.І. Мельником [73], О.В. Пчеліною [103], С. Роуз-Екерман [105], І.О. Томчуком [117] та іншими. Водночас їхні праці переважно зосереджені на висвітленні окремих аспектів причинного комплексу, що зумовлює службову злочинність. Це пояснюється тим, що сучасні суспільні трансформації суттєво змінюють детермінанти службових посягань, зокрема привласнення майна, тому існує потреба не лише в аналізі вже сформованих підходів, а й у поглибленому, системному дослідженні цієї проблематики. У цьому контексті питання зумовленості привласнення у сфері службової діяльності цілком закономірно залишаються актуальними й потребують комплексного кримінологічного осмислення.

Передусім варто підкреслити, що розуміння причинності злочинності становить фундаментальну основу кримінологічної науки, а отже, визначає зміст і подальший розвиток кримінологічної політики, а також підходи до запобігання протиправним діям. Без чіткого усвідомлення природи причинних механізмів неможливо достовірно пояснити специфіку привласнення у службовій сфері, адже це кримінальне правопорушення, де об'єднуються як соціально-економічні, так і психологічні, організаційні та правові чинники.

Слід також акцентувати на тому, що теперішній стан кримінологічної теорії характеризується множинністю термінів і підходів до визначення причинно-наслідкового комплексу злочинності. У дослідженнях використовуються поняття «причини», «умови», «фактори», «криміногенні фактори», «детермінанти», «чинники», «причинний комплекс», «обставини»

злочинності, що пов'язано з різними теоретико-методологічними установками [129]. Така термінологічна варіативність є не стільки проблемою, скільки свідченням багатовимірності самої причинності привласнення у службовій діяльності, яке потребує аналізу з урахуванням міждисциплінарного підходу. Разом із тим, для коректного наукового дослідження важливо співвіднести наведені категорії та визначити їх взаємозв'язок у структурі криміногенної детермінації.

Аналізуючи природу причин злочинності, А. П. Закалюк [32] акцентує на їх здатності породжувати суспільно небезпечний наслідок, що визначає їхню ключову роль у формуванні криміногенних процесів. Подібної позиції дотримуються й інші українські дослідники, зокрема В. В. Голіна, О. М. Костенко, В. І. Шакурн [18], а також О. М. Бандурка, Л. М. Давиденко [7] та ряд інших вітчизняних кримінологів, які підкреслюють об'єктивну зумовленість причин злочинності та необхідність їх системного вивчення. Запропоновані дослідниками визначення дещо узагальнюють уявлення про причини, зводячи їх до загально-філософського принципу причинно-наслідкового зв'язку [30], що хоча й важливо, але недостатньо для пояснення специфіки таких діянь, як привласнення у службовій діяльності. Адже вчинення цього кримінального правопорушення нерозривно пов'язане з особливим статусом службової особи, можливістю доступу до матеріальних ресурсів, зловживанням довірою та організаційними недоліками.

На цих методологічних позиціях Ю.Ф. Іванов та О.М. Джужа [35] визначають причини злочинності як соціально-психологічні обставини, що безпосередньо відтворюють злочинність як закономірний наслідок. З одного боку, цей підхід дозволяє виокремити важливу характеристику причин – їхній прямий вплив на виникнення протиправного результату. З іншого боку, обмеження причин лише соціально-психологічними чинниками звужує реальну картину, оскільки детермінанти привласнення у службовій діяльності включають також економічні, правові, організаційні та інші елементи. До того ж непродуктивним видається пояснювати недостатньо розкриту категорію

причин через іншу неоднозначну категорію – «обставини», що створює певні методологічні труднощі.

Суперечливим залишається і питання щодо того, наскільки безпосередньо загальні причини службової злочинності породжують конкретні факти привласнення у сфері службової діяльності. Хоча такі прояви дійсно ґрунтуються на загальних криміногенних закономірностях, однак їх причинна основа часто не збігається повністю зі структурою загальних причин службової злочинності. Саме тому І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та інші [57] обґрунтовують необхідність розмежовувати причини та умови злочинності в цілому, причини окремих її різновидів, зокрема привласнення службовим особами, а також детермінацію одиничного складу кримінального параоворуження. Подібне розмежування особливо актуальне для кримінальних правопорушень, пов'язаних із розпорядженням майном, оскільки тут поєднуються як загальносоціальні, так і мікрорівневі причинові механізми.

Водночас, запропонована ієрархія зовсім не означає, що причини службової злочинності можна звести до простої сукупності причин окремих актів привласнення. З одного боку, відповідно до філософського закону переходу кількісних змін у якісні (як це пояснює Академія суспільних та педагогічних наук України в матеріалах лекцій з філософії) [1, с. 45-50], множина окремих правопорушень дійсно здатна формувати загальний рівень службової злочинності; з іншого - кожний індивідуальний кримінальний акт взаємодіє із ширшою системою глибинних соціальних суперечностей, у яких соціальні, економічні та інші нерівності перетворюються підґрунтям для нових якісних змін у структурі злочинності. Такий підхід дозволяє уникнути спрощеного розуміння природи привласнення, яке нерідко має складну детермінаційну природу.

Розбіжність у причинності загальної службової злочинності та одиничних випадків привласнення пояснюється, серед іншого, тим, що перша виникає під впливом соціальних дисбалансів, тоді як другі, значною мірою

формується під дією мікросередовища, найближчого оточення службової особи. У контексті даного дослідження доцільно зазначити, що для привласнення особливе значення має саме поєднання макро- й мікрорівневих впливів, адже кримінальне правопорушення часто генерується як структурною корупційною практикою, так і особистими мотивами.

Водночас частина українських дослідників, серед яких О. М. Джужа, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська [57], вважає, що між категоріями «причини» та «умови» злочинності не слід проводити чіткої межі. Такий підхід підкреслює органічну єдність детермінантів злочинної поведінки і дозволяє краще розуміти, як зміни в структурі суспільства чи межах службової діяльності можуть одночасно й формувати мотиви, й створювати можливості для протиправних актів. Проте, саме для аналізу привласнення таке розмежування є принципово важливим, оскільки без нього неможливо охопити усю повноту причинно-наслідкових зв'язків та здійснити коректну індивідуалізацію превентивних заходів. У цьому сенсі конструктивною видається позиція К. М. Буряк [10], згідно з якою умови - це обставини, що створюють лише передумови для виникнення злочинної мотивації, тоді як причини - це сили, які перетворюють цю передумову на реальний акт кримінального правопорушення. Такий підхід дозволяє чіткіше диференціювати соціальні та психологічні детермінанти службової злочинності та найбільш точно відображає механізм формування умислу на привласнення.

Таким чином, розмежування причин і умов привласнення у сфері службової діяльності може бути реалізоване виходячи з критерію характеру їхнього впливу на кримінальне правопорушення. Причини безпосередньо формують кримінальне правопорушення як закономірний результат, тоді як умови забезпечують можливість реалізації мотиву або сприяють зниженню бар'єрів його здійснення. Переважна більшість науковців розглядають умови як явища, що сприяють дії причини. Водночас, як слушно підкреслити, умови привласнення не завжди містять негативний соціальний зміст - іноді вони мають нейтральну природу, але створюють «простір можливостей» для

зловживань. Такі «нейтральні умови» у державному секторі часто є визначальними.

У цьому контексті показовим є приклад із ситуацією впливу на прийняття рішень службовою особою, що, хоча й не є негативним явищем саме по собі, виступає умовою для зловживань, зокрема кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369-2 КК України [48]. Тому у визначенні, що наведено в літературі [53], де розглядаються причини та умови як складові системи криміногенних явищ, доцільно говорити не стільки про їх негативність, скільки про їх криміногенність. Така інтерпретація дозволяє точніше описати природу умов, які у випадках привласнення нерідко полягають саме у відсутності контролю, а не у наявності активних негативних проявів.

Згідно з підходом І.М. Даньшина, В.В. Голіни, М.Ю. Валуйської та ін. [57], умови злочинності є виключно зовнішніми об'єктивними чинниками. Однак поняття внутрішніх суб'єктивних умов дозволяє розширити рамки аналізу, включивши у причинність привласнення індивідуальні характеристики особи, зокрема несвідомі елементи психіки або усталені моделі поведінки. У сфері службової діяльності такий чинник є особливо значущим, адже поєднання службового статусу і персональних диспозицій нерідко формує унікальний механізм криміногенної мотивації.

Проблемним також є визначення співвідношення причин та умов із такими категоріями, як причинний комплекс, фактори та детермінанти злочинності. За Ю.Ф. Івановим та О.М. Джужею [35], причинність є лише однією з форм детермінації; І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська [57] наголошують, що детермінацію неможливо звузити до причин і умов, а інші науковці включають їх до складу причинного комплексу в цілому. Для дослідження привласнення особливо важливо враховувати саме комплексний характер детермінації, адже кримінальне правопорушення формується під дією багатфакторного механізму.

Причинний комплекс є узагальнюючою категорією щодо причин і умов, адже він фіксує їх єдність, взаємозв'язок та спільну дію в механізмі вчинення кримінального правопорушення. Натомість криміногенна ситуація та мотивація, за глибиною впливу, значно відрізняються від причин і умов, адже мають проміжний або кінцевий характер у структурі детермінації. Найбільш широкою категорією, яка охоплює не лише причини й умови, а всю сукупність явищ, процесів і факторів, є детермінація службової злочинності загалом, що узгоджується з позиціями А.П. Закалюка [32]. Власне, застосування цієї категорії у контексті привласнення дозволяє збудувати багаторівневу систему пояснення його виникнення, що є необхідною передумовою формування ефективних превентивних стратегій.

З іншого боку, у сучасній кримінологічній науці помітного поширення набув факторний підхід до пояснення природи криміногенної детермінації. Водночас, як видається, його застосування щодо аналізу детермінант привласнень у сфері службової діяльності є методологічно дискусійним, адже вчені по-різному трактують саме поняття «фактор». Одні розглядають його як рушійну силу, що визначає специфіку певного явища [35]; інші трактують як поєднання причин (активні фактори) та умов (пасивні фактори) [33]; ще інші розуміють його як родову категорію, що охоплює всі різновиди криміногенної детермінації [69, с. 13]. Такі підходи не суперечать одне одному у концептуальному плані, а тому можуть бути інтегровані для побудови більш цілісного пояснення криміногенної природи привласнень, учинених службовими особами.

У зв'язку з цим цілком логічним видається пропозиція розглядати криміногенні фактори (чинники) як взаємозалежні процеси та явища, серед яких причини й умови виступають рушійною силою формування певного виду злочинності. Якщо ж застосувати такий підхід до привласнення у сфері службової діяльності, то причини можна кваліфікувати як активні фактори, тоді як умови - як пасивні. Отже, причини службових привласнень становлять сукупність негативних, об'єктивно існуючих криміногенних обставин, які

прямо зумовлюють їх вчинення, тоді як умови - це об'єктивні й суб'єктивні чинники, що сприяють або не перешкоджають реалізації злочинного наміру. Причинний комплекс таких кримінальних правопорушень доречно розуміти як систему пов'язаних між собою явищ, що діють у поєднанні з іншими чинниками й формують підґрунтя службової злочинності.

Неоднорідність детермінант привласнення у сфері службової діяльності зумовлена не лише різним функціональним призначенням відповідних чинників (причини, умови, супутні криміногенні чинники) та їх джерелом виникнення (об'єктивні чи суб'єктивні, зовнішні чи внутрішні), але й специфікою їх змістовного наповнення. Це робить необхідним їх подальшу систематизацію, адже лише так можна окреслити механізм формування та дії кожного з них.

Так, І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та інші [55] пропонують класифікувати детермінанти на політичні, економічні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні та правові. Натомість О.М. Бандурка і Л.М. Давиденко [7] виділяють економічні, соціальні, соціально-культурні, соціально-демографічні фактори та фактори соціального контролю. На наше переконання, перша класифікація видається більш структурованою, оскільки чітко розмежовує політичну, економічну, організаційну та правову площини впливу, що особливо важливо для аналізу привласнень у службовій діяльності.

У той самий час важко погодитися з позицією К.М. Буряк [10], що причини можуть мати лише соціально-психологічну природу, тоді як умови - економічний, політичний або правовий характер. Очевидно, що причини службових привласнень справді мають соціально-психологічне підґрунтя, оскільки відображають внутрішній вибір особи та її суб'єктивне сприйняття об'єктивних обставин. Однак аналіз показує, що істотний вплив справляють також економічні та політичні дисбаланси, недоліки в управлінні, структурні проблеми розподілу ресурсів і владних повноважень. Ці сфери створюють

середовище, у якому службова особа може вбачати можливість незаконного збагачення, що є важливою передумовою її протиправного вибору.

Цілком слушною в цьому контексті видається думка В.І. Тимошенко [116], що причини злочинності вкорінені у широкому спектрі відносин особи з соціальним середовищем, яке відображає суперечливість суспільного життя. Водночас, як справедливо зазначає М.І. Мельник [74], неможливо звести службову злочинність до якоїсь «головної» універсальної причини. На наше переконання, найбільшу практичну цінність має не пошук такої єдиної причини, а якнайточніше визначення специфічних криміногенних чинників, властивих саме привласненню у сфері службової діяльності, адже це дозволяє розробляти адресні превентивні заходи.

Ураховуючи викладене, вважаємо обґрунтованим диференціювати детермінанти службових привласнень на політичні, економічні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні, ідеологічні та правові, що створює можливість для їх комплексного аналізу.

Одночасно з цим, вивчаючи причинний комплекс привласнень, не можна ігнорувати й загальні криміногенні чинники, притаманні злочинності загалом. Так, серед економічних причин та умов слід виділити негативні наслідки трансформації економічної системи від адміністративно-командної моделі до ринкової, що зумовило нестабільність розвитку, формування тіньового сектору та прогалини у правовому регулюванні реформаційних процесів. З огляду на власне дослідження, такі чинники створюють передумови для зловживань з боку службових осіб. Крім того, як слушно зауважують О.М. Бандурка і Л.М. Давиденко [7], будь-яка економічна система, незалежно від її типу, містить внутрішні протиріччя, що можуть породжувати умови для злочинності.

Так чи інакше, трансформаційні процеси в економічній сфері спричинили появу окремих сегментів господарської діяльності з надприбутками, істотні порушення у процесі приватизації державного майна, спад виробничих показників, монополізацію ринків та фактичну відсутність дієвої конкуренції. До цього додаються недостатній рівень державної

підтримки підприємництва, надмірний податковий тиск та некерована інфляція. Такі дисфункції не лише дестабілізують економічне середовище, а й створюють передумови для формування криміногенної поведінки службових осіб, яка проявляється й у формі привласнення ввіреного майна.

Вказані економічні чинники службової злочинності неоднаково впливають на механізм детермінації окремих кримінальних правопорушень залежно від того, ким є суб'єкт – службовою особою чи приватною особою, що стає учасником неправомірних відносин, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди, комерційним підкупом або зловживанням впливом. Стосовно службовців, особливо представників нижчих і середніх управлінських ланок, ключове детермінуюче значення мають низький рівень заробітної плати, її нерегулярність та загальна матеріальна незабезпеченість. Саме ці фактори часто формують ситуацію, у якій привласнення або інші корисливі дії сприймаються службовою особою як «компенсаційний» спосіб вирішення власних фінансових проблем, що суттєво підвищує ризик девіантної поведінки.

У цьому контексті М. І. Мельник [74] звертає увагу на поглиблення майнової диференціації, коли державні службовці, які мають значні управлінські повноваження, не володіють навіть мінімально необхідним рівнем добробуту. Фактично йдеться про дефіцит економічних гарантій, які б усували потребу у використанні службових повноважень для реалізації особистих інтересів. Ця проблема проявляється особливо гостро у діяльності правоохоронних органів, рівень корумпованості яких, за Є. В. Невмержицьким [79], становить загрозу національній безпеці. Економічна вразливість працівників суду та органів правопорядку прямо впливає на якість запобігання службовим кримінальним правопорушенням і фактично перетворює економічні чинники на умови, що сприяють вчиненню правопорушень і в інших сферах службової діяльності. Це створює «ефект ланцюгової реакції», коли слабкість системи контролю посилює загальну криміногенність середовища.

Окрему увагу Л. С. Анохіна [5] приділяє впливу організованої злочинності, яка активно інтегрується у різні сфери економічної діяльності. Такі угруповання, володіючи значними нелегальними фінансовими ресурсами та незаконно приватизованими об'єктами, систематично здійснюють підкуп службових осіб державних органів. Це формує особливий різновид криміногенного тиску, за якого службовці стають не лише суб'єктами корупційних проявів, а й інструментами реалізації інтересів організованої злочинності. Таким чином, детермінаційний вплив тут має комплексний характер, охоплюючи взаємодію службових, економічних та організованих злочинних структур.

У контексті кримінальних правопорушень, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди чи комерційним підкупом, вагоме значення має також соціальна поляризація, стрімке зростання безробіття, падіння життєвого рівня та знецінення чесної праці. Крім того, формується новий прошарок надзаможних осіб. Це дозволяє стверджувати, що кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності вчиняються як з мотивів надмірного збагачення, так і з мотивів виживання. У першому випадку домінує прагнення зберегти чи примножити власність, що нерідко передбачає використання корупційних механізмів. Така мотивація характерна для осіб, що вже мають значний соціальний і матеріальний капітал та використовують корупційні практики як спосіб підтримання свого статусу.

Цікавим залишається феномен, описаний у науковій літературі, за яким ініціаторами неправомірної вигоди часто виступають матеріально незабезпечені особи – робітники, студенти тощо [141], особливо в ситуаціях отримання роботи, приватизації житла чи поселення у гуртожиток. Це засвідчує високий ступінь занепокоєння соціально-економічною ситуацією, коли громадяни не вірять у здатність держави забезпечити справедливі умови доступу до послуг і заздалегідь обирають неправомірні способи досягнення бажаного результату. У такому контексті корупційна поведінка стає реакцією

на недовіру до інституцій, що, своєю чергою, створює додаткові передумови для привласнень та інших службових правопорушень.

Розглянуті економічні криміногенні чинники тісно пов'язані з політичними та ідеологічними передумовами службової злочинності. Політична організація суспільства та характер політичних відносин значною мірою формують умови, у яких виникають і проявляються детермінанти привласнення. В Україні політичні чинники, так само як і економічні, значною мірою обумовлені переходом до демократичної моделі, утвердженням принципу верховенства права, пріоритету прав людини та ідеологічного плюралізму. Попри декларованість цих принципів, механізми їх практичної реалізації залишаються розбалансованими, що створює сприятливе середовище для прояву службових зловживань, включно з привласненням.

Водночас дослідники [30; 112] наголошують на формальності багатьох проголошених цінностей, що призводить до відчуження громадян від влади та слабкості інститутів громадянського суспільства. Сьогодні у державі спостерігається криза ціннісних орієнтирів: існують десятки ідеологічних платформ і сотні політичних партій, значна частина яких не має реальної підтримки. Ця фрагментація лише посилює хаотичність політичного поля та ускладнює послідовне реформування. М. І. Мельник [74] також вказує на нечіткість і неефективність ідеології державної служби, що однаковою мірою проявляється і в приватному секторі. Це підкреслює дефіцит морально-етичних орієнтирів, який у комплексі з економічними труднощами сприяє поширенню практик привласнення.

У межах політичних детермінант службових кримінальних правопорушень доцільно виокремлювати загальні криміногенні чинники, властиві й іншим видам злочинності, а також специфічні чинники, характерні саме для кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності. До першої групи належать відсутність належного рівня політичної культури, інституційна нестабільність, а також незавершеність процесів формування політичної системи, на чому акцентує О. В. Скрипнюк [86] Зазначені фактори

значною мірою обумовлюють недовіру до владних структур та сприяють виробленню практик зловживання службовими повноваженнями, у тому числі у формі привласнення ввіреного майна.

У контексті аналізу привласнення у сфері службової діяльності політичні детермінанти цього суспільно небезпечного явища проявляються передусім через ті об'єктивні умови, які фактично унеможливають ефективне стримування таких кримінальних проявів. До них належить недосконалість сучасної «системи стримувань і противаг», відсутність послідовної політичної волі до реальної протидії корисливим службовим кримінальним правопорушенням, а також відсутність дієвих механізмів громадського впливу на публічну владу. Додатковими чинниками залишаються непрозорість управлінських процесів та закритість у здійсненні державного й місцевого самоврядування, що посилює латентність діянь, пов'язаних з привласненням майна службовими особами.

Водночас криміногенні чинники політичного, економічного та ідеологічного ґатунку набувають практичного виміру саме на організаційно-управлінському рівні, де й формується значний масив причин і умов, що сприяють привласненню у службовому середовищі. Узагальнюючи позиції науковців [59], можна стверджувати, що значна частина ризиків виникає внаслідок системних прорахунків в організації служби, що дозволяє говорити про криміногенність самої службової сфери. Власне, недосконала організація службової діяльності створює сприятливий ґрунт для зловживань з використанням службового становища з корисливих мотивів.

З одного боку, встановлений тип управління дійсно впливає на ймовірність вчинення привласнення. Наприклад, ліберальні моделі управління, що надають підлеглим значну автономію, можуть створювати можливості для неконтрольованого доступу до ресурсів та їх подальшого незаконного привласнення. З іншого боку, детермінанти таких кримінальних правопорушень криються не стільки у стилі управління як такому, скільки у прорахунках організаційного характеру - недосконалих процедурах,

відсутності належного нагляду, структурних дефектах, що й формують криміногенний потенціал привласнення у службовому секторі.

Саме тому необхідно акцентувати увагу на цілу низку організаційних недоліків: недосконалість регламентації діяльності службових осіб, помилки у кадровій політиці, формальний характер виховної роботи та неналежний контроль за виконанням повноважень. Найуразливішими є ті сегменти службової діяльності, де відсутні чіткі процедури прийняття рішень, допускається надмірна персоналізація управлінських функцій, спостерігається низька дисципліна чи бюрократизація, що фактично створює сприятливе середовище для привласнення.

Особливо криміногенними є недоліки у сфері добору та розстановки кадрів. Як свідчить аналіз, непрозорість кадрових процедур, формалізований підхід до конкурсів чи атестацій, відсутність ротації кадрів створюють для службовців відчуття безкарності та незмінності середовища, що є одним із ключових чинників виникнення привласнення службових ресурсів.

Суттєвими є й прогалини у регулюванні службових відносин, що проявляються у застарілих нормах, недостатності правового забезпечення прозорості діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, декларативному характері принципу верховенства права та непослідовності законодавства. Такі дефекти нормативної бази створюють простір для вибіркового застосування норм, що опосередковано сприяє можливості привласнення. Не менш небезпечним є поширення правового нігілізму, який знижує регулятивний потенціал права в службовому середовищі.

На думку Д. С. Мельника [69], однією з ключових проблем детермінації злочинності є прогалини у правовому забезпеченні механізмів запобігання. У сфері службових правопорушень це проявляється у нестачі системної державної політики, відсутності комплексних превентивних заходів, недосконалій взаємодії між суб'єктами запобігання. У цьому контексті можна

стверджувати, що привласнення як форма корисливої службової злочинності значною мірою живиться саме регулятивною недосконалістю.

У ширшому сенсі майже всі економічні, політичні та організаційно-управлінські криміногенні чинники, що детермінують привласнення у службовій сфері, мають правову природу, оскільки їх подолання залежить від повноти й ефективності нормативного регулювання публічної та приватної службової діяльності. Правове забезпечення здатне або мінімізувати ризики привласнення, або, у випадку неефективності, - збільшувати їх.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з привласненням у службовій сфері, як й інші суспільно небезпечні діяння, виникають під впливом поєднання об'єктивних і суб'єктивних криміногенних чинників, у зв'язку з чим важливим є врахування соціально-психологічного виміру їхнього формування. Зокрема, як підкреслюють В. М. Гаращука і А. О. Мухатаєва [16], витоки злочинності нерозривно пов'язані з моральним станом суспільства. Це дозволяє констатувати, що зниження моральності, девіації у правосвідомості, відсутність суспільного осуду, толерантність до зловживань та низький рівень довіри до влади також сприяють поширенню привласнення. Моральні деформації часто визначають індивідуальну готовність службової особи до корисливих посягань.

Ці соціально-психологічні чинники властиві як службовим особам, так і тим, хто може спонукати їх до протиправної поведінки. У приватному секторі, як зауважує Ф. В. Шиманський [139], окремі прояви детермінації мають специфічний характер і пов'язані з підвищеною орієнтацією на власну вигоду, що так само притаманне і публічному сектору, попри його формальну відмінність.

Специфіка службового середовища зумовлює також додаткові криміногенні ризики, серед яких конфлікт інтересів, формальність професійної етики, корпоративний егоїзм та «кругова порука», професійна деформація тощо. Ці фактори часто стають внутрішніми механізмами, які

підштовхують службовців до привласнення як «внутрішньо виправданого» або «загальноприйнятого» способу поведінки.

Усі перелічені детермінанти діють у тісному зв'язку з особистісними характеристиками службової особи, що вчиняє привласнення, а тому їх вплив потребує окремого наукового аналізу в рамках кримінологічного вивчення суб'єкта кримінального правопорушення.

У підсумку слід зазначити наступне. По-перше, детермінаційний комплекс кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням у сфері службової діяльності, являє собою систему взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних чинників, що формують механізм службової злочинності. По-друге, детермінанти цих діянь варіюються залежно від їхнього місця у причинно-наслідковому зв'язку, сфери походження та функціонального спрямування - від економічних і політичних до соціально-психологічних та правових. Така диференціація дозволяє комплексно оцінити криміногенний потенціал службового середовища. По-третє, виявлення і нейтралізація чинників, що сприяють привласненню, повинні становити домінантний напрям превентивної діяльності, оскільки саме вони визначають як загальний рівень службової злочинності, так і конкретну мотивацію службовців до присвоєння майна.

Висновки до Розділу 2

У межах проведеного аналізу встановлено, що кримінологічна характеристика привласнення у сфері службової діяльності є багатовимірним комплексом, що включає опис об'єкта та суб'єкта кримінального правопорушення, специфіки способу вчинення, наслідків та форм прояву кримінальної поведінки. Визначено, що структура цієї характеристики охоплює: поведінкові особливості злочинця, мотиваційні фактори, соціально-економічні умови та організаційні аспекти службової діяльності. Дослідження дозволяє стверджувати, що комплексна кримінологічна характеристика є

ефективним інструментом для прогнозування ризиків службової злочинності та розробки заходів її запобігання.

Дослідження засвідчило, що особа, яка вчиняє привласнення у службовій сфері, має комплекс специфічних психологічних, соціальних та поведінкових характеристик. До ключових рис належать прагнення до особистої матеріальної вигоди, схильність до ризикованої поведінки, низький рівень моральної відповідальності та недостатній контроль за власними діями.

Аналіз криміногенних чинників продемонстрував багатофакторний характер причин і умов службових привласнень. Встановлено, що економічні, політичні, організаційно-управлінські та соціально-психологічні детермінанти взаємопов'язані і формують комплекс передумов для вчинення кримінального правопорушення. Економічна незабезпеченість, низький рівень оплати праці та матеріальні труднощі підсилюють ризик службової злочинності; політичні та організаційні недоліки створюють умови для зловживання владою, а слабкість соціальних норм і моральних цінностей сприяє легітимізації неправомірної поведінки. Ефективна превенція привласнень потребує комплексного впливу на всі виявлені детермінанти, зокрема через посилення правового регулювання, вдосконалення кадрової політики, забезпечення прозорості управлінських процедур та підвищення моральної відповідальності службовців.

РОЗДІЛ 3

СИСТЕМА ТА НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ПРИВЛАСНЕННЮ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання привласненню у сфері службової діяльності

Власність є одним із фундаментальних елементів економічної підсистеми суспільства та водночас важливим чинником його соціально-політичної організації. Відносини власності органічно інтегровані у процес державного управління, оскільки вони відображають базовий зміст політичної влади та виступають ключовою сферою інституційної взаємодії між державою і громадянами щодо формування, розподілу, перерозподілу та привласнення матеріальних і нематеріальних благ.

Через механізми власності забезпечується реалізація індивідуальних, групових і загальносоціальних інтересів, формуються економічні передумови здійснення прав і свобод людини, а також визначаються межі та способи участі суб'єктів у суспільному виробництві й соціальному розвитку. У цьому контексті відносини власності виходять за межі суто економічної категорії, набуваючи комплексного соціального, політичного та правового значення.

Тому посягання на відносини власності незалежно від форм їх прояву завдають істотної шкоди структурно-функціональній цілісності суспільства, порушують стабільність інституцій публічної влади та чинять деструктивний вплив на процеси соціально-економічного розвитку. Як справедливо відзначають Ю. О. Левченко та Т. В. МIRONЮК, такі посягання істотно обмежують можливості реалізації людського потенціалу та суперечать стратегічному й незворотному курсу України на побудову демократичної, соціальної та правової держави [60].

Варто зазначити, що особливий акцент у запобіганні привласненню у сфері службової діяльності здійснюється саме на спеціальних напрямках

запобігання. В той же час, на нашу думку, запобігання привласненню у сфері службової діяльності не може бути результативним за умови обмеження превентивного впливу лише кримінально-правовими або спеціально-кримінологічними засобами. Такі правопорушення мають комплексну соціальну зумовленість, оскільки їх виникнення та відтворення детермінуються загальним станом суспільних відносин, рівнем правової культури, соціально-економічною стабільністю, ефективністю функціонування інститутів публічної влади та ступенем довіри населення до них.

У цьому контексті вирішальне значення у протидії привласненню мають загальносоціальні засади запобігання, які забезпечують формування такого соціального середовища, що мінімізує криміногенні передумови корисливих службових правопорушень і створює стійкі інституційні та ціннісні бар'єри для їх вчинення.

Загальносоціальні засади запобігання привласненню у сфері службової діяльності охоплюють сукупність соціально-економічних, політичних, правових, організаційних, культурно-освітніх та морально-етичних чинників, які здійснюють опосередкований, але системний вплив на рівень і характер службової злочинності. Їх зміст полягає не у реагуванні на вже вчинені правопорушення, а у формуванні таких умов суспільного розвитку, за яких корисливе використання службового становища втрачає соціальну легітимність, стає економічно невигідним і інституційно ускладненим.

Превентивна цінність загальносоціальних засад полягає передусім у їх здатності впливати на формування правосвідомості службових осіб, систему їхніх ціннісних орієнтацій, мотивацію професійної діяльності та ставлення до публічних ресурсів. Несприятливі соціально-економічні умови, суспільна толерантність до корупційних діянь, недостатній рівень прозорості адміністративно-управлінських процесів і слабкість інститутів громадського контролю створюють криміногенно значуще середовище, у межах якого привласнення майна у сфері службової діяльності набуває системного

характеру. Натомість підвищення соціальних стандартів, забезпечення справедливих і прозорих умов оплати праці, а також утвердження принципів доброчесності та підзвітності істотно знижують криміногенний потенціал відповідного соціального середовища. Це актуалізує необхідність вивчення загальносоціального запобігання привласненню у сфері службової діяльності.

Особливого значення загальносоціальні засади запобігання привласненню набувають у період глибоких трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні, зокрема у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями, цифровізацією системи публічного управління та запровадженням правового режиму воєнного стану. У таких умовах істотно зростає обсяг публічних ресурсів, зосереджених у розпорядженні службових осіб, що об'єктивно підвищує криміногенні ризики їх незаконного привласнення.

За цих обставин формування й послідовна реалізація ефективної системи загальносоціального запобігання виступає необхідною передумовою не лише стабільного зниження рівня корисливих кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, а й зміцнення суспільної довіри до органів державної влади, забезпечення прозорості публічного управління та утвердження засад правової держави.

Отже, загальносоціальні засади запобігання привласненню відіграють базову, системоутворюючу роль у механізмі запобігання службовій корисливій злочинності, оскільки саме вони формують стратегічний напрям соціального розвитку та створюють такі суспільні умови, в межах яких спеціально-кримінологічні й кримінально-правові заходи набувають реальної ефективності та прикладної результативності.

Досліджуючи проблематику запобігання кримінальним правопорушенням, Б. М. Головкін розглядає його як систему взаємопов'язаних заходів, спрямованих на своєчасне виявлення та усунення причин і умов, що детермінують кримінально протиправну поведінку, а також на здійснення позитивного впливу на осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень. Такий підхід акцентує увагу не лише на усуненні зовнішніх

криміногенних чинників, а й на корекції індивідуальних установок і поведінкових моделей потенційних правопорушників.

Основною метою запобігання кримінальних правопорушень, на думку вченого, є недопущення їх вчинення шляхом випереджального впливу на криміногенні детермінанти. У разі ж, коли превентивні заходи виявляються недостатніми і кримінальне правопорушення усе ж було вчинено, превентивна діяльність трансформується у запобігання злочинності, що передбачає застосування кримінально-правових та інших реактивних механізмів державного впливу [21].

У кримінологічній науці загальносоціальні заходи запобігання злочинності розглядаються як сукупність довгострокових соціально-економічних, культурно-освітніх та виховних заходів впливу, спрямованих на прогресивний розвиток і вдосконалення суспільних відносин. Їх функціональне призначення полягає в усуненні або нейтралізації причин і умов злочинності шляхом формування такого соціального середовища, яке мінімізує криміногенні чинники та знижує загальний рівень протиправної поведінки [56, с. 143].

У цьому контексті О. М. Джужа обґрунтовано зазначає, що загальносоціальний рівень запобігання злочинності характеризується тим, що його складові органічно інтегровані у процеси соціально-економічного розвитку суспільства та невіддільні від заходів, спрямованих на підвищення рівня морально-психологічного й духовного стану соціуму. Саме через удосконалення цих сфер формується соціальне середовище, яке істотно знижує криміногенний потенціал та створює передумови для стабільного розвитку суспільних відносин [27, с. 53–54]. Водночас, на думку В. В. Голіни, ключовими цілями загальносоціального напрямку запобігання злочинності є подолання або істотне обмеження криміногенно небезпечних суперечностей, що об'єктивно виникають у процесі розвитку суспільства, а також поступове усунення негативних соціальних явищ, відомих ще з ранніх етапів історичного розвитку людства. Формування таких явищ зумовлюється сукупністю

політичних, економічних, соціально-психологічних, ідеологічних та інших чинників, які акумулюють кримінальний потенціал у суспільстві [20, с. 19].

До числа найбільш криміногенно значущих детермінантів, на думку вченої, належать економічна та політична криза, надмірне майнове розшарування населення, соціальна несправедливість і необґрунтовані обмеження прав окремих соціальних груп, безробіття, затримка виплати заробітної плати, існування значної частини населення в умовах соціальної вразливості та наближеності до межі виживання, а також деградація моральних цінностей, поширення проституції, наркоманії, алкоголізму, безпритульності та інших асоціальних явищ. Саме нейтралізація цих факторів становить стратегічне підґрунтя ефективного загальносоціального запобігання злочинності [20, с. 19].

У свою чергу, О. М. Бандурка розглядає загальносоціальні заходи запобігання злочинності як сукупність перспективних соціально-економічних і культурно-виховних впливів, спрямованих на подальший розвиток та якісне вдосконалення суспільних відносин, а також на усунення або нейтралізацію причин і умов, що зумовлюють виникнення та розповсюдження злочинності [6, с. 177]. Натомість О. М. Литвинов трактує загальносоціальні заходи запобігання злочинності як сукупність ефективних соціально-економічних, правових, ідеологічних, організаційно-управлінських та культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток і системне вдосконалення суспільних відносин, а також на усунення або нейтралізацію детермінант злочинності [61, с. 111–117].

Таким чином, аналіз наукових підходів до розуміння загальносоціальних заходів запобігання злочинності свідчить про їх системний, багатовимірний та стратегічний характер. У працях Б. М. Головкіна акцент зроблено на превентивній спрямованості таких заходів, що полягає у виявленні та усуненні причин і умов злочинності та здійсненні позитивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки [21]. В. В. Голіна розглядає цей напрям як інструмент подолання глибинних криміногенних суперечностей, зумовлених

політичними, економічними й соціально-психологічними кризовими явищами [20]. Водночас О. М. Бандурка та О. М. Литвинов наголошують на комплексному характері загальносоціальних заходів, які охоплюють соціально-економічні, правові, ідеологічні, організаційно-управлінські та культурно-виховні складові, спрямовані на вдосконалення суспільних відносин і нейтралізацію детермінантів злочинності. У сукупності ці наукові підходи дозволяють розглядати загальносоціальне запобігання як фундаментальний рівень превенції, що формує базове соціальне середовище, у межах якого інші, більш спеціалізовані заходи запобігання злочинності можуть бути ефективними та результативними.

Водночас у сучасних умовах трансформації українського суспільства нові соціальні, політичні та економічні реалії істотно ускладнюють реалізацію заходів загальносоціального запобігання злочинності. Це зумовлює необхідність досягнення суспільного консенсусу щодо базових цінностей і моделей розвитку, а також адаптації поколінь, соціалізованих у межах соціалістичної системи, до суспільних відносин, побудованих на інших ідеологічних та економічних засадах.

Як слушно зазначається у наукових дослідженнях, навіть після завершення ХХ століття відсутні реалістичні альтернативи ліберальній демократії та ринковій економіці як фундаментальним принципам організації сучасного суспільства. За таких обставин ефективність загальносоціального запобігання злочинності значною мірою залежить від здатності держави й суспільства забезпечити поступову інтеграцію цих принципів у правову культуру, соціальні практики та систему публічного управління [20, с. 20].

Слід зазначити, що в Україні здійснюються спроби нормативного регулювання загальносоціальних напрямів запобігання злочинності. У 2020 році в Україні було ухвалено Стратегію національної безпеки, метою якої визначено утвердження прав і свобод людини та громадянина, забезпечення захисту особи, суспільства і держави від правопорушень, у тому числі корупційних, відновлення порушених прав і відшкодування завданої шкоди, а

також гарантування екологічної безпеки, створення безпечних умов життєдіяльності населення, зокрема на територіях, що зазнали впливу бойових дій, і розбудову ефективної системи цивільного захисту. Такий підхід свідчить про визнання загроз злочинності складовою національної безпеки та необхідність комплексного реагування на них у межах державної політики [37; 100].

Водночас підтримуємо позицію, що відсутність в Україні самостійної комплексної стратегії у сфері запобігання кримінальним правопорушенням суттєво обмежує результативність державної превентивної політики. Така ситуація значною мірою впливає на формування несприятливих тенденцій, пов'язаних із збереженням, поширенням та повторним відтворенням окремих видів кримінальних правопорушень як на національному, так і на регіональному та міжнародному рівнях. Фрагментарний характер існуючих заходів не забезпечує побудову цілісного та системного механізму протидії злочинності, який був би спрямований не лише на реагування на її наслідки, а й на комплексне усунення соціальних, економічних та інших чинників, що зумовлюють її виникнення і розвиток [126, с. 462].

Як слушно вказує Чекан Н.В., «у першу чергу загальносоціальні заходи запобігання повинні бути спрямовані на дітей та молодь. Загальнозапобіжний ефект мають заходи з підтримки і розвитку освіти і культури в суспільстві, збереження духовно-моральної спадщини, оскільки достовірно встановлено, що освітній і культурний рівень людей, їх вихованість, духовність, відданість кращим народним традиціям, правова освіченість і не тільки утримують людей від вчинення злочинів, визначаючи багато в чому не викривлену кримінально систему особистих і соціальних цінностей, але і спроможність значної частини населення протистояти негативному впливу медіа, що пропагують вседозволеність, культ сили, жорстокість, культуру бездуховного споживання. Також одним з ефективних напрямків є розробка та реалізація цільової комплексної програми виховання, яка може принципово вплинути на

вирішення проблеми формування позитивної правосвідомості дітей» [126, с. 462].

Порівняльний аналіз чинних нормативних документів у сфері безпеки та антикорупційної політики дає підстави стверджувати, що в Україні сформовано рамкові підходи до захисту прав і свобод та протидії корупції, однак цілісна національна стратегія (або комплексний стратегічний план) запобігання кримінальним правопорушенням як наскрізний документ кримінальної політики досі залишається недостатньо інституціоналізованою. Це створює методологічну і практичну нестабільність між загальними безпековими цілями держави та конкретними превентивними механізмами щодо окремих видів злочинності, зокрема привласнення або розтрата у сфері службової діяльності [101].

Натомість Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки, затверджена Законом № 2322-IX) та Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки (постанова КМУ № 220) формують уже більш прикладний напрям запобігання корупційним і пов'язаними з корупцією правопорушеннями, зокрема через політику доброчесності, управління ризиками, прозорості процедур, підзвітності, контролі і комплаєнс-інструментів у публічному секторі [94; 95].

Однак і тут акцент здебільшого вибудовується навколо антикорупційного врядування, тоді як кримінологічна «карта ризиків» саме привласнення (закупівлі, складські операції, гуманітарні вантажі, ремонти/відбудова, управління комунальним майном тощо) потребує окремого наскрізного стратегічного регулювання в межах загальнодержавної політики запобігання злочинності.

Показово, що на рівні «правил поведінки» для службових осіб превентивні заходи уже закладені у законодавстві: наприклад, обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища (ст. 22 Закону України «Про запобігання корупції») прямо спрямовані на недопущення ситуацій, у яких службовий ресурс перетворюється на інструмент особистого збагачення [93]. Проте без єдиного документа кримінальної політики ці норми

та програмні заходи можуть діяти фрагментарно: сильнішими стають реагування й контроль постфактум, тоді як системне попереджувальне управління детермінантами привласнення (організаційними, економічними, культурними) залишається менш узгодженим між секторами.

Саме тому у фахових аналітичних документах наголошується на потребі стратегічного планування у запобіганні злочинності як умови узгодження дій різних органів та виконання міжнародних та євроінтеграційних рекомендацій. У контексті привласнення у сфері службової діяльності це означає необхідність переходу від сукупності різних антикорупційних і безпекових рішень до інтегрованої моделі: 1) чітко визначені криміногенні сфери розпорядження публічними ресурсами; 2) єдині стандарти контролю й аудиту; 3) цифрові сліди рішень; 4) персональна відповідальність за ризикові операції; 5) дієві канали викривання та захист викривачів; 6) спеціалізовані профілактичні програми саме щодо складів кримінальних правопорушень, передбачених, зокрема, ст. 191 КК України [149].

Отже, загальносоціальні заходи запобігання привласненню у сфері службової діяльності — це системний та узгоджений комплекс соціально-економічних, політико-правових, організаційно-управлінських, культурно-освітніх та морально-етичних заходів впливу, що реалізуються на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях і спрямовані на усунення або нейтралізацію детермінантів корисливої службової злочинності, формування доброчесної моделі публічної служби та створення таких умов функціонування державних і комунальних інституцій, за яких незаконне привласнення майна через використання службового становища стає соціально неприйнятним, економічно не вигідним і інституційно ускладненим.

За своєю суттю загальносоціальні заходи не мають карального характеру та не спрямовані на безпосереднє реагування на вчинене кримінальне правопорушення. Їх призначення полягає у довгостроковому превентивному впливі на суспільні процеси, які визначають рівень і структуру привласнення у сфері службової діяльності, зокрема через підвищення рівня соціальної

захищеності та матеріального забезпечення службових осіб, утвердження принципів прозорості, підзвітності й доброчесності у публічному управлінні, розвиток правової культури, антикорупційної свідомості та нетерпимості до корисливих зловживань, забезпечення ефективного громадського контролю за розпорядженням публічними ресурсами, мінімізацію інституційних можливостей для зловживання службовим становищем.

У системі запобігання привласненню у сфері службової діяльності загальносоціальні заходи виконують базову (фундаментальну) функцію, оскільки саме вони формують кримінологічно значуще соціальне середовище, у межах якого спеціально-кримінологічні та кримінально-правові засоби запобігання можуть бути ефективними й стійкими.

Комплекс загальносоціальних заходів, якому притаманні масштабність, багатовекторність і всеохоплюючий характер, утворює базове підґрунтя для реалізації спеціально-кримінологічного запобігання та здійснення профілактичної діяльності уповноваженими суб'єктами, у тому числі правоохоронними органами. Саме на цьому рівні формується соціальне середовище, у межах якого спеціальні превентивні заходи набувають системності та результативності [57].

За своїм змістом загальносоціальне запобігання має бути спрямоване на розв'язання низки взаємопов'язаних завдань. По-перше, йдеться про виявлення індивідуальних факторів ризику та впровадження заходів корекційного характеру, спрямованих на зміну девіантних моделей поведінки особи. По-друге, важливе значення має вплив на міжособистісні відносини та формування здорового соціально-психологічного клімату у сім'ї, трудовому чи навчальному колективі. По-третє, необхідним є забезпечення належного соціального нагляду за громадськими просторами та установами соціалізації, зокрема закладами освіти, гуртожитками, закладами фахової передвищої освіти, з особливим акцентом на дитячі установи закритого типу, де добір кадрів повинен здійснюватися з підвищеним рівнем контролю.

Також важливим напрямом є звернення до загальнокультурних і духовних цінностей та їх інтеграція у масову свідомість і сферу масової культури. Окрім цього, загальносоціальне запобігання передбачає формування стійких моральних стандартів поведінки, популяризацію здорового способу життя та розвиток системи цінностей, спрямованих на нейтралізацію різних форм девіантної поведінки та запобігання їх соціальній привабливості, зокрема серед молоді. У цьому контексті особливої уваги потребує питання впливу медіа на поширення насильства, жорстокості та інших деструктивних моделей поведінки [66].

На сучасному етапі розвитку кримінально-правової практики найбільш поширеними кримінальними правопорушеннями залишаються привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (частини 2-5 статті 191 КК України) та зловживання владою або службовим становищем (стаття 364 КК України).

Статистичні дані Вищого антикорупційного суду свідчать про домінування зазначених складів кримінальних правопорушень у структурі корупційної злочинності. Так, за чотирирічний період функціонування ВАКС (вересень 2019 р. – серпень 2023 р.) частка кримінальних проваджень, що надійшли до суду за ст. 191 КК України, становила близько 23 %, тоді як провадження за ст. 364 КК України – 18 %. Сукупно ці категорії справ охоплюють понад 40 % усіх кримінальних проваджень, які перебували або перебувають на розгляді ВАКС [15].

Зазначена тенденція є закономірною, оскільки практично будь-яке управлінське рішення, господарський договір або правочин, стороною якого виступає держава, або предметом якого є бюджетні кошти чи державне (комунальне) майно, потенційно може набути ознак кримінально-правової оцінки та стати об'єктом досудового розслідування. Це, у свою чергу, зумовлює підвищену криміногенну вразливість сфери публічного управління та актуалізує необхідність посилення саме превентивних механізмів запобігання привласненню у сфері службової діяльності.

Запобігання привласненню у сфері службової діяльності передбачає сукупність заходів, що включають профілактичну роботу, створення ефективної системи внутрішнього контролю та сувору відповідальність. У межах кримінологічної доктрини система загальносоціальних заходів охоплює низку взаємодоповнювальних блоків, кожен з яких виконує самостійну, але водночас взаємопов'язану превентивну функцію.

Першим з таких блоків є соціально-економічні заходи. Вони є фундаментом загальносоціального запобігання привласненню, оскільки саме економічні умови значною мірою визначають мотиваційну сферу службових осіб. Низький рівень оплати праці, нестабільність соціальних гарантій, відсутність чіткої системи матеріального стимулювання створюють умови для вчинення правопорушень, адже службове становище починає сприйматися як інструмент компенсації соціально-економічної незахищеності.

У цьому контексті важливе значення має реалізація заходів щодо забезпечення гідного рівня оплати праці службових осіб, стабільність пенсійного та медичного забезпечення, а також зменшення надмірної майнової та соціальної диференціації. Формування прозорої та справедливої системи матеріального стимулювання результатів службової діяльності сприяє легалізації мотивації до професійного зростання та знижує привабливість незаконного привласнення майна [20].

Таким чином, соціально-економічні заходи зменшують криміногенний тиск, що виникає внаслідок поєднання широких службових повноважень із незадовільним матеріальним становищем, і виступають важливим чинником первинної профілактики службової злочинності.

Отже, соціально-економічний блок загальносоціальних заходів запобігання привласненню у сфері службової діяльності має фундаментальне значення, оскільки саме економічні умови формують базові мотиваційні установки службових осіб та визначають співвідношення легальних і нелегальних способів досягнення матеріального добробуту. У кримінологічній доктрині доведено, що стійке поєднання широких владно-управлінських

повноважень із незадовільним рівнем матеріального та соціального забезпечення істотно підвищує ймовірність корисливих зловживань і незаконного привласнення публічних ресурсів [57].

У сучасних умовах в Україні спостерігається низка системних проблем, зокрема правова нестабільність, низький рівень інституційної спроможності, корупційні ризики та дефіцит належного контролю за діяльністю службових осіб. У сукупності ці чинники зумовлюють недостатню ефективність соціально-економічних заходів запобігання привласненню у сфері службової діяльності. Тому ми пропонуємо запровадити комплекс цілеспрямованих заходів, спрямованих на підвищення ефективності системи запобігання привласненню у сфері службової діяльності шляхом посилення контролю, удосконалення нормативного регулювання та формування культури доброчесності в публічному управлінні.

На нашу думку, одним із основних заходів повинно стати запровадження мінімальних соціально-економічних стандартів матеріального забезпечення службових осіб. Нормативне закріплення мінімальних соціально-економічних стандартів оплати праці для посад, пов'язаних із розпорядженням публічними ресурсами, є обґрунтованим з позицій теорії раціонального вибору та концепції «витрат і вигод» злочинної поведінки. Йдеться не лише про встановлення певного рівня заробітної плати, а про її співвідношення з обсягом службової відповідальності, рівнем дискреційних повноважень і криміногенними ризиками конкретної посади.

За відсутності такого співвідношення службове становище починає сприйматися як інструмент компенсації соціально-економічної незахищеності, що знижує суб'єктивний поріг кримінальної заборони та нормалізує корисливі зловживання. Натомість адекватне матеріальне забезпечення підвищує «ціну ризику» протиправної поведінки та посилює превентивний потенціал правових заборон.

Саме тому пропонуємо внести окрему статтю 50¹ до Закону України «Про державну службу» такого змісту:

Стаття 50¹. Мінімальні соціально-економічні стандарти матеріального забезпечення державних службовців

1. Для посад державної служби, пов'язаних із розпорядженням бюджетними коштами, державним або комунальним майном, встановлюються мінімальні соціально-економічні стандарти оплати праці.

2. Розмір оплати праці таких посад визначається з урахуванням обсягу службової відповідальності, рівня управлінських і дискреційних повноважень, корупційних та криміногенних ризиків відповідної посади. Зменшення рівня оплати праці нижче встановлених стандартів не допускається, крім випадків, прямо передбачених законом».

На нашу думку, така норма спрямована на усунення соціально-економічних детермінантів привласнення у сфері службової діяльності та зниження мотивації до використання службового становища як компенсаторного механізму.

Наступним напрямом повинно стати формування прозорості та результатоорієнтованої системи матеріального стимулювання. Ми вважаємо, що її кримінологічне обґрунтування полягає в необхідності легалізації мотивації до професійного зростання та усунення неформальних каналів отримання додаткових доходів.

З огляду на сказане, підтримаємо позиції науковців, що поєднання матеріального заохочення з досягненням вимірюваних результатів, дотриманням критеріїв доброчесності та законності зменшує залежність винагороди від суб'єктивного розсуду керівництва й водночас нейтралізує стимули до використання службових повноважень у корисливих цілях. Така модель сприяє формуванню установки на правомірну поведінку як найбільш ефективний шлях соціального та професійного успіху [55].

Ще одним напрямом удосконалення соціально-економічних заходів запобігання привласненню у сфері службової діяльності є забезпечення стабільності соціальних гарантій як чинника кримінологічної профілактики. Соціальні гарантії - пенсійне, медичне та соціальне забезпечення - мають

розглядатися не лише як елемент соціальної політики, а і як інструмент первинної кримінологічної профілактики. Їх стабільність формує у службових осіб довгострокову часову перспективу, знижує орієнтацію на короткострокову корисливу вигоду та підвищує цінність збереження професійної репутації й правового статусу.

Умови соціальної нестабільності, навпаки, стимулюють ризиковану поведінку, оскільки втрата посади або правового статусу сприймається як менш значуща порівняно з потенційною матеріальною вигодою від привласнення. З огляду на викладене, доцільним є нормативне закріплення інтеграції соціально-економічних чинників у систему антикорупційної політики держави.

З цією метою пропонується внести зміни до статті 19 Закону України «Про запобігання корупції», виклавши її у такій редакції:

«Під час проведення оцінки корупційних ризиків обов'язково враховується рівень матеріального та соціального забезпечення службових осіб, діяльність яких пов'язана з управлінням публічними ресурсами».

Запропонована редакція, на нашу думку, спрямована на усунення суто формального підходу до оцінки корупційних ризиків та забезпечує урахування соціально-економічних детермінантів корисливої службової поведінки, що, у свою чергу, підвищує ефективність превентивних механізмів запобігання привласненню у сфері службової діяльності.

Важливим заходом соціально-економічного запобігання привласненню у сфері службової діяльності є зменшення надмірної майнової та статусної диференціації в публічному секторі. Надмірна диференціація рівнів матеріального забезпечення між різними категоріями службових осіб створює відчуття соціальної несправедливості, що, за даними кримінологічних досліджень, є потужним детермінантом корисливої злочинності. У таких умовах незаконне привласнення починає раціоналізуватися як «відновлення справедливості» або компенсація дискримінаційного становища.

У даному аспекті теж доцільно унормувати це питання, внівши відповідні зміни до Закону України «Про оплату праці».

Ми пропонуємо доповнити Закон статтею такого змісту:

«У публічному секторі оплата праці службових осіб, які займають однорідні за функціональним змістом посади, здійснюється на засадах уніфікації, прозорості та недопущення необґрунтованої майнової і статусної диференціації.»

Ми вважаємо, що обмеження необґрунтованих бонусів і привілеїв, уніфікація підходів до оплати праці в межах однорідних посад та публічність структури винагород сприяють зниженню соціальної напруги та нейтралізації криміногенних установок, особливо під час воєнного стану.

Ще одним заходом є інституційна інтеграція соціально-економічних і антикорупційних заходів. Справа в тому, що соціально-економічні заходи мають максимальний превентивний ефект лише за умови їх інтеграції з антикорупційними та кримінологічними механізмами. Аналіз рівня матеріального забезпечення повинен враховуватися при оцінці корупційних ризиків, а підвищення оплати праці має супроводжуватися посиленням контролю, підзвітності та персональної відповідальності. Така інтеграція дозволяє уникнути хибної логіки «економічного виправдання» службових злочинів і забезпечує баланс між соціальною підтримкою та невідворотністю юридичної відповідальності.

Одними з напрямів загальносоціального запобігання правопорушенням у сфері службової діяльності є політико-правові заходи, що передбачають удосконалення нормативно-правової бази, забезпечення належного рівня відповідальності посадових осіб, посилення прозорості в управлінських процесах, а також підвищення ефективності діяльності антикорупційних органів. Вони формують нормативно-ціннісне підґрунтя функціонування публічної влади та визначають межі допустимої і правомірної поведінки службових осіб. Вони закладають фундамент правового порядку, у межах

якого реалізуються управлінські повноваження, приймаються владні рішення та здійснюється розпорядження публічними ресурсами.

Ключовим елементом зазначеного блоку є утвердження принципу верховенства права, який передбачає рівність усіх перед законом, правову визначеність і передбачуваність правозастосовної практики, а також невідворотність юридичної відповідальності за порушення встановлених правових приписів [42]. Саме дотримання цього принципу мінімізує можливості вибіркового застосування норм права та знижує ризики толерування корисливих службових зловживань.

Окрім цього, велике значення має забезпечення реальної підзвітності та відповідальності службових осіб, стабільність і послідовність правового регулювання службової діяльності, а також формування цілісної, внутрішньо узгодженої державної антикорупційної політики як складової національної безпеки. Це створює інституційні умови, за яких незаконне привласнення публічних ресурсів сприймається не лише як кримінально каране діяння, а як посягання на публічні інтереси, принципи належного врядування та суспільну довіру до органів державної влади.

У цьому контексті політико-правові заходи виконують не лише регулятивну, а й виразну превентивну та виховну функцію, сприяючи формуванню правосвідомості службових осіб, утвердженню стандартів доброчесності та розвитку суспільної нетерпимості до корисливих зловживань у сфері публічної служби. Їх реалізація забезпечує нормативне середовище, у межах якого спеціально-кримінологічні та кримінально-правові заходи запобігання привласненню набувають реальної ефективності.

Варто зазначити, що запобігання привласненню у чинному законодавстві фактично зведене до антикорупційних процедур, орієнтованих переважно на конфлікт інтересів, декларування активів і контроль за доброчесністю. Водночас кримінальне правопорушення, передбачене ст. 191 КК України, значною мірою зумовлене соціально-економічними, управлінськими та інституційними чинниками, які залишаються недостатньо врегульованими.

Такий підхід не дозволяє охопити всі криміногенні сфери розпорядження публічними ресурсами та знижує ефективність превентивного впливу.

Окрім цього, незважаючи на значні економічні втрати від системного привласнення публічних ресурсів, чинне законодавство не розглядає ці діяння як загрозу національній безпеці у повному обсязі. Це призводить до зниження пріоритетності профілактики таких кримінальних правопорушень, недостатнього стратегічного планування та слабкої міжвідомчої координації.

Особливо загострюється ця проблема в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови, коли обсяг публічних ресурсів і швидкість управлінських рішень істотно зростають.

Саме тому, на нашу думку, доцільно законодавчо закріпити обов'язкову інтеграцію політики запобігання привласненню публічних ресурсів у систему національної безпеки, передбачивши, що антикорупційна політика держави має реалізовуватися як цілісний, стабільний і підзвітний механізм, заснований на принципі верховенства права, невідворотності відповідальності та прозорості управлінських рішень у сфері розпорядження публічним майном і коштами.

У науковій інтерпретації це означає перехід від фрагментарного реагування на корисливі службові правопорушення до системного політико-правового запобігання, за якого незаконне привласнення розглядається не лише як кримінальне правопорушення, а як загроза публічним інтересам, довірі до держави та конституційним засадам публічної влади.

Тому ми вважаємо необхідним кроком законодавчо закріпити привласнення публічних ресурсів як загрозу національній безпеці. Для цього потрібно у Стратегії національної безпеки України прямо визначити системне привласнення у сфері службової діяльності як загрозу економічній та інституційній безпеці держави. У результаті привласнення (ст. 191 КК України) перестає сприйматися як «вузько-корупційна проблема» і переходить у площину стратегічного державного ризику.

Одне із центральних місць у системі загальносоціального запобігання привласненню у сфері службової діяльності посідають організаційно-управлінські заходи, оскільки вони спрямовані не на покарання вже вчиненого правопорушення, а на усунення інституційних умов, за яких таке правопорушення стає можливим. На відміну від кримінально-правових заборон, ці заходи впливають на організацію управління, структуру повноважень і процесуальні «вікна можливостей» для корисливих зловживань. Вони охоплюють оптимізацію структури органів державної влади та місцевого самоврядування, чіткий розподіл повноважень і відповідальності, а також мінімізацію надмірних дискреційних повноважень. Отже, розглянемо детальніше сучасні організаційно-управлінські заходи запобігання привласненню у сфері службової діяльності.

1. Оптимізація структури органів державної влади та місцевого самоврядування. Вона здійснюється з метою усунення надмірної концентрації владно-управлінських повноважень. Сприятливе середовище для корисливих зловживань створюється тоді, коли в межах одного структурного підрозділу чи посади поєднано повноваження щодо ініціювання, погодження, виконання та контролю управлінських рішень, а також спостерігається дублювання функцій і розмитість компетенцій.

Варто зазначити, що раціональна організаційна структура повинна передбачати функціональне розмежування повноважень у сфері розпорядження публічними ресурсами, що унеможлиблює одноосібний контроль повного управлінського циклу та сприяє підвищенню персоналізованої відповідальності службових осіб.

2. Чіткий розподіл повноважень і відповідальності. Важливим елементом організаційно-управлінських заходів є нормативне та процесуальне закріплення чіткого розподілу повноважень і відповідальності між посадовими особами. Наявність детально регламентованих адміністративних процедур, посадових інструкцій і внутрішніх регламентів дозволяє зменшити правову

невизначеність та обмежити можливості для довільного тлумачення службових обов'язків.

Істотне значення має персоніфікація відповідальності посадових осіб, що сприяє зміцненню дисципліни в управлінських процесах та зменшенню корупційних ризиків.

3. Мінімізація надмірних дискреційних повноважень. Надмірна дискреція службових осіб є однією з ключових організаційних детермінант привласнення у сфері службової діяльності. Широкі повноваження щодо ухвалення рішень без чітко визначених критеріїв, процедур і меж створюють можливість для використання формально правомірних управлінських рішень як інструменту незаконного заволодіння публічними ресурсами.

З огляду на це, організаційно-управлінські заходи мають бути спрямовані на стандартизацію управлінських рішень, запровадження типових процедур, чітких правил і обмежень, а також на встановлення спеціальних режимів контролю за відхиленнями від стандартних процедур. Такий підхід не заперечує необхідності управлінської гнучкості, але істотно звужує простір для зловживань [66].

4. Запровадження прозорих процедур ухвалення управлінських рішень. Це є необхідною умовою ефективного запобігання привласненню у сфері службової діяльності. Вона передбачає відкритість, зрозумілість і простежуваність управлінських рішень, особливо тих, що стосуються розпорядження бюджетними коштами та публічним майном.

Прозорі процедури знижують латентність службових корисливих правопорушень, підвищують імовірність їх своєчасного виявлення та формують у службових осіб усвідомлення невідворотності контролю. У цьому контексті прозорість виступає не лише інструментом підзвітності, а й самостійним превентивним чинником [62].

5. Стандартизація та цифровізація адміністративних процесів. Важливим напрямом організаційно-управлінського запобігання є стандартизація адміністративних процесів і їх цифровізація.

Цифровізація управлінських процесів підвищує ефективність внутрішнього та зовнішнього контролю, створює передумови для аналітичного виявлення ризикових операцій і зменшує залежність управлінських рішень від суб'єктивного чинника [39].

6. Розвиток внутрішнього контролю та аудиту. Організаційно-управлінські заходи запобігання привласненню неможливі без ефективної системи внутрішнього контролю та аудиту. Їх завдання полягає не лише у перевірці формальної відповідності документів, а й у виявленні системних ризиків, економічної необґрунтованості рішень і відхилень від встановлених процедур.

У сучасних умовах ефективне управління публічними ресурсами потребує впровадження адаптивних і дієвих механізмів внутрішнього контролю, здатних своєчасно ідентифікувати ризики зловживань та інших правопорушень. Науковці зазначають, що провадження ризик-орієнтованого підходу у систему внутрішнього контролю дає змогу ефективніше спрямовувати ресурси на найбільш вразливі ділянки управління публічними ресурсами, що, у свою чергу, підвищує превентивний потенціал контрольних механізмів. Такий підхід передбачає аналіз можливих зон ризику, їхню пріоритизацію, а також оперативне реагування на відхилення від встановлених нормативів, що дозволяє не лише виявляти порушення, а й запобігати їх виникненню [40].

7. Удосконалення кадрового потенціалу і процесуальних механізмів добору персоналу. Організаційно-управлінські заходи тісно пов'язані з кадровою політикою у публічному секторі. Добір, розстановка, ротація кадрів, перевірка доброчесності та врегулювання конфлікту інтересів мають розглядатися як складові єдиного запобіжного механізму. Тривале перебування службових осіб на посадах, пов'язаних із розпорядженням ресурсами, без належного контролю підвищує ризик формування стійких корисливих практик [20].

Узагальнюючи, слід зазначити, що організаційно-управлінські заходи виконують функцію інституційного бар'єра, який обмежує можливості для реалізації корисливого умислу ще на стадії формування управлінських рішень. Вони впливають на умови можливості привласнення, а не лише на наслідки вже вчинених правопорушень, і тому мають вирішальне значення для первинної профілактики службової злочинності.

Ефективність цих заходів зростає за умови їх поєднання з політико-правовими, соціально-економічними та спеціально-кримінологічними механізмами, що забезпечує системний і комплексний характер запобігання привласненню у сфері службової діяльності.

Соціально-контрольні та інституційні заходи запобігання привласненню у сфері службової діяльності відіграють ключову роль у формуванні цілісної системи протидії зловживанням, оскільки спрямовані на забезпечення ефективного зовнішнього й внутрішнього контролю за використанням публічних ресурсів та поведінкою службових осіб. Їхнє значення полягає у зниженні латентності корисливих правопорушень, підвищенні ймовірності їх виявлення, а також у посиленні превентивного впливу як з боку суспільства, так і з боку інституційного нагляду. Успішне функціонування таких заходів створює умови для підвищення прозорості в управлінні та формування атмосфери невідворотності відповідальності.

Разом із тим реалізація зазначених заходів у сучасних умовах стикається з низкою системних проблем, що істотно обмежують їх ефективність.

Однією з ключових проблем є формалізація інститутів громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. Хоча законодавство передбачає участь громадськості у контролі за публічними процесами, на практиці така участь часто має консультативний або декларативний характер і не забезпечує реального впливу на управлінські рішення.

Формальний громадський контроль не створює для службових осіб відчуття постійного суспільного нагляду, що знижує його стримувальний і превентивний потенціал.

Тому доцільно інституційно посилити громадський контроль шляхом розширення повноважень громадських рад і консультативних органів, закріплення обов'язку органів влади реагувати на результати громадського моніторингу, а також забезпечення реального доступу громадськості до інформації про управління публічними ресурсами.

Важливою проблемою є недостатня прозорість бюджетних і майнових процесів. Попри розвиток інструментів відкритих даних, значна частина інформації про розпорядження бюджетними коштами та публічним майном залишається складною для аналізу, фрагментованою або формально відкритою. Це обмежує можливості громадського й експертного контролю та сприяє прихованому привласненню ресурсів. Тому необхідно забезпечити не лише формальну відкритість, а й змістовну прозорість бюджетних і майнових процесів, зокрема через стандартизацію публічної звітності, спрощення та уніфікацію форматів відкритих даних та забезпечення доступності інформації про ключові управлінські рішення у сфері публічних фінансів і майна [87].

Суттєвою проблемою залишається недостатня ефективність механізмів захисту викривачів корупційних та пов'язаних із ними правопорушень. Незважаючи на наявність нормативних гарантій, на практиці викривачі часто стикаються з ризиками переслідування, психологічного тиску та професійної ізоляції, що стримує потенційні повідомлення про факти привласнення.

Тому, на нашу думку, доцільно посилити інституційні гарантії захисту викривачів шляхом забезпечення реальної конфіденційності каналів повідомлення, запровадження незалежних органів або підрозділів для розгляду повідомлень, встановлення ефективних механізмів відповідальності за переслідування викривачів.

Ще однією проблемою є збереження у суспільній свідомості толерантного ставлення до корисливих зловживань у публічній сфері, що

знижує репутаційні ризики для службових осіб. За таких умов соціальний контроль втрачає свою виховну та превентивну функцію. Доцільно спрямувати соціально-контрольні заходи на формування суспільної нетерпимості до привласнення публічних ресурсів через підтримку незалежних медіа та журналістських розслідувань, публічне обговорення фактів зловживань та підвищення ролі суспільного осуду як чинника превенції.

Важливе значення у запобіганні правопорушенням у сфері службової діяльності має формування системи ціннісних орієнтацій, що заснована на принципах доброчесності та відповідальності. Їх зміст полягає у впливі не стільки на зовнішні умови вчинення корисливих правопорушень, скільки на внутрішні мотиваційні механізми службових осіб.

До основних напрямів культурно-освітніх заходів належать формування антикорупційної культури, розвиток правової освіти, впровадження етичних стандартів публічної служби та підвищення рівня професійної підготовки службових осіб. Реалізація зазначених заходів сприяє усвідомленню службовцями публічного характеру їх повноважень, відповідальності за розпорядження публічними ресурсами та соціальної шкідливості привласнення як форми зловживання довірою держави і суспільства.

Завдяки культурно-освітньому впливу привласнення у сфері службової діяльності поступово втрачає соціальну толерантність і починає сприйматися не як «звична управлінська практика», а як поведінка, несумісна з професійною ідентичністю службовця, принципами публічної служби та стандартами доброчесності. У цьому аспекті культурно-освітні заходи створюють ціннісне підґрунтя для ефективної реалізації правових, організаційних і контрольних механізмів запобігання.

Незважаючи на значний превентивний потенціал, культурно-освітні заходи запобігання привласненню у сфері службової діяльності характеризуються низкою системних недоліків.

По-перше, правова та антикорупційна освіта службових осіб часто має формалізований характер і зводиться до інформування про заборони та

юридичні санкції без належного акценту на ціннісні засади публічної служби та соціальні наслідки корисливих зловживань. У результаті правові норми сприймаються як зовнішні обмеження, а не як елемент професійної ідентичності.

По-друге, культурно-освітні програми залишаються фрагментарними та не утворюють цілісної системи, що охоплювала б різні етапи професійної соціалізації службових осіб - від первинної підготовки до підвищення кваліфікації та атестації. Відсутність наступності знижує довгостроковий профілактичний ефект таких заходів [79, с. 12].

По-третє, у суспільній свідомості зберігається певний рівень толерантності до корисливих зловживань у публічній сфері, що нівелює виховний вплив культурно-освітніх заходів і формує сприйняття привласнення як «побічного явища» управлінської діяльності.

З метою підвищення ефективності культурно-освітніх заходів доцільно:

1) переорієнтувати правову та антикорупційну освіту з формального засвоєння норм на формування антикорупційної культури, правосвідомості та внутрішньої мотивації до доброчесної поведінки;

2) інституціоналізувати етичну та антикорупційну підготовку як обов'язковий елемент професійного навчання, підвищення кваліфікації та оцінювання службових осіб;

3) забезпечити системність культурно-освітніх заходів, інтегрувавши антикорупційні та правові компоненти у всі рівні освіти й професійної підготовки у сфері публічного управління;

4) посилити роль публічної комунікації та просвітництва, спрямованого на формування суспільної нетерпимості до привласнення публічних ресурсів як соціально небезпечного явища.

Також важливе значення відіграють морально-етичні регулятори, що забезпечують внутрішню мотивацію до правомірної поведінки незалежно від зовнішнього контролю. Йдеться про утвердження стандартів доброчесності,

культивування службової честі, професійної відповідальності та нетерпимості до корисливих зловживань у публічній сфері.

Метою зазначених заходів є формування в суспільстві й у професійному середовищі негативної оцінки привласнення публічних ресурсів незалежно від масштабів заподіяної шкоди або статусу суб'єкта правопорушення. Суспільне осудження корисливих зловживань підвищує репутаційні ризики для службових осіб і доповнює формальні механізми відповідальності неюридичними, але соціально значущими санкціями.

Морально-етичні та ідеологічні заходи виконують функцію внутрішнього запобіжника, який підсилює дію кримінально-правових, спеціально-кримінологічних та організаційно-управлінських заходів. Їх значення полягає у забезпеченні стійкого превентивного ефекту, оскільки вони орієнтовані на добровільне дотримання стандартів публічної служби та внутрішнє неприйняття привласнення як допустимої моделі поведінки.

Морально-етичні та ідеологічні заходи також стикаються з низкою обмежень, що знижують їх практичну дієвість.

По-перше, стандарти доброчесності та етичні кодекси публічної служби часто мають декларативний характер і не забезпечені ефективними механізмами впровадження та дотримання.

По-друге, у практиці публічного управління недостатньо розвинені неформальні соціальні санкції за корисливі зловживання, зокрема репутаційна відповідальність і професійне осудження.

По-третє, морально-етичні заходи нерідко функціонують ізольовано від правових та організаційних механізмів, що знижує їх вплив на реальну поведінку службових осіб [65, с. 312].

Для підвищення ефективності морально-етичних та ідеологічних заходів доцільно:

1. Надати стандартам доброчесності нормативної та інституційної підтримки, поєднавши їх із процедурами оцінювання службової діяльності та кар'єрного просування.

2. Розвивати механізми репутаційної відповідальності, що підсилюють юридичні санкції соціальним осудом корисливих зловживань.

3. Формувати професійну ідентичність службовця як носія публічної влади та відповідальності перед суспільством, а не як «розпорядника ресурсів».

4. Інтегрувати морально-етичні заходи з культурно-освітніми, соціально-контрольними та організаційно-управлінськими механізмами запобігання привласненню.

Окремо хочемо звернути увагу на необхідності врахування воєнного стану та ведення активних бойових дій на території України як причини та умови привласнення у сфері службової діяльності. Воєнні дії спричинили суттєві трансформації соціальних норм, управлінських практик і правового регулювання, що об'єктивно підвищує ризики вчинення кримінальних правопорушень у вигляді привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем.

Воєнний стан супроводжується акумулюванням значних публічних ресурсів у таких чутливих сферах, як оборона, гуманітарне забезпечення та відновлення інфраструктури. При цьому нерідко відбувається спрощення регуляторних процедур, зниження рівня відкритості управлінських рішень та ослаблення звичних механізмів контролю з боку наглядових і правоохоронних органів. У сукупності ці чинники створюють сприятливе середовище для виникнення зловживань посадовими повноваженнями, зокрема у сфері оборонних закупівель, розподілу допомоги та реалізації відбудовчих проєктів.

У зв'язку з цим розроблення заходів запобігання привласненню у сфері службової діяльності має враховувати специфіку воєнного часу. Особливої актуальності набуває впровадження спеціалізованих механізмів контролю, аудиту та післяконтрольної перевірки оборонних закупівель, що має на меті мінімізацію ризиків нецільового використання бюджетних коштів, запобігання їх розкраданню та забезпечення ефективного управління публічними ресурсами у сфері оборони. Необхідність таких заходів підтверджується

результатами контент-аналізу публікацій у засобах масової інформації, які вказують на наявність системних недоліків, процедурних порушень та стійких корупційних ризиків у процесі здійснення оборонних закупівель в Україні. [142].

В умовах воєнного стану істотно зростає рівень загроз, пов'язаних із привласненням гуманітарної допомоги, що надходить в Україну як з-за кордону, так і з внутрішніх джерел. Починаючи з 24 лютого 2022 року, ця проблема набула критичної гостроти та отримала широке емпіричне підтвердження у вигляді задокументованих фактів, викритих правоохоронними органами й оприлюднених у засобах масової інформації [104].

Концентрація значних обсягів гуманітарних ресурсів в умовах воєнного стану, поєднана зі спрощеними процедурами їх обліку, транспортування та розподілу, зумовлює зростання криміногенних ризиків зловживань з боку службових осіб та інших залучених суб'єктів. Така ситуація створює сприятливі умови для привласнення, розтрата або нецільового використання гуманітарної допомоги, що, у свою чергу, підриває довіру суспільства та міжнародних партнерів.

У зв'язку з цим актуалізується потреба у формуванні комплексних систем моніторингу, обліку та контролю за рухом гуманітарної допомоги на всіх етапах її логістики — від моменту надходження до передачі кінцевому отримувачу. Такі системи повинні ґрунтуватися на принципах прозорості, простежуваності та підзвітності, мати технічний захист від несанкціонованого втручання, маніпуляцій і корупційних зловживань, а також бути інтегрованими з інструментами фінансового, інституційного та громадського контролю.

У контексті воєнного та післявоєнного періодів окремої уваги потребує сфера відновлення зруйнованого майна, оскільки саме на цьому етапі формуються підвищені криміногенні ризики, пов'язані з можливими зловживаннями службовим становищем. До найбільш поширених форм таких зловживань належать штучне завищення вартості будівельних робіт,

матеріалів, проєктно-кошторисної документації, а також маніпулювання фактичними обсягами виконаних робіт.

Для мінімізації зазначених ризиків доцільним є запровадження чітко врегульованих процедур публічних закупівель, укладання та виконання договорів у сфері відбудови, а також забезпечення ефективного контролю, підзвітності та відповідальності всіх суб'єктів, залучених до процесів відновлення інфраструктури та житлового фонду.

Особливого значення в цьому контексті набуває уніфікація підходів до ціноутворення, стандартизація кошторисної документації, а також впровадження механізмів незалежного технічного та фінансового аудиту. Сукупність цих заходів має стати основою запобігання корупційним зловживанням у сфері відбудови та сприятиме прозорому й ефективному використанню публічних ресурсів.

Водночас ефективність реалізації зазначених заходів можлива лише за умови застосування комплексного підходу, який поєднує правове регулювання, інституційні та організаційні механізми контролю, а також активну участь громадянського суспільства у процесах моніторингу й оцінки діяльності органів публічної влади та приватних виконавців. Такий підхід сприятиме формуванню прозорої та підзвітної системи відновлення, здатної протистояти корисливим зловживанням у складних умовах війни та поствоєнної реконструкції.

Отже, загальносоціальне запобігання привласненню у сфері службової діяльності посідає системоутворювальне місце у механізмі протидії службовій злочинності, оскільки спрямоване на формування таких соціальних, економічних та інституційних умов, за яких корисливе використання службового становища втрачає свою функціональну доцільність і соціальну прийнятність. На відміну від кримінально-правових та спеціально-кримінологічних заходів, які переважно мають реактивний характер, загальносоціальні заходи орієнтовані на випереджувальний вплив і зміну базових детермінант службової злочинності.

Роль загальносоціального запобігання полягає насамперед у зниженні криміногенного потенціалу соціального середовища, у межах якого здійснюється управління публічними ресурсами. Соціально-економічна стабільність, належний рівень матеріального та соціального забезпечення службових осіб, прозорість управлінських процедур, ефективний соціальний і інституційний контроль, а також сформованість правової культури та доброчесності істотно зменшують мотивацію до привласнення як способу отримання незаконної вигоди. У цьому аспекті загальносоціальне запобігання виконує функцію первинної профілактики, обмежуючи саме виникнення корисливого умислу.

3.2 Спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні заходи запобігання привласненню у сфері службової діяльності

Запобігання привласненню у сфері службової діяльності є складовою широкої системи боротьби з корупцією, спрямованої на усунення та нейтралізацію чинників, що детермінують корупційну злочинність, а також інших соціальних, організаційних і психологічних умов, які впливають на формування особи корупціонера. У цьому контексті привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем розглядаються не лише як окремі склади кримінальних правопорушень, а як прояви системних дисфункцій у сфері публічного управління та контролю за використанням публічних ресурсів.

Теоретико-методологічні засади протидії корупції надають першочергового значення превентивному впливу на зазначене соціально-правове явище поряд з іншими формами запобіжної діяльності. Це зумовлює необхідність формування цілісних концептуальних підходів до профілактики кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням і розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем, які

б поєднували спеціально-кримінологічні та загальносоціальні заходи запобігання в єдину узгоджену систему.

Як слушно зазначає Д. С. Машлякевич, механізм запобігання та протидії корупції слід розуміти як інтегровану, цілісну та взаємодіючу сукупність необхідних і достатніх функціональних елементів, за допомогою яких суб'єкт формує раціональну систему впливу на фактори та детермінанти корупції, забезпечує обструкцію її проявів і реалізацію кримінологічного процесу у сфері протидії цьому явищу [68, с. 152–153]. Такий підхід підкреслює динамічний характер механізму запобігання корупції та його спрямованість не лише на вже вчинені правопорушення, а й на системний вплив на причини й умови їх виникнення.

Оскільки запобігання корупції є складовою частиною загальної системи запобігання злочинності, вона має похідний характер від останньої та функціонує в її межах. У цьому контексті Д. С. Машлякевич обґрунтовано зазначає, що з огляду на структурні й функціональні ознаки соціально-правового механізму запобігання злочинності до його складу належать передусім ті елементи, які забезпечують реальне функціонування системи, а саме: юридичні підстави (норми права, правозастосовні акти та практика їх реалізації), кримінологічні функції та методи кримінологічного впливу [63, с. 12–14; 68, с. 152–153]. Водночас такі системоутворюючі компоненти, як цілі, завдання, принципи, суб'єктний склад, рівні та об'єкти запобігання, хоча й мають істотне значення для організації антикорупційної діяльності, не включаються безпосередньо до механізму, оскільки відображають його статичний, субстанціональний бік.

Зв'язуючою основою всіх елементів соціально-правового механізму запобігання злочинності, у тому числі корупції, виступають інтеграційні зв'язки, які забезпечують узгодженість, взаємодоповнюваність і оптимізацію функціонування відповідної системи [63, с. 12–14; 68, с. 152–153]. Саме через такі зв'язки механізм запобігання корупції набуває комплексного характеру та

здатності ефективно реагувати на багатофакторну природу корупційних і пов'язаних із ними корисливих службових правопорушень.

Отже, обґрунтованим є твердження, що до структури механізму запобігання кримінальним правопорушенням досліджуваного виду та запобігання корупції доцільно включати передусім юридичні та кримінологічні складові. До них належать норми кримінального та антикорупційного законодавства, акти правозастосування й судова практика, а також кримінологічні функції та методи антикорупційного впливу, спрямовані на нейтралізацію причин і умов вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Науковці стверджують, що саме сукупність зазначених елементів забезпечує функціональну цілісність механізму запобігання таким кримінальним правопорушенням і створює передумови для його ефективної реалізації в системі запобігання службовій корисливій злочинності [83].

Спеціально-кримінологічний напрям запобігання злочинності зосереджений на попередженні конкретних видів кримінальних правопорушень шляхом цілеспрямованого впливу на їх безпосередні причини, умови та механізми вчинення. У випадках, коли кримінально протиправна діяльність уже розпочалася, першочерговим завданням цього напрямку є її своєчасне виявлення та негайне припинення, що відповідає превентивній функції кримінологічного впливу [37, с. 129].

Для ефективного запобігання таким кримінальним правопорушенням, як привласнення майна, недостатньо застосування винятково заходів загальносоціального запобігання злочинності. Попри їх фундаментальне значення для формування несприятливого криміногенного середовища, зазначені заходи не здатні повною мірою нейтралізувати ризики вчинення корисливих службових правопорушень, які мають високий рівень латентності та пов'язані з використанням владних або управлінських повноважень.

У зв'язку з цим важливу роль у механізмі запобігання привласненню у сфері службової діяльності відіграють спеціальні елементи кримінально-

правового впливу, насамперед притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Реалізація кримінально-правових заходів забезпечує невідворотність покарання, виконує загально- та спеціально-превентивну функцію і водночас слугує необхідним доповненням до загальносоціальних і спеціально-кримінологічних механізмів протидії службовій злочинності.

У кримінологічній доктрині спеціально-кримінологічні заходи розглядаються як сукупність організаційних, правових, управлінських, контрольних, оперативно-профілактичних та інформаційно-аналітичних дій, що здійснюються спеціально уповноваженими суб'єктами з метою запобігання кримінальним правопорушенням на стадії їх підготовки, мінімізації криміногенних умов та обмеження можливостей реалізації кримінально протиправного умислу [37]. Науковці їх поділяють на декілька видів.

Інформаційно-аналітичні та прогностичні заходи посідають базове місце в системі спеціально-кримінологічного запобігання привласненню у сфері службової діяльності, оскільки саме вони забезпечують науково обґрунтоване розуміння масштабів, структури, динаміки та причинно-умовних комплексів відповідного виду злочинності. Без належної інформаційної бази та аналітичного опрацювання емпіричних даних запобіжна діяльність неминуче набуває фрагментарного, реактивного та ситуативного характеру.

Зміст інформаційно-аналітичних заходів полягає у системному зборі, обробці та узагальненні кримінологічно значущої інформації, що стосується кримінальних правопорушень, передбачених, зокрема, статтею 191 КК України. До такої інформації належать офіційні статистичні дані правоохоронних органів, матеріали досудових розслідувань, судова практика, результати діяльності органів фінансового контролю та аудиту, а також відомості про типові способи вчинення кримінальних правопорушень, використані кримінально протиправні схеми, коло залучених осіб і сфери публічної діяльності з підвищеним криміногенним потенціалом. До основних інформаційно-аналітичних інструментів належать:

Системи автоматизованого аналізу даних (data mining, business intelligence), що дозволяють виявляти атипові транзакції, підозрілі операції та аномалії у фінансових потоках.

Електронні реєстри, аналітичні панелі, бази даних публічних закупівель, майна, доходів посадових осіб тощо, які дають змогу здійснювати перехресну перевірку інформації.

Індикатори корупційного ризику, вбудовані в інформаційні системи (наприклад, ProZorro, Spending.gov.ua).

Аналіз звернень, повідомлень whistleblower-ів, публікацій у медіа як джерел оперативної інформації про можливі зловживання.

Формування інтегрованих звітів і профілів ризику для прийняття рішень щодо внутрішнього аудиту або перевірок.

Варто зазначити, що формування результативних стратегій запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із привласненням у сфері службової діяльності, неможливе без застосування інструментів кримінологічного прогнозування. Аналіз і прогноз динаміки злочинності цього виду дають змогу більш раціонально визначати потреби у фінансових, кадрових та організаційних ресурсах, удосконалювати планування діяльності правоохоронних і контрольних інституцій, а також підвищувати ефективність превентивних і правоохоронних заходів.

Опрацювання статистичної звітності Офісу Генерального прокурора України свідчить про наявність тенденції до зростання кількості кримінальних правопорушень зазначеного виду у 2024 році. З урахуванням показників попередніх років та загальної динаміки прогнозується, що рівень офіційно зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених статтею 191 КК України, може становити приблизно 7–8 тисяч випадків на рік. Водночас подібна тенденція характерна і для латентної злочинності, що істотно ускладнює визначення реальних масштабів привласнення та актуалізує необхідність посилення спеціально-кримінологічних заходів запобігання.

Зазначена тенденція зростання злочинності зумовлюється, зокрема, наявністю усталених кримінально протиправних схем, що реалізуються через складні багаторівневі механізми незаконного заволодіння майном у різних секторах економіки. Особливо виразно такі прояви фіксуються у воєнній сфері, насамперед у процесі здійснення публічних закупівель для потреб оборони, де концентрація значних фінансових ресурсів у поєднанні зі спрощеними процедурами створює підвищені ризики зловживання службовим становищем.

Водночас істотний вплив на криміногенну ситуацію справляє ускладнення економічних і соціальних умов, спричинене воєнними діями та загальною суспільною нестабільністю. Посилення стану соціальної аномії, зниження рівня правової визначеності та ослаблення традиційних соціальних регуляторів формують середовище, у якому незаконне заволодіння майном дедалі частіше виступає способом адаптації до кризових обставин. Додатковими чинниками підвищення рівня злочинності є випадки привласнення гуманітарної допомоги, а також зловживання, пов'язані з реалізацією заходів із відновлення майна, зруйнованого внаслідок бойових дій.

Саме тому актуальним питанням на сьогодні є розроблення стратегій запобігання кримінальним правопорушенням у вигляді привласнення у сфері службової діяльності, яке здійснюється в межах діяльності уповноважених антикорупційних інституцій і є складовою загальної системи протидії корупції. Така діяльність передбачає визначення пріоритетних напрямів і цілей запобіжного впливу, обґрунтування методів та засобів їх реалізації, а також планування необхідних фінансових і матеріальних ресурсів для ефективного попередження зазначених кримінальних правопорушень.

Як зазначають О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко, формування комплексу заходів запобігання, у тому числі щодо корисливих службових злочинів, має здійснюватися за певним алгоритмом, який охоплює взаємопов'язані етапи: збирання й аналіз кримінологічної інформації, визначення цілей і вибір адекватних методів їх досягнення, розроблення та затвердження нормативно-правового забезпечення, а також доведення

прийнятих управлінських рішень у сфері протидії корупції до безпосередніх виконавців [12]. Вважаємо, що застосування такого підходу забезпечує наукову обґрунтованість і правомірність заходів кримінологічного попередження та створює необхідні передумови для їх практичної реалізації.

Водночас розроблення стратегічних документів саме по собі не гарантує ефективності запобігання корупційним правопорушенням, оскільки воно є лише одним з елементів цілісної системи запобігання. Не менш важливим є належне впровадження та послідовна реалізація розроблених заходів у практичній діяльності. Це дає підстави стверджувати, що привласнення у сфері службової діяльності набули ознак стійкої кримінальної практики, яка функціонує як складова соціального інституту корупції. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність формування саме концептуальних засад протидії зазначеній кримінальній практиці, оскільки поодинокі заходи або короткострокові програми не здатні забезпечити тривалий превентивний захист.

За таких умов доцільною є зміна парадигми запобігання корисливим службовим правопорушенням, що передбачає не лише вдосконалення діяльності правоохоронних органів, а й запровадження комплексних, довгострокових заходів, спрямованих на деінституціоналізацію корупційних практик та водночас на інституціоналізацію позитивних, доброчесних моделей поведінки у суспільстві [107].

Наступним видом спеціально-кримінологічного запобігання привласненню у сфері службової діяльності є контрольо-наглядові заходи, які полягають у здійсненні систематичного фінансового, бюджетного, майнового та службового контролю. Вони включають проведення аудитів, ревізій, перевірок дотримання законодавства, моніторингу ризикових операцій. Їх превентивний ефект ґрунтується на формуванні стану високої ймовірності викриття, що істотно знижує розповсюдження кримінально протиправної поведінки.

Варто зазначити, що контрольно-наглядові заходи посідають одне з центральних місць у системі спеціально-кримінологічного запобігання привласненню у сфері службової діяльності, оскільки спрямовані на безпосереднє виявлення, припинення та нейтралізацію криміногенних ситуацій, пов'язаних із використанням публічних ресурсів. Їх кримінологічна значущість зумовлена тим, що більшість кримінальних правопорушень досліджуваного виду вчиняється в умовах слабого або формального контролю, дефіциту підзвітності та низької ймовірності викриття.

Зміст контрольно-наглядових заходів полягає у здійсненні системного, постійного та цілеспрямованого спостереження за діяльністю службових осіб, пов'язаною з управлінням, розподілом і використанням матеріальних та фінансових ресурсів, а також у перевірці законності, доцільності та ефективності відповідних управлінських рішень. У спеціально-кримінологічному вимірі контроль виконує не лише виявляючу, а насамперед превентивну функцію, формуючи в суб'єктів службової діяльності усвідомлення неминучості викриття правопорушень.

Контрольно-наглядові заходи охоплюють діяльність як зовнішніх, так і внутрішніх суб'єктів контролю. До зовнішніх належать органи державного фінансового контролю, аудиторські служби, антикорупційні інституції, правоохоронні органи та судові органи, тоді як внутрішній контроль здійснюється службами внутрішнього аудиту, комплаєнсу, фінансового моніторингу та службової безпеки в межах конкретних органів публічної влади або комунальних і державних підприємств. Взаємодія цих рівнів контролю дозволяє зменшити ризик формального або вибіркового нагляду.

Особливе кримінологічне значення має фінансово-господарський контроль, спрямований на перевірку операцій з бюджетними коштами, майном, закупівлями, договорами та інвестиційними проєктами. Саме у цій площині найчастіше реалізуються злочинні схеми привласнення, замасковані під легальні управлінські рішення. Регулярні перевірки фінансової документації, зіставлення запланованих і фактичних показників, аналіз

відхилень та невідповідностей дозволяють виявляти ознаки підготовки або вчинення кримінальних правопорушень ще на ранніх стадіях.

Важливим елементом контрольно-наглядових заходів є запровадження ризик-орієнтованого підходу, за якого контрольні ресурси концентруються на найбільш криміногенно небезпечних напрямках службової діяльності. Такий підхід ґрунтується на результатах кримінологічного аналізу та прогнозування і дозволяє підвищити ефективність контролю без надмірного адміністративного навантаження. У кримінологічному сенсі це сприяє зниженню латентності кримінальних правопорушень та підвищенню рівня їх виявлення.

Отже, контрольно-наглядові заходи мають також важливе значення для формування доказової бази у кримінальних провадженнях щодо привласнення у сфері службової діяльності. Матеріали перевірок, акти аудитів, результати інвентаризацій і службових розслідувань нерідко виступають первинним джерелом інформації про злочин і слугують підставою для початку досудового розслідування. Водночас сама наявність ефективного контролю зменшує мотивацію службових осіб до вчинення кримінальних правопорушень, оскільки підвищує ризик викриття та притягнення до відповідальності.

У сучасних умовах особливої актуальності набуває поєднання контрольно-наглядових заходів із цифровими інструментами моніторингу. Автоматизовані системи обліку, електронні реєстри, цифрові платформи закупівель і фінансового контролю значно розширюють можливості нагляду та знижують вплив суб'єктивного чинника. У кримінологічному аспекті цифровізація контролю підсилює його превентивний потенціал, оскільки ускладнює приховування незаконних операцій та створює постійний масив доказової інформації.

Таким чином, контрольно-наглядові заходи як складова спеціально-кримінологічного запобігання виконують подвійну функцію: з одного боку, вони сприяють своєчасному виявленню та припиненню привласнення у сфері службової діяльності, а з іншого – формують середовище підвищеної

підзвітності та контролю, у якому реалізація корисливого умислу стає істотно ускладненою. Саме завдяки цьому контрольню-наглядові заходи виступають одним із найефективніших інструментів спеціально-кримінологічної профілактики службової злочинності.

Наступним видом спеціально-кримінологічного запобігання привласненню у сфері службової діяльності є правові та регулятивні заходи. Цей блок охоплює удосконалення кримінального та антикорупційного законодавства, усунення прогалин і колізій, закріплення спеціальних заборон та обмежень для окремих категорій осіб [48; 93].

Правові та регулятивні заходи становлять один із ключових елементів системи спеціально-кримінологічного запобігання привласненню у сфері службової діяльності, оскільки саме вони формують обов'язкові правила поведінки службових осіб, визначають межі допустимого управлінського розсуду та закріплюють юридичні наслідки порушення встановлених заборон. На відміну від загальносоціальних заходів, нормативно-правове регулювання має безпосередній вплив на криміногенну ситуацію шляхом встановлення чітких, формалізованих і загальнообов'язкових стандартів службової діяльності.

Зміст правових та нормативно-регулятивних заходів полягає насамперед в удосконаленні кримінального законодавства, спрямованого на запобігання привласненню у сфері службової діяльності. Йдеться про забезпечення чіткості, визначеності та внутрішньої узгодженості норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, передбачені, зокрема, статтею 191 КК України, а також суміжними складами (ст. 364, 364¹, 366 КК України). Усунення законодавчих прогалин, оціночних формулювань і колізій має важливе превентивне значення, оскільки зменшує можливості для зловживань, маніпулятивного тлумачення норм і уникнення кримінальної відповідальності.

Водночас важливим напрямом є удосконалення антикорупційного законодавства, яке встановлює спеціальні обмеження та заборони для осіб,

уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Закріплення таких обмежень (щодо сумісництва, конфлікту інтересів, одержання подарунків, використання службових повноважень у приватних інтересах) має виразний спеціально-кримінологічний характер, оскільки спрямоване на нейтралізацію типових ситуацій, у яких формується корисливий умисел на привласнення публічних ресурсів.

Варто зазначити, що такі заходи також передбачають встановлення спеціального процесуального порядку і правил здійснення управлінської, фінансово-господарської та розпорядчої діяльності. Йдеться про регламентацію процесів укладення договорів, здійснення закупівель, управління майном, розподілу бюджетних коштів, прийняття рішень щодо відновлення та реконструкції об'єктів. Так, чітка правова регламентація таких процедур істотно обмежує дискреційні повноваження службових осіб та знижує ймовірність прихованого привласнення майна під виглядом законних управлінських рішень.

Особливе значення правові та регулятивні заходи набувають в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення, коли допускається застосування спрощених процедур, прискорених закупівель і спеціальних режимів управління ресурсами. За відсутності належних правових запобіжників такі виняткові режими можуть трансформуватися у зони підвищеного криміногенного ризику. Тому важливим є законодавче закріплення балансів між оперативністю управління та забезпеченням підзвітності, контролю і кримінально-правового захисту публічних ресурсів.

Крім того, такі заходи включають розвиток підзаконного регулювання, внутрішніх стандартів, кодексів доброчесності, антикорупційних програм і комплаєнс-механізмів у публічному секторі. У кримінологічному аспекті такі акти деталізують загальні вимоги закону та адаптують їх до специфіки окремих сфер службової діяльності, що підвищує ефективність превентивного впливу правових норм.

Таким чином, правові та нормативно-регулятивні заходи як складова спеціально-кримінологічного запобігання виконують системоутворюючу функцію, оскільки визначають нормативні межі службової поведінки, створюють юридичні бар'єри для реалізації корисливого умислу та забезпечують невідворотність відповідальності за привласнення у сфері службової діяльності. Їх ефективність залежить від якості законодавства, узгодженості норм, стабільності правового регулювання та здатності правової системи оперативно реагувати на нові криміногенні виклики.

Однією з базових проблем правового забезпечення запобігання привласненню у сфері службової діяльності є фрагментарність та внутрішня неузгодженість кримінального й антикорупційного законодавства. Положення КК України, що встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, не завжди перебувають у належній кореляції з нормами антикорупційного, бюджетного, фінансового та адміністративного законодавства. Наявність оціночних понять, недосконалих формулювань, а також часткове дублювання складів злочинів, зокрема між статтями 191 та 364 КК України, ускладнює правозастосовну практику та створює умови для альтернативного, іноді маніпулятивного тлумачення кримінально-правових норм. У результаті знижується превентивний потенціал кримінального закону, оскільки його застосування стає менш передбачуваним і вибіркоким.

Вирішення зазначеної проблеми вимагає проведення системної ревізії кримінально-правових норм, що регламентують відповідальність за службові кримінальні правопорушення, з метою усунення колізій і дублювання, а також чіткого законодавчого розмежування привласнення як форми незаконного обігу публічних ресурсів і суміжних складів службових правопорушень.

Іншою суттєвою проблемою є надмірна дискреція службових осіб, закріплена у нормативних актах, особливо в умовах воєнного стану. Законодавче встановлення численних винятків і спрощених процедур у сфері публічних закупівель, управління майном і використання бюджетних коштів,

хоча й обумовлене потребами оперативності, водночас істотно підвищує ризик привласнення майна під виглядом законних управлінських рішень. За відсутності чітких правових запобіжників адміністративний розсуд перетворюється на криміногенний фактор, який полегшує реалізацію корисливого умислу [11].

З метою мінімізації цих ризиків доцільним є нормативне обмеження дискреційних повноважень шляхом чіткого визначення меж адміністративного розсуду, а також законодавче закріплення обов'язкових процедур фіксації мотивів і підстав управлінських рішень. Окремого регулювання потребують сфери з підвищеним криміногенним потенціалом, зокрема оборонні закупівлі, процеси відновлення інфраструктури та розподіл гуманітарної допомоги, для яких мають бути встановлені спеціальні антикорупційні запобіжники.

Ще однією проблемою є недостатня нормативна деталізація спеціальних заборон і обмежень для окремих категорій посад, пов'язаних із безпосереднім розпорядженням публічними ресурсами. Попри наявність загальних антикорупційних обмежень, чинне законодавство не завжди враховує специфіку таких посад, що створює ситуації, за яких формально правомірна поведінка фактично сприяє прихованому привласненню майна [71]. Це ускладнює своєчасне виявлення криміногенних ризиків і знижує ефективність превентивного впливу правових норм.

У цьому контексті доцільним є законодавче закріплення спеціальних обмежень для посад із високим криміногенним потенціалом, диференціація правового статусу службових осіб залежно від рівня доступу до публічних ресурсів, а також запровадження обов'язкових антикорупційних декларацій ризиків для окремих категорій посад. Такий підхід дозволить змістити акцент із формального декларування доброчесності на реальну оцінку криміногенних можливостей службової діяльності.

Водночас серйозною проблемою залишається слабкий зв'язок між нормативним регулюванням і механізмами контролю за його дотриманням. Норми, спрямовані на запобігання привласненню, нерідко мають

декларативний характер і не підкріплюються ефективними процедурами моніторингу, аудиту та відповідальності. За таких умов у службових осіб формується уявлення про низьку ймовірність викриття правопорушень, що істотно послаблює стримувальний ефект нормативно-регулятивних заходів [118].

Подолання цієї проблеми потребує нормативного закріплення на рівні підзаконних нормативно-правових актів обов'язкової взаємодії між антикорупційними, контрольними та правоохоронними органами, поєднання правових заборон із чітко визначеними механізмами контролю та санкціями за їх порушення, а також посилення ролі внутрішнього комплаєнсу й службового аудиту як обов'язкових елементів правового регулювання у публічному секторі.

Нарешті, актуальною залишається проблема недостатньої адаптивності законодавства до воєнних умов. Динамічні соціально-економічні зміни, зумовлені війною та масштабними процесами відбудови, формують нові криміногенні ризики, які не завжди своєчасно враховуються у правотворчій діяльності. Унаслідок цього правове регулювання часто відстає від реальних практик привласнення та розтрати майна, що знижує його запобіжний потенціал.

Вирішення цієї проблеми вимагає запровадження механізмів оперативного оновлення нормативно-правових актів з урахуванням результатів кримінологічного аналізу та прогнозування, законодавчого закріплення спеціальних режимів контролю за використанням коштів на відновлення і гуманітарну допомогу, а також інтеграції кримінологічної експертизи у процес правотворчої діяльності як обов'язкової стадії.

З огляду на виявлені проблеми у правозастосовній практиці та правовому регулюванні, пропонуємо внести зміни до Кримінального кодексу України з метою вдосконалення механізмів запобігання привласненню у сфері службової діяльності. Передусім це стосується:

1. Уточнення та законодавчого розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 191 і 364 КК України. З метою усунення дублювання та колізій між статтею 191 КК України («Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем») і статтею 364 КК України («Зловживання владою або службовим становищем») доцільним є нормативне закріплення чіткого критерію їх відмежування залежно від характеру предмета посягання та спрямованості умислу винної особи.

Відсутність законодавчо визначених меж між зазначеними складами кримінальних правопорушень ускладнює правозастосовну практику, створює передумови для неоднакової кваліфікації тотожних за суттю діянь і знижує превентивний потенціал кримінально-правових норм. З огляду на це пропонується доповнити статтю 191 КК України приміткою такого змісту:

«Примітка. Під привласненням, розтратаю майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем у цій статті слід розуміти умисне незаконне обернення публічних або приватних матеріальних чи фінансових ресурсів на користь винної особи або третіх осіб, якщо такі ресурси були ввірені або перебували у віданні службової особи.

Діяння, що полягають у прийнятті управлінських рішень без безпосереднього обернення майна або коштів, підлягають кваліфікації за статтею 364 цього Кодексу.»

Ми вважаємо, що запропоноване уточнення дозволить законодавчо закріпити матеріальний характер складу злочину, передбаченого статтею 191 КК України, а також чітко відмежувати його від зловживання владою або службовим становищем без безпосереднього заволодіння майном.

2. Виокремлення привласнення публічних ресурсів як самостійної кваліфікуючої ознаки. З урахуванням підвищеної суспільної небезпеки незаконного обігу публічних ресурсів доцільним є нормативне акцентування саме на їх привласненні як окремому, найбільш криміногенно небезпечному різновиді службової злочинності. Особливої актуальності це питання набуває

в умовах воєнного стану, коли значні обсяги бюджетних коштів, гуманітарної допомоги й матеріальних ресурсів спрямовуються на забезпечення оборони держави та відбудову інфраструктури. У зв'язку з цим пропонується доповнити частину другу статті 191 КК України новим пунктом такого змісту:

«вчинене щодо публічних коштів, державного або комунального майна, а також коштів чи майна, призначених для забезпечення оборони держави, відновлення інфраструктури або надання гуманітарної допомоги».

Запровадження зазначеної кваліфікуючої ознаки дозволить відобразити підвищену криміногенність сфери публічних фінансів і майна, посилити спеціально-кримінологічний превентивний ефект кримінального законодавства та врахувати специфічні воєнні та поствоєнні ризики у сфері розпорядження публічними ресурсами.

3. Узгодження кримінального законодавства з антикорупційним законодавством з метою урахування конфлікту інтересів. Ми вважаємо, що в даному аспекті доцільним є врахування факту реального або потенційного конфлікту інтересів як кримінологічно значущої ознаки при вчиненні привласнення у сфері службової діяльності.

Ігнорування обов'язку повідомлення про конфлікт інтересів істотно підвищує ризик корисливого зловживання службовими повноваженнями та створює передумови для прихованого привласнення майна.

У зв'язку з цим пропонується доповнити статтю 191 КК України новою частиною такого змісту:

«Діяння, передбачені цією статтею, вчинені в умовах реального або потенційного конфлікту інтересів, про який службова особа була зобов'язана повідомити відповідно до закону, визнаються обставиною, що обтяжує кримінальну відповідальність».

Реалізація цієї пропозиції забезпечить логічний та нормативний зв'язок між антикорупційними обмеженнями і кримінально-правовою оцінкою діяння, підвищення відповідальності за ігнорування механізмів запобігання корупції

та інтеграцію антикорупційних стандартів у кримінально-правовий механізм запобігання службовій злочинності.

Оперативно-профілактичні заходи становлять окремий напрям спеціально-кримінологічного запобігання привласненню у сфері службової діяльності, основною метою яких є припинення злочинної активності на ранніх стадіях – до моменту вчинення кримінального правопорушення. Застосування таких заходів повинно відбуватися виключно в межах чинного законодавства, з неухильним дотриманням гарантій прав людини, закріплених, зокрема, у Європейській конвенції з прав людини, практиці Європейського суду з прав людини, а також національних стандартах правозастосування [41].

Варто зазначити, що оперативно-профілактичні заходи є особливо ефективними в умовах воєнного стану та послабленого адміністративного контролю, оскільки дозволяють запобігти реалізації корисливих намірів, які можуть завдати істотної шкоди публічним інтересам ще до моменту їх матеріалізації у формі кримінального правопорушення.

Оперативно-профілактичні заходи займають особливе місце у системі спеціально-кримінологічного запобігання привласненню у сфері службової діяльності, оскільки їх основним призначенням є припинення криміногенної поведінки на докримінальній стадії, тобто до моменту фактичного вчинення злочину. На відміну від заходів кримінально-правового реагування, які застосовуються *post factum*, оперативно-профілактичний вплив має виражений превентивний характер і спрямований на нейтралізацію кримінально протиправного умислу ще на етапі його формування або реалізації.

Зміст оперативно-профілактичних заходів полягає у здійсненні комплексу дій правоохоронних органів, спрямованих на своєчасне виявлення осіб і ситуацій з підвищеним ризиком вчинення привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. До таких заходів належать профілактичні бесіди з посадовими особами, офіційні застереження про неприпустимість протиправної поведінки, проведення

оперативних перевірок, а також фіксація та документування протиправних намірів чи підготовчих дій, що свідчать про реальну загрозу вчинення злочину.

Кримінологічна значущість оперативно-профілактичних заходів полягає в їх здатності впливати безпосередньо на мотиваційну сферу службової особи. Усвідомлення факту перебування у полі зору правоохоронних органів, наявності оперативного контролю та потенційних правових наслідків істотно знижує готовність до реалізації корисливого умислу. У цьому аспекті такі заходи виконують функцію індивідуальної превенції, спрямованої на конкретного суб'єкта з підвищеним криміногенним ризиком [13].

Варто зазначити, що водночас застосування оперативно-профілактичних заходів потребує суворого дотримання принципів законності, пропорційності та поваги до прав і свобод людини. Їх реалізація має здійснюватися винятково у межах повноважень, визначених законом, із недопущенням свавільного втручання у приватне життя, перевищення службових повноважень або використання оперативних можливостей як інструменту тиску. Особливого значення в цьому контексті набуває дотримання стандартів захисту прав людини, закріплених у європейській системі правових гарантій, зокрема щодо права на повагу до приватного життя, справедливу процедуру та ефективні засоби правового захисту.

Віктимологічні заходи спрямовані на зменшення вразливості потенційних жертв злочинів шляхом інформування, підвищення правової обізнаності та формування навичок безпечної поведінки. У сфері службової та корупційної злочинності такі заходи мають істотне значення для запобігання повторній віктимізації [140].

Віктимологічні заходи у системі спеціально-кримінологічного запобігання спрямовані на зменшення вразливості потенційних і реальних жертв кримінальних правопорушень шляхом усунення або мінімізації тих умов і моделей поведінки, які підвищують ризик посягання на майно. У сфері службової діяльності такі заходи набувають особливої значущості, оскільки привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання

службовим становищем, як правило, посягають на публічні інтереси, бюджетні кошти, майно держави, територіальних громад, підприємств або організацій, а отже мають колективний, інституційний характер віктимізації.

Зміст віктимологічних заходів полягає у цілеспрямованому впливі на суб'єктів, які потенційно можуть виступати жертвами привласнення, з метою підвищення рівня їх правової обізнаності, формування навичок розпізнавання криміногенних ризиків та запобігання повторній віктимізації. У цьому контексті йдеться не лише про окремих посадових осіб, а й про органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні та комунальні підприємства, благодійні організації, а також суб'єктів господарювання, залучених до використання публічних ресурсів [17].

Кримінологічна значущість віктимологічних заходів зумовлена тим, що у багатьох випадках привласнення у сфері службової діяльності стає можливим не лише внаслідок злочинного умислу службової особи, а й через організаційну недбалість, низький рівень правової культури, відсутність належних механізмів контролю, толерантне ставлення до «неформальних» управлінських практик або нерозуміння ознак протиправної поведінки. Такі чинники формують підвищену віктимність відповідних інституцій і сприяють повторюваності злочинних посягань.

У межах спеціально-кримінологічного запобігання віктимологічні заходи реалізуються шляхом системного інформування про типові способи та схеми привласнення, роз'яснення правових наслідків корисливих зловживань, підвищення рівня правової грамотності посадових осіб і відповідальних працівників, а також формування навичок безпечної управлінської поведінки. Особливого значення набуває орієнтація на раннє виявлення ознак віктимної ситуації, зокрема процесуальних порушень, концентрації повноважень, непрозорості фінансових операцій або відсутності внутрішнього контролю [23].

Важливим аспектом віктимологічного запобігання є також профілактика повторної віктимізації. У сфері службової та корупційної злочинності

повторюваність посягань часто пов'язана з тим, що після виявлення фактів привласнення не відбувається належного усунення організаційних і управлінських недоліків, які сприяли злочину. Тому віктимологічні заходи повинні поєднуватися з рекомендаціями щодо вдосконалення внутрішніх процедур, підвищення прозорості управління та посилення внутрішнього контролю.

Отже, віктимологічні заходи у сфері службової діяльності виступають важливим елементом спеціально-кримінологічного запобігання привласненню, оскільки дозволяють знизити рівень інституційної вразливості, мінімізувати умови для повторних злочинних посягань та доповнюють кримінально-правові й оперативно-профілактичні заходи. Їх ефективність полягає у формуванні активної, обізнаної та відповідальної позиції суб'єктів управління щодо захисту публічних ресурсів.

Однією з ключових проблем є інституційна невизначеність жертви у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із привласненням публічних ресурсів. На відміну від загальнокримінальних посягань, де жертва має персоніфікований характер, у кримінальних правопорушеннях у сфері службової діяльності потерпілою стороною виступає держава, територіальна громада або публічна установа. Такий опосередкований характер віктимізації призводить до знецінення віктимологічного підходу, оскільки увага правозастосовної та управлінської практики зосереджується переважно на кримінальному переслідуванні винних осіб, тоді як аналіз віктимних чинників діяльності відповідних інституцій залишається поза належною увагою. У результаті органи публічної влади сприймаються як пасивні об'єкти злочинного посягання, а не як суб'єкти, здатні впливати на рівень власної віктимності.

Суттєвою проблемою є також низький рівень правової та віктимологічної обізнаності службових осіб. У практиці публічного управління нерідко спостерігається недооцінка значення управлінських процедур, фінансової дисципліни та внутрішнього контролю як чинників

запобігання привласненню. Формальні порушення, спрощення процедур або толерантне ставлення до неформальних практик часто сприймаються як допустимі, що створює умови для формування віктимної організаційної поведінки. Відсутність системної підготовки службових осіб щодо типових схем привласнення та механізмів їх попередження підвищує ризик повторної віктимізації одних і тих самих установ.

Окремої уваги заслуговує проблема відсутності ефективних механізмів профілактики повторної віктимізації. Навіть після викриття фактів привласнення майна та завершення кримінального провадження, причини і умови, що сприяли вчиненню злочину, нерідко залишаються неусуненими. Це зумовлює відтворення криміногенних ситуацій у межах тих самих органів або сфер діяльності та свідчить про системний характер інституційної вразливості. Формальний характер реагування на злочини без належної корекції управлінських і фінансових процесів значно знижує превентивний потенціал віктимологічних заходів [113].

Проблемним є також формалізм у реалізації віктимологічного запобігання. Віктимологічні заходи часто зводяться до одноразових інформаційних повідомлень або декларативних роз'яснень, які не формують стійких навичок безпечної поведінки та не інтегруються у повсякденну діяльність органів публічної влади. За відсутності системного підходу віктимологічна профілактика не виконує функції реального стримувального чинника і не впливає на зниження рівня вразливості до корисливих службових зловживань.

Також варто додати, що особливої актуальності зазначені проблеми набувають в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення. Масштабні публічні видатки, оборонні закупівлі, гуманітарна допомога та реалізація програм відбудови суттєво підвищують рівень віктимності державних і комунальних інституцій. Водночас чинні віктимологічні заходи не завжди адаптовані до цих умов і не враховують специфічні ризики, пов'язані зі спрощенням процедур, надзвичайними режимами управління та обмеженням

контролем. Саме тому актуальними на сьогодні стають заходи індивідуального запобіжного впливу.

Індивідуально-профілактичне запобігання привласненню у сфері службової діяльності є самостійним і завершальним рівнем кримінологічної превенції, спрямованим на конкретну службову особу, поведінка якої характеризується підвищеним ризиком вчинення корисливого службового правопорушення. Його сутність полягає у персоніфікованому впливі на особу з метою недопущення формування або реалізації умислу на незаконне привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем.

На відміну від загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів, індивідуальна профілактика має адресний, превентивно-коригуючий характер та застосовується на докримінальній стадії, коли протиправна поведінка ще не набула ознак закінченого складу кримінального правопорушення [126]

Індивідуально-профілактичне запобігання привласненню у сфері службової діяльності доцільно визначати як сукупність правових, організаційних, дисциплінарних, контрольних, виховних і психологічних заходів, що застосовуються уповноваженими суб'єктами щодо конкретної службової особи з метою усунення криміногенних установок, корекції ризикованої службової поведінки та запобігання вчиненню злочину, передбаченого ст. 191 КК України.

Об'єктом такого впливу є службова особа, щодо якої наявні ознаки:

1. девіантної або ризикованої службової поведінки;
2. систематичних дисциплінарних порушень;
3. конфлікту інтересів;
4. зловживання дискреційними повноваженнями;
5. підготовчих дій до можливого незаконного заволодіння майном.

Індивідуально-профілактичне запобігання привласненню у сфері службової діяльності становить особливий рівень кримінологічного впливу, спрямований на безпосередню роботу з конкретною службовою особою,

поведінка якої свідчить про наявність корисливих ризиків або потенційної готовності до вчинення службового злочину. На відміну від загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів, індивідуальна профілактика має персоніфікований характер і орієнтована на раннє втручання у процес формування кримінально протиправного наміру.

Важливе місце у системі індивідуально-профілактичного впливу посідають службово-дисциплінарні заходи, які виконують функцію первинного реагування на порушення службової дисципліни, що ще не набули ознак кримінального правопорушення, але свідчать про деформацію службової поведінки. Застосування дисциплінарних стягнень, обмеження доступу до матеріальних ресурсів або тимчасове відсторонення від виконання окремих функцій дозволяє локалізувати криміногенну ситуацію, перервати процес закріплення протиправних моделей поведінки та запобігти переходу дисциплінарного проступку у кримінально протиправну форму. Кримінологічне значення цих заходів полягає у їх здатності впливати на поведінку службової особи на ранній стадії формування корисливої мотивації [37].

Доповненням дисциплінарного впливу є контрольно-персоналізовані заходи, спрямовані на зменшення можливостей реалізації корисливого умислу шляхом посиленого індивідуального контролю. Такі заходи передбачають здійснення цільових перевірок, фінансового моніторингу, запровадження додаткових погоджувальних процедур, а також тимчасове звуження дискреційних повноважень службової особи. Їх превентивний ефект полягає не лише у фактичному обмеженні доступу до ресурсів, а й у формуванні у службовця стійкого усвідомлення невідворотності контролю та підвищеної ймовірності викриття протиправних дій.

Важливу роль у системі індивідуальної профілактики відіграють правові заходи індивідуального характеру, які полягають у офіційному застереженні службової особи, роз'ясненні правових наслідків порушення вимог антикорупційного та кримінального законодавства, а також у виявленні та

врегулюванні конфлікту інтересів. Такі заходи сприяють актуалізації правосвідомості особи, формуванню чіткого уявлення про межі допустимої поведінки та усвідомленню невідворотності юридичної відповідальності у разі вчинення привласнення або інших корисливих зловживань [77].

Особливе значення мають психолого-виховні та етичні заходи, спрямовані на внутрішню мотиваційну сферу службової особи. Вони включають індивідуальні профілактичні бесіди, професійне консультування, етичне наставництво та формування відповідального ставлення до виконання службових обов'язків і розпорядження публічними ресурсами. На відміну від формальних заходів контролю, психолого-виховний вплив має довготривалий характер і сприяє зміні ціннісних орієнтацій, що є необхідною умовою стійкого превентивного ефекту та внутрішнього самоконтролю поведінки [37].

У випадках, коли наявна інформація про підготовку до привласнення або інших корисливих зловживань, застосовуються оперативно-профілактичні заходи, спрямовані на припинення криміногенної ситуації на докримінальній стадії. Такі заходи реалізуються у межах чинного законодавства з дотриманням принципів законності, пропорційності та поваги до прав людини і мають на меті запобігти заподіяння матеріальної шкоди ще до моменту завершення злочинного діяння.

Таким чином, індивідуально-профілактичне запобігання привласненню у сфері службової діяльності виступає ключовим елементом системи запобігання службовій злочинності, оскільки дозволяє здійснювати адресний вплив на потенційного правопорушника, усувати корисливий умисел на ранній стадії, мінімізувати застосування кримінально-правової репресії та зберігати кадровий потенціал публічної служби. Його ефективність зумовлена поєднанням дисциплінарних, контрольних, правових, психолого-виховних і оперативних заходів, що забезпечує комплексний і стійкий превентивний результат.

3.3 Міжнародні стандарти запобігання привласненню у сфері службової діяльності та можливість їх впровадження в Україні

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України створила безпрецедентні виклики для державного управління, системи кримінальної юстиції та сектору безпеки. Воєнний стан розширив повноваження державних органів, змінив механізми публічного управління й підвищив навантаження на службовців у всіх сферах. За таких умов особливої актуальності набуває проблема привласнення у сфері службової діяльності - одного з найбільш суспільно небезпечних видів корупційних кримінальних правопорушень, що завдають прямої шкоди обороноздатності держави, підривають довіру громадян до влади та порушують фундаментальні права людини.

Привласнення або розтрата майна службовими особами, передбачені ст. 191 КК України, у контексті воєнного стану набувають особливої суспільної небезпечності [48]. Масштабне накопичення ресурсів, спрощені закупівельні процедури, значні обсяги гуманітарної допомоги та швидкі фінансові операції в оборонній сфері створюють умови для виникнення корупційних ризиків.

Варто зазначити, що Україна задекларувала курс на європейську інтеграцію, що передбачає гармонізацію національного законодавства з правом ЄС, зокрема у сфері запобігання корупції та зловживанням владою. Використання європейських практик відповідає зобов'язанням України в межах Угоди про асоціацію з ЄС та сприяє зміцненню верховенства права. У країнах Європейського Союзу створено ефективні системи запобігання службовим кримінальним правопорушенням, які ґрунтуються на чіткому розмежуванні повноважень, прозорості управлінських рішень, обов'язковому декларуванні активів і конфліктів інтересів.

Таким чином, звернення до європейського досвіду та міжнародних стандартів дозволяє Україні не лише запозичити дієві моделі правового регулювання, а й посилити власні механізми запобігання привласненню у

сфері службової діяльності з урахуванням стандартів доброчесності, відкритості та підзвітності.

Європейський досвід запобігання привласнення службовими особами розглядається не лише як кримінально каране діяння, а й як явище, що руйнує систему демократичного врядування, унеможлиблює ефективний розподіл публічних ресурсів та створює системну нерівність. Тому імплементація європейських антикорупційних стандартів, зокрема рекомендацій GRECO, директив ЄС та практики ЄСПЛ, є ключовою умовою реформування українського законодавства у сфері боротьби зі службовими кримінальними правопорушеннями.

У державах Західної Європи та Сполучених Штатах Америки запобігання злочинності базується на системному та безперервному вдосконаленні професійної підготовки працівників органів сектору безпеки. Регулярно реалізуються програми підвищення кваліфікації, розробляються й упроваджуються інноваційні підходи та методики запобігання, виявлення і припинення кримінальних правопорушень. Паралельно здійснюється постійне вивчення нових способів кримінально протиправної діяльності, а також аналіз і узагальнення матеріалів кримінальних проваджень, результати яких систематично доводяться до відома суб'єктів запобігання для вдосконалення практики правоохоронної діяльності та підвищення ефективності превентивних заходів [110]. Особлива увага в зарубіжній практиці приділяється встановленню причин і умов, що детермінують вчинення кримінальних правопорушень. Так, у Бельгії, Греції, Франції, Данії та Канаді функціонують спеціалізовані підрозділи, діяльність яких спрямована саме на виявлення та аналіз чинників, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень [140]. У цьому контексті обґрунтованою є позиція В. С. Павленка, який наголошує на необхідності реалізації заходів протидії зазначеним злочинам як на загальнодержавному, так і на суспільному рівнях, зокрема шляхом цілеспрямованого впливу на причини та умови, що зумовлюють їх виникнення та поширення [85].

Аналіз наукових джерел і узагальнення матеріалів правозастосовної практики дають підстави стверджувати, що необхідною передумовою ефективної протидії корупційним кримінальним правопорушенням, передбаченим статтею 191 КК України, є комплексне дослідження причин і умов їх вчинення. Таке дослідження має охоплювати ключові сфери суспільних відносин, зокрема соціально-економічну, організаційно-управлінську, нормативно-правову, політичну та культурно-психологічну, оскільки саме в межах цих площин формуються та відтворюються криміногенні чинники, що детермінують привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем [28].

Враховуючи викладене, доцільно підтримати наукову позицію С. А. Шубіної, яка обґрунтовано зазначає, що кримінальне процесуальне законодавство низки європейських держав покладає здійснення комплексу спеціальних запобіжних заходів, як гласних, так і негласних, безпосередньо на слідчого. Такий слідчий повинен мати чітко виражену фахову спеціалізацію, що передбачає ґрунтовні знання у сфері фінансово-господарської діяльності, бухгалтерського обліку, державного фінансування та публічних закупівель, зокрема у житлово-комунальній сфері та інших економічно чутливих галузях. Зазначена спеціалізація забезпечується через систему цільової підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів [139].

Водночас ефективне запобігання привласненню у сфері службової діяльності потребує залучення фахівців із економічною, технічною та іншою нефаховою для юриспруденції освітою. Йдеться про формування кадрового потенціалу з числа випускників відповідних закладів вищої освіти з подальшою їх спеціалізацією протягом одного-двох років і набуттям необхідних юридичних знань та практичних навичок, що відповідає сучасним європейським підходам до міждисциплінарної підготовки суб'єктів запобігання економічній та службовій злочинності.

У цьому контексті під час вибору найбільш ефективної тактики протидії привласненню, розтраті майна або заволодінню ним шляхом зловживання

службовим становищем працівник оперативного підрозділу, з метою раціонального використання сил, засобів, методів і форм оперативно-розшукової діяльності, повинен володіти системними знаннями про специфічні способи вчинення зазначених кримінальних правопорушень, їх типові механізми та криміногенні особливості. Саме такий професійний підхід забезпечує підвищення ефективності превентивних і правоохоронних заходів у сфері службової та економічної злочинності.

Слід зазначити, що у процесі запобігання привласненню у сфері службової діяльності правоохоронні органи систематично стикаються з комплексом об'єктивних і суб'єктивних проблем. Насамперед вони зумовлені особливим службовим статусом осіб, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, що істотно ускладнює як їх виявлення, так і документування протиправної діяльності. Додаткові труднощі пов'язані з багатогалузевим характером сфер, у яких можуть вчинятися кримінальні правопорушення, передбачені статтею 191 КК України, зокрема у паливно-енергетичному комплексі, сфері управління державним і комунальним майном, проектуванні та будівництві, транспорті й експлуатації інфраструктурних об'єктів, а також в оборонно-промисловому комплексі.

За таких умов об'єктивною є потреба у постійному підвищенні рівня професійної підготовки працівників правоохоронних органів із урахуванням як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду діяльності таких органів. Це передбачає розвиток спеціалізованих компетентностей, удосконалення міждисциплінарної підготовки та впровадження сучасних методик запобігання, виявлення й розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової та економічної діяльності.

На сьогодні найпоширенішими сферами ризику в Україні є гуманітарна допомога (привласнення товарів, їх продаж або використання не за призначенням), оборонні закупівлі (завищення вартості, тіньові посередники, фіктивні контракти), використання бюджетних коштів територіальних громад,

матеріальні ресурси військових адміністрацій, постачання пального, харчування та амуніції військам.

У воєнних умовах привласнення набуває особливої суспільної небезпеки, оскільки ставить під загрозу життя військових і цивільних, позбавляючи їх необхідних ресурсів, підриває обороноздатність, сповільнюючи забезпечення армії, руйнує довіру до держави в умовах, коли єдність та мобілізація суспільства є критичними, викликає міжнародний резонанс, впливаючи на репутацію України як отримувача міжнародної допомоги. У воєнних умовах привласнення набуває особливої суспільної небезпеки, оскільки ставить під загрозу життя військових і цивільних, позбавляючи їх необхідних ресурсів, підриває обороноздатність, сповільнюючи забезпечення армії, руйнує довіру до держави в умовах, коли єдність та мобілізація суспільства є критичними, викликає міжнародний резонанс, впливаючи на репутацію України як отримувача міжнародної допомоги.

У країнах Європейського Союзу протидія службовим привласненням базується на комплексі норм, включаючи Кримінальну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією 1999 року, Конвенцію ООН проти корупції (2003), Директиву ЄС 2017/1371 щодо захисту фінансових інтересів ЄС (PIF Directive), Директиву 2019/1937 про захист викривачів та стандарти GRECO щодо прозорості, доброчесності та запобігання конфлікту інтересів.

Міжнародні стандарти запобігання привласненню у сфері службової діяльності доцільно класифікувати за їх правовою природою та функціональним призначенням на кілька взаємопов'язаних груп: конвенційні антикорупційні стандарти, європейські регуляторні стандарти, фінансово-запобіжні стандарти, стандарти державного аудиту та контролю, а також стандарти організаційної доброчесності й комплаєнсу.

Провідне місце серед конвенційних стандартів посідає Конвенція ООН проти корупції, яка закріплює універсальну модель протидії корупційним посяганням на публічні ресурси. У межах цієї Конвенції привласнення та

розтрата публічного майна розглядаються як результат системних дефектів у сфері управління публічними фінансами, закупівель, кадрової політики та контролю за діяльністю службових осіб [159; 160].

Відповідно, превентивний потенціал Конвенції зосереджений не лише на криміналізації відповідних діянь, а й на впровадженні прозорих процедур закупівель, стандартів етичної поведінки посадовців, механізмів запобігання конфлікту інтересів, ефективного фінансового контролю та залучення громадськості до виявлення корупційних проявів. Такий підхід формує концепцію випереджального запобігання, за якої кримінально-правова репресія розглядається як крайній, а не основний інструмент впливу.

Європейські стандарти, сформовані в межах Ради Європи та Європейського Союзу, деталізують і конкретизують положення універсальних конвенційних актів [145; 146]. У системі Ради Європи особливу роль відіграють стандарти криміналізації корупційних правопорушень і механізми оцінювання їх реалізації, що здійснюються через діяльність GRECO. У цьому контексті наголос робиться на узгодженості кримінально-правових норм, ефективності санкцій, невідворотності відповідальності та формуванні стандартів доброчесності публічної служби як елементу загальної антикорупційної політики.

Натомість у праві Європейського Союзу запобігання привласненню у сфері службової діяльності значною мірою реалізується через регулювання процедур публічних закупівель і захист викривачів. Європейські директиви у сфері закупівель встановлюють жорсткі вимоги до прозорості, конкуренції, обґрунтованості управлінських рішень та контролю за виконанням контрактів, що істотно обмежує можливості для прихованого заволодіння публічними ресурсами. Водночас директива про захист викривачів інституціоналізує механізми раннього виявлення корупційних і пов'язаних із привласненням правопорушень, знижуючи рівень латентності такої злочинності та підвищуючи превентивний ефект правового регулювання.

Окрему групу становлять фінансово-запобіжні стандарти, насамперед стандарти FATF, які спрямовані на протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом [148]. Оскільки привласнення публічних коштів у більшості випадків супроводжується їх подальшим приховуванням, трансформацією або виведенням у тіньовий обіг, стандарти фінансового моніторингу відіграють ключову роль у виявленні та блокуванні економічних результатів таких злочинів. Ризик-орієнтований підхід, прозорість бенефіціарної власності та контроль фінансових потоків суттєво підсилюють загальну систему запобігання привласненню.

Важливим елементом міжнародної моделі профілактики службових посягань на публічні ресурси є стандарти державного аудиту та контролю, розроблені INTOSAI. Вони формують методологічну основу для перевірки відповідності управлінських рішень законодавству, бюджетним правилам і принципам ефективності використання публічних коштів [152; 153]. Саме аудит відповідності та результативності виступає інституційним механізмом, що перетворює формальну прозорість у реальну виявлюваність зловживань.

Доповненням до публічно-правових стандартів є стандарти організаційної доброчесності та комплаєнсу, зокрема міжнародні стандарти антикорупційних систем менеджменту. Вони орієнтовані на формування внутрішніх запобіжників у діяльності державних і комунальних підприємств, розпорядників бюджетних коштів та суб'єктів господарювання, що взаємодіють із публічним сектором. У цьому вимірі запобігання привласненню набуває характеру постійного управління ризиками, а не реакції на вже вчинене правопорушення [154; 155; 156].

Європейський правопорядок виходить із того, що привласнення у публічному секторі є не лише кримінальним правопорушенням, а й проявом системної дисфункції системи врядування, що порушує принципи демократичності, підзвітності та поваги до прав людини. Особлива увага приділяється превентивним механізмам контролю, цифровим системам прозорості публічних витрат, посиленому захисту викривачів, незалежному

аудитному та парламентському нагляду, суворому судовому контролю за діяльністю службовців [147].

З цього приводу варто відзначити ефективну роботу Групи держав проти корупції GRECO, яка формує один із найавторитетніших міжнародних стандартів у сфері запобігання корупційним правопорушенням, включно з привласненням у службовій діяльності. У своїх оцінювальних звітах GRECO системно підкреслює, що ефективна протидія корупції є можливою лише за умови наявності комплексної інституційної системи, яка поєднує прозорість, підзвітність та дієві контролюючі механізми [151].

Одним із ключових напрямів рекомендацій GRECO є забезпечення прозорості процедур управління публічними фінансами, що включає відкритість бюджетного процесу, належну публічну звітність та чіткі правила розподілу публічних ресурсів. Такий підхід спрямований на мінімізацію можливостей службового привласнення через непрозорі схеми використання бюджетних коштів, що набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану та значного обсягу міжнародної донорської підтримки.

Другим обов'язковим компонентом, на якому наголошує GRECO, є незалежний аудит, спроможний оперативно виявляти порушення та оцінювати ризики зловживань у сферах, найбільш вразливих до привласнення – таких як оборонні закупівлі, гуманітарні поставки, управління державним і комунальним майном. Вимога незалежності контролюючих органів є однією з базових, оскільки саме вона забезпечує реальну підзвітність службових осіб [151].

Значне місце у рекомендаціях GRECO займає декларування приватних інтересів та механізми попередження конфлікту інтересів, які спрямовані на унеможливлення ситуацій, коли службова особа використовує повноваження для власного збагачення або на користь пов'язаних осіб. Європейська практика вимагає не лише подання декларацій, але й функціонування ефективних систем перевірки та реагування на виявлені порушення.

GRECO також підкреслює необхідність гарантованого захисту викривачів, без якого виявити факти привласнення, що зазвичай мають латентний характер, фактично неможливо. Європейські стандарти передбачають забезпечення анонімності, юридичного захисту, заборону репресій та створення безпечних каналів для повідомлення про неправомірні дії.

У контексті України GRECO неодноразово відзначала наявність прогресу, зокрема у сфері електронного декларування, створенні антикорупційних інституцій та посиленні кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення. Водночас низка рекомендацій залишається частково імplementованою. Особливу увагу міжнародні експерти звертають на недостатній контроль за діяльністю вищих посадових осіб, прогалини в регулюванні та прозорості оборонних закупівель, недосконалу систему зовнішнього аудиту у секторах підвищеного ризику, недостатню реалізацію інституту захисту викривачів.

Таким чином, рекомендації GRECO виступають важливим орієнтиром для формування української антикорупційної політики у сфері запобігання привласненню, визначаючи як структурні, так і процедурні вимоги, які мають бути імplementовані для забезпечення ефективного та прозорого функціонування публічного сектору в умовах воєнного стану та євроінтеграційних реформ.

Імplementація зазначених міжнародних стандартів в Україні потребує переходу від фрагментарного використання окремих інструментів до формування цілісної державної політики запобігання привласненню у сфері службової діяльності. Така політика має поєднувати кримінально-правові заборони з процедурними, фінансовими, організаційними та соціальними запобіжниками, забезпечуючи системний вплив на детермінанти корисливих зловживань. У цьому контексті міжнародні стандарти виступають не лише джерелом формальних зобов'язань, а й методологічною основою для модернізації національної моделі протидії злочинам, передбаченим статтею

191 Кримінального кодексу України, у руслі верховенства права та європейських стандартів доброго врядування.

Окрім цього, на сьогодні процес європейської інтеграції України детермінує необхідність глибокої трансформації національної системи протидії корупційним кримінальним правопорушенням, зокрема службовим привласненням, відповідно до стандартів Європейського Союзу. Гармонізація національного законодавства з правом ЄС охоплює як змістовно-правові аспекти кримінальної кваліфікації, так і інституційно-організаційні механізми запобігання, виявлення та притягнення до відповідальності за корупційні злочини. У цьому контексті ключовими векторами виступають такі орієнтири.

Одним із фундаментальних завдань євроінтеграційної реформи є підвищення точності й уніфікованості кримінально-правових дефініцій, які застосовуються під час кваліфікації правопорушень, пов'язаних із зловживанням службовим становищем. Зокрема, нагальною є необхідність чіткішого розмежування між дисциплінарним проступком, адміністративним корупційним правопорушенням та кримінальним привласненням майна, передбаченим ст. 191 Кримінального кодексу України [48].

Відсутність достатньо визначених критеріїв для такого розмежування спричиняє ризики як надмірної криміналізації, так і безпідставного уникнення кримінальної відповідальності окремими службовцями. Тому вважаємо за необхідне уточнити поняття «використання службового становища», адже має не лише теоретичне, а й прикладне значення для забезпечення передбачуваності та однорідності правозастосовної практики. У країнах ЄС поняття зловживання владою має усталене тлумачення, що дозволяє забезпечувати однаковий підхід до кваліфікації аналогічних діянь, і це має бути імplementовано в українську правову систему. Під цим поняттям пропонуємо розуміти умисне, неправомірне застосування посадовою особою наданих їй владних, управлінських або адміністративних повноважень, пов'язаних із виконанням функцій публічної влади, з метою одержання особистої або чужої вигоди, отримання непрямих переваг чи спричинення шкоди публічним

інтересам. Така поведінка включає дії або бездіяльність, які виходять за межі законних повноважень, порушують принципи доброчесності й не відповідають інтересам служби, та можуть завдати шкоди законним інтересам держави, місцевої громади, юридичних або фізичних осіб.

Європейські стандарти антикорупційної політики передбачають створення комплексних механізмів превенції, заснованих на системах внутрішнього контролю. У публічному секторі України необхідно запровадити ефективні внутрішні системи управління ризиками, регулярні аудити доброчесності, а також забезпечити повноцінний моніторинг оборонних закупівель, що є критично важливим в умовах воєнного стану.

Особливе значення у цьому контексті має реальна автономія антикорупційних інституцій, яка включає гарантії захищеності їх персоналу, фінансову незалежність, стабільність процедур призначення керівництва та відсутність політичного впливу. Практика ЄС демонструє, що ефективні превентивні механізми істотно зменшують рівень службових зловживань і дозволяють виявляти порушення ще на етапі їх зародження.

Для забезпечення ефективності системи запобігання службовим привласненням необхідно удосконалити процедури досудового розслідування, прокурорського нагляду та судового розгляду відповідних проваджень. Деполітизація розслідувань має стати одним із пріоритетів, оскільки політичний вплив істотно підриває довіру суспільства до результатів антикорупційних процесів. Одним із напрямів є підвищення експертної спроможності слідчих та прокурорів, зокрема шляхом спеціалізованого навчання, наближення процедур доказування до практик ЄС та залучення фінансово-економічної експертизи. Важливим також є скорочення строків судового розгляду, що відповідає стандартам Європейського суду з прав людини щодо «розумного строку». Паралельно до цього має бути посилена кримінальна відповідальність службовців за привласнення майна в умовах воєнного стану, що відповідає підвищеній суспільній небезпеці таких діянь [76].

Одним із ключових європейських орієнтирів є запровадження повноцінних гарантій захисту викривачів – осіб, які повідомляють про порушення у сфері публічного управління. Вважаємо, що Україна має імплементувати стандарти Директиви (ЄС) 2019/1937, що передбачають забезпечення конфіденційності особи викривача, заборону будь-яких форм переслідування, дискримінації чи тиску, а також створення захищених і бажано анонімних каналів для подання повідомлень [145].

Проте в умовах воєнного стану ситуація із запобіганням службовим привласненням бажає кращого. Так, трансформаційні виклики, спричинені широкомасштабною збройною агресією, зумовлюють необхідність глибокого оновлення нормативно-правового забезпечення антикорупційної політики України. Оновлення законодавства має відбуватися в умовах одночасного дотримання принципу правової визначеності й ефективного реагування на кризові обставини. Основними напрямками такої модернізації виступають нижченаведені вектори.

1. Спрощення процедур публічних закупівель із одночасним посиленням контролю. Впровадження прискорених механізмів закупівель для потреб оборони та гуманітарного забезпечення має супроводжуватися належним аудитом, ризик-орієнтованими перевітками та прозорим документуванням витрат. Європейська практика кризового врядування свідчить, що спрощення не повинно перетворюватися на дерегуляцію без інструментів підзвітності.

2. Створення цифрових систем простежуваності оборонних ресурсів. Так, застосування технологій маркування, логістичних трекерів, автоматизованих облікових платформ забезпечує можливість відстеження руху матеріальних та фінансових ресурсів, що мінімізує ризики привласнення, втрат чи нецільового використання.

3. Забезпечення прозорості гуманітарної логістики. Надання міжнародної та внутрішньої гуманітарної допомоги вимагає чітко регламентованих каналів обліку, розподілу й звітності. Належна відкритість

цих процесів суттєво зменшує ризики зловживань та підвищує рівень довіри суспільства й партнерів.

4. Впровадження цифрової інфраструктури доброчесності. Сучасні антикорупційні системи ЄС базуються на широкому використанні цифрових технологій, що дозволяє забезпечити повний цикл контролю за використанням публічних коштів. Україна рухається в цьому напрямку, однак потребує інституційного та технічного посилення таких елементів:

- Автоматизований контроль витрат (використання аналітичних модулів для виявлення аномальних транзакцій, дублювань, нетипових закупівель у режимі реального часу дозволяє виявляти корупційні ризики ще до їх матеріалізації);
- Забезпечення функціонування єдиних реєстрів транзакцій оборонних закупівель (створення централізованої платформи, де фіксується кожна фінансова операція у сфері оборони, формує підґрунтя для системного моніторингу і забезпечує прозорість для контролюючих та аудиторських органів).
- Електронний моніторинг руху активів (цифрові інструменти управління майном, включно з системами GPS-відстеження, електронними інвентаризаційними реєстрами та платформами автоматичного порівняння звітності, роблять корупційні маніпуляції значно складнішими).

Євроінтеграційний курс України передбачає адаптацію антикорупційного законодавства до відповідних європейських стандартів. У цьому контексті ключовими напрямками є:

1. Імплементация положень PIF Directive (Директиви про захист фінансових інтересів ЄС). Вона визначає стандарти криміналізації корупційних діянь, що завдають шкоди фінансовим інтересам ЄС, включаючи шахрайство, зловживання службовим становищем і привласнення. Для України це означає необхідність подальшого удосконалення складів кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням публічних коштів, у тому числі міжнародної допомоги.

2. Відповідність стандартам GRECO. Група держав проти корупції, що діє в межах Ради Європи, формує високі вимоги щодо запобігання конфлікту інтересів, доброчесності державних службовців та прозорості процесів ухвалення рішень. Гармонізація з цими стандартами сприятиме формуванню цілісної культури доброчесності у публічному секторі.

3. Узгодження з практикою Європейського суду з прав людини. Особливо важливими є стандарти ЄСПЛ щодо права на справедливе врядування, ефективних засобів юридичного захисту та захисту від свавілля державних органів. Забезпечення цих принципів у воєнний час є ключовою умовою легітимності державних рішень та довіри громадян.

Отже, комплексний аналіз сучасних тенденцій розвитку антикорупційного законодавства України в умовах воєнного стану та в контексті євроінтеграційних зобов'язань дозволяє сформулювати низку концептуальних висновків і пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання. Нами встановлено, що ефективність кваліфікації службових кримінальних правопорушень значною мірою залежить від чіткості законодавчих дефініцій. У зв'язку з цим доцільним є: конкретизувати ознаки «використання службового становища» у ст. 364 та 191 КК України шляхом встановлення вичерпного переліку типових форм зловживання, розмежувати дисциплінарні, адміністративні і кримінальні правопорушення через внесення змін до КК, КУпАП та законів про державну службу/службу в ОМС з метою уникнення конкуренції норм, а також запровадити спеціальні кваліфікуючі ознаки щодо діянь, вчинених у сфері оборонних закупівель або з використанням міжнародної допомоги.

Наше дослідження засвідчило, що ефективність запобігання службовим зловживанням у державах ЄС базується на незалежності контрольних структур і наявності внутрішніх механізмів комплаєнсу. Саме тому, на нашу думку, доцільно унормувати обов'язкові системи внутрішнього контролю та комплаєнсу для всіх органів публічної влади (шляхом прийняття окремого закону або внесення змін до Закону «Про запобігання корупції») а також

закріпити на рівні закону обов'язковість регулярних аудитів доброчесності, включно з аудитом оборонних закупівель [93; 98].

Воєнний стан суттєво підвищує ризики корупційних проявів у сфері публічного управління, особливо під час здійснення оборонних закупівель, розподілу гуманітарної допомоги та управління бюджетними потоками, які спрямовуються на забезпечення національної безпеки та оборони. Водночас потреба в оперативному ухваленні управлінських рішень зумовлює спрощення процедур, що може створювати додаткові можливості для зловживань. У зв'язку з цим модернізація антикорупційних процедур має забезпечувати раціональний баланс між швидкістю та прозорістю процесів, між гнучкістю і контролем, між військовою необхідністю та дотриманням правових гарантій.

Європейська та світова практика кризового врядування демонструє, що в умовах підвищеного навантаження на систему оборонних закупівель підвищення ризиків корупції є закономірним, а отже державне регулювання має ґрунтуватися на превентивному підході, орієнтованому на цифрові інструменти фіксації й аналітики даних, підзвітність усіх суб'єктів процесу та формування чіткої системи відповідальності.

Саме тому доцільно прийняти спеціальний закон про закупівлі в умовах воєнного стану. Він має об'єднати спрощені процедури, необхідні для забезпечення обороноздатності, із жорсткими вимогами прозорості. Доцільним є встановлення обов'язкового електронного документування усіх етапів закупівель, ризик-орієнтованих механізмів контролю та обмежених, чітко визначених підстав для закритих процедур.

Євроінтеграційний курс обумовлює необхідність системної адаптації національного кримінально-правового та антикорупційного законодавства до вимог правового простору Європейського Союзу. Цей процес охоплює модернізацію складів злочинів, удосконалення процедур правозастосування, розвиток превентивних механізмів та посилення гарантій верховенства права. Гармонізація зі стандартами ЄС є не лише формальним обов'язком, а й умовою

підвищення ефективності боротьби з корупцією, зміцнення інституційної спроможності та забезпечення довіри з боку міжнародних партнерів.

Висновок до Розділу 3

1. Запобігання привласненню у чинному законодавстві України фактично зведене до антикорупційних процедур, орієнтованих переважно на конфлікт інтересів, декларування активів і контроль за доброчесністю. Водночас кримінальне правопорушення, передбачене ст. 191 КК України, значною мірою зумовлене соціально-економічними, управлінськими та інституційними чинниками, які залишаються недостатньо врегульованими.

Роль загальносоціального запобігання полягає насамперед у зниженні криміногенного потенціалу соціального середовища, у межах якого здійснюється управління публічними ресурсами. Соціально-економічна стабільність, належний рівень матеріального та соціального забезпечення службових осіб, прозорість управлінських процедур, ефективний соціальний і інституційний контроль, а також сформованість правової культури та доброчесності істотно зменшують мотивацію до привласнення як способу отримання незаконної вигоди. У цьому аспекті загальносоціальне запобігання виконує функцію первинної профілактики, обмежуючи саме виникнення корисливого умислу.

2. Запобігання привласненню у сфері службової діяльності потребує комплексного вдосконалення кримінального законодавства України з урахуванням сучасних викликів, зокрема в умовах воєнного та післявоєнного періоду. Аналіз чинних норм КК України вказує на наявність суттєвих проблем, зокрема дублювання складів злочинів, нечіткість формулювань та неузгодженість із антикорупційним законодавством. Запропоновані зміни до статті 191 КК України спрямовані на усунення законодавчих колізій, законодавче розмежування службових злочинів, посилення захисту публічних ресурсів та інтеграцію антикорупційних механізмів у кримінально-правову

площину. Їх реалізація сприятиме підвищенню правової визначеності, єдності правозастосування та превентивного потенціалу кримінального законодавства.

3. Встановлено, що ефективне запобігання привласненню у сфері службової діяльності потребує комплексного підходу, який охоплює нормативно-правові, інституційні, інформаційно-аналітичні, культурно-освітні та оперативно-профілактичні заходи. Наголошено, що особливої актуальності ця проблема набуває в умовах воєнного стану, коли державна система управління функціонує в умовах кризового навантаження, а обсяг публічних ресурсів, що підлягають розподілу, істотно зростає. Виявлені проблеми фрагментарності законодавчого регулювання, відсутності чітких правозастосовних меж між суміжними складами злочинів, слабкої інтеграції соціального й інституційного контролю та недостатнього впровадження цифрових механізмів моніторингу вказують на необхідність оновлення концептуальних засад державної політики у сфері запобігання службовим зловживанням.

ВИСНОВКИ

У **висновках** дисертаційного дослідження наведено теоретичне узагальнення та запропоновано авторське розв'язання наукового завдання, що полягає в комплексному дослідженні запобігання привласненню у сфері службової діяльності. До основних результатів, сформульованих за результатами дослідження національного законодавства, зарубіжного досвіду, наукових праць і слідчої та судової практики, належать такі положення:

1. Узагальнено, що кримінально-правова регламентація відповідальності за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем сформувалась як результат тривалої еволюції правових підходів до охорони відносин власності, у межах якої відбулося поступове відмежування цих діянь від інших форм посягань, передусім крадіжки, та їхня трансформація в самостійні склади кримінальних правопорушень. Обґрунтовано, що ключовими детермінантами такої трансформації стали нормативне закріплення ознаки ввіреності майна та формування спеціального суб'єкта злочину, що зумовило зміну концептуальної моделі кримінально-правового оцінювання відповідних діянь. Водночас встановлено, що історичний розвиток цього інституту супроводжувався системними недоліками законодавчої техніки, зокрема невизначеністю окремих конструктивних ознак складу злочину та їхнім розширеним тлумаченням, що зберігає актуальність і для сучасного етапу розвитку кримінального законодавства й обумовлює потребу в його подальшому вдосконаленні на засадах правової визначеності та єдності правозастосування.

2. Визначено, що привласнення у сфері службової діяльності є самостійним кримінально-правовим явищем комплексної (подвійної) природи, яке поєднує ознаки кримінальних правопорушень проти власності та у сфері службової діяльності, що обумовлює специфіку його кримінально-правової кваліфікації. Обґрунтовано, що визначальною ознакою відмежування

цього діяння від суміжних складів кримінальних правопорушень є не лише спосіб незаконного оборення майна, а насамперед факт його перебування в правомірному володінні або віданні винної особи та наявність у неї відповідних службових повноважень щодо такого майна. Встановлено, що системне врахування таких критеріїв, як характер ввіреності майна, зміст і обсяг службових повноважень, спосіб оборення майна та спрямованість умислу, дає змогу подолати конкуренцію кримінально-правових норм, мінімізувати помилки правозастосування та забезпечити єдність судової практики під час кваліфікації привласнення майна у сфері службової діяльності, а також суміжних кримінальних правопорушень проти власності й у сфері службової діяльності.

3. Встановлено, що привласнення у сфері службової діяльності є поширеним видом економічно мотивованої злочинності, який характеризується високим рівнем латентності та значною суспільною небезпечністю. З'ясовано, що кримінологічна характеристика цього виду кримінальних правопорушень повинна містити не лише кількісні показники злочинності, а й її структурні та якісні параметри, зокрема рівень, динаміку, латентність, соціально-демографічні та організаційні чинники. Такий комплексний підхід дозволяє більш об'єктивно оцінити масштаби службових привласнень і визначити основні тенденції їхнього розвитку.

4. Встановлено, що особи, які вчиняють привласнення у сфері службової діяльності, належать переважно до соціальної групи службовців, що мають доступ до матеріальних ресурсів та управлінських повноважень. Їхня кримінологічна характеристика охоплює соціально-демографічні, професійні та психологічні ознаки, які в поєднанні з організаційними умовами службової діяльності можуть формувати криміногенну мотивацію. Доведено, що аналіз особистості службового злочинця є важливим елементом дослідження службової злочинності та дає змогу визначити ефективні напрями її запобігання.

5. Доведено, що привласнення у сфері службової діяльності формується під впливом системи взаємопов'язаних детермінант, серед яких провідне місце посідають економічні, політичні, організаційно-управлінські та соціально-психологічні чинники. Встановлено, що криміногенний потенціал службового середовища значною мірою зумовлений недосконалістю механізмів контролю, доступом службових осіб до матеріальних ресурсів і недостатнім рівнем правової культури. Виявлення й нейтралізація таких чинників є важливою передумовою ефективного запобігання привласненню в службовій сфері.

6. Проведений аналіз загальносоціальних заходів запобігання привласненню у сфері службової діяльності свідчить, що ефективна протидія корисливим службовим правопорушенням не може обмежуватися лише кримінально-правовими або спеціально-кримінологічними засобами. Привласнення публічних ресурсів має складну соціальну детермінацію та формується під впливом соціально-економічних умов, інституційної організації публічної влади, рівня правової культури та домінантних ціннісних орієнтацій у суспільстві. Загальносоціальні заходи утворюють фундамент системи запобігання службовій злочинності, визначаючи характер середовища, у межах якого реалізуються владні повноваження щодо управління публічними ресурсами.

Охарактеризовано основні види заходів загальносоціального запобігання привласненню у сфері службової діяльності, визначено ключові проблеми їхньої реалізації та надано пропозиції щодо їхнього вдосконалення. Зокрема, обґрунтовано доцільність інтеграції соціально-економічних чинників у механізм оцінювання корупційних ризиків, посилення інституційної спроможності соціального та громадського контролю, удосконалення організаційно-управлінських процедур і розвитку культурно-освітніх та морально-етичних засад публічної служби. Запропоновано внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції», законодавства про державну службу тощо з метою підвищення превентивного потенціалу

загальносоціальних заходів і забезпечення системного підходу до запобігання привласненню публічних ресурсів.

7. Проведений аналіз свідчить, що чинне кримінальне законодавство України, яке регламентує відповідальність за привласнення у сфері службової діяльності, має низку суттєвих недоліків, що знижують його ефективність як інструменту кримінально-правового запобігання. Зокрема, фрагментарність правового регулювання, колізійність і дублювання норм (особливо між статтями 191 і 364 КК України), нечітке визначення предмета посягання та відсутність диференціації за видом майна суттєво ускладнюють кваліфікацію кримінальних правопорушень і сприяють маніпулятивному тлумаченню правових норм. У зв'язку із цим запропоновано уточнити межі між статтями 191 і 364 КК України шляхом внесення примітки до статті 191, яка визначає характер умислу та предмета посягання як критерії правової кваліфікації, доповнити частину другу статті 191 КК України кваліфікуючою ознакою щодо публічних ресурсів – з метою акцентування підвищеної криміногенної небезпеки посягання на майно, що має стратегічне значення для функціонування держави, особливо в умовах війни та повоєнної відбудови, а також інтегрувати інститут конфлікту інтересів у кримінально-правове поле, визначивши його як обставину, що обтяжує кримінальну відповідальність у випадках вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтею 191 КК України. Запропоновані зміни спрямовані не лише на вдосконалення кримінального законодавства в частині формалізації складів кримінальних правопорушень, але й на підвищення загальної ефективності протидії привласненню у сфері службової діяльності. Їхня реалізація дасть змогу зміцнити довіру до правосуддя, знизити ризики вибіркового правозастосування та створити нормативні передумови для системної протидії зловживанням у сфері розпорядження публічними ресурсами.

8. Аналіз викликів, пов'язаних із запобіганням привласненню публічних ресурсів у період воєнного стану, засвідчує потребу в докорінному оновленні нормативно-правового та інституційного підґрунтя антикорупційної політики

України, а саме запровадження ризик-орієнтованого підходу до контролю за розпорядженням публічними ресурсами, використання цифрових інструментів для моніторингу руху бюджетних, оборонних і гуманітарних активів, забезпечення прозорості та підзвітності процедур обліку, розподілу й використання ресурсів, а також розвиток інфраструктури цифрової доброчесності, зокрема аналітичних систем попередження зловживань.

Надано пропозиції щодо імплементації положень Директиви ЄС про захист фінансових інтересів (PIF Directive), рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO) та правових стандартів Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), що дасть змогу істотно зміцнити превентивний потенціал антикорупційної політики України, підвищити ефективність державного управління та відновити довіру суспільства до публічної влади в умовах воєнного та поствоєнного періодів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академія суспільних та педагогічних наук України. Матеріали лекцій. Філософія. Київ : Академія СПН, 2017. С. 45-50
2. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія : курс лекцій. К. : МАУП, 2002. 295 с.
3. Александров Ю. В., Гаврилишин А. Г., Лихолоб В. Г. та ін. Кримінологія і профілактика злочинів : курс лекцій. К. : Академія внутр. справ МВС України, 1996. 174 с.
4. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : навчальний посібник. Київ : Юрисконсульт, 2006. 342 с.
5. Анохіна Л. С. Кримінологічні питання дослідження детермінант хабарництва. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2007. № 1. Т. 20 (59). С. 73-76
6. Бандурка О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : моногр. Х.: Харків. ун-т внутр. справ, 2011. 308 с.
7. Бандурка О. М., Давиденко Л. М. Злочинність в Україні: причини та протидія: монографія. Х.: Держ. спец. вид-во «Основа», 2003. 368 с.
8. Безклубий О. І. Сутність і склад особистих немайнових відносин за Статутами Великого князівства Литовського. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. № 2 (96). С. 74–77
9. Биков К. Г. Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів, пов'язаних з незаконним заволодінням майном та іншими предметами : дис. ... канд. юрид. наук (докт. філос.) : 12.00.08 (081 «Право»). Харків, 2018. 242 с.
10. Буряк К. М. Причини та умови, які детермінують виникнення домашньої злочинності. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. 2023. № 1 (57). С. 175-181.

11. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні в контексті сучасної антикорупційної стратегії: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08. К., 2015. 479 с.
12. Бучко М. Б. Сучасна корислива економічна злочинність та заходи її попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2002. 19 с.
13. Василичук В. І. Понятійно-категоріальний апарат оперативно-розшукової профілактики злочинів у сфері економіки. *Науковий вісник НАВС*. 2013. № 1. С. 128-136.
14. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
15. Вищий антикорупційний суд – офіційна статистика. Розділ: “Судова статистика / Аналітичні звіти”
<https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/statistika>
16. Гаращук В. М., Мухатаєв А. О. Актуальні проблеми боротьби з корупцією в Україні : монографія. Х. : Право, 2010. 144 с.
17. Голіна В. В. Віктимологія як ресурс: проблеми впровадження і модернізації. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу в рамках VII Всеукр. фестивалю науки 25 квіт. 2013 р. : 20 років НАПрН України. Харків, 2013. С. 24–27.
18. Голіна В. В., Костенко О. М., Шакур В. І. Кримінологія : підручник. Київ : Право, 2014. 512 с.
19. Голіна В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження: монографія. Х., 2004. 210 с.
20. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

21. Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 168–184. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/issue/view/12367/6456>
22. Гончар Т. О., Стрельцов Є. Л., Чуваков О. А. Кримінальне право України : посібник. Харків : Одиссей, 2013. 264 с.
23. Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. *Європейські перспективи*. 2014. № 8. С. 118-121. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1dda1d6c-4b74-42ad-9f8b-cff858172a92/content>.
24. Даньшин І. М., Голіна В. В., Валуйська М. Ю. та ін. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник. За заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/Kriminologia_2009.pdf.
25. Декрет Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету «Про Положення про революційні трибунали» від 18 березня 1920 року. URL : <http://mozhet.info/node/110? page=12>
26. Демиденко Г., Єрмолаєв В. «Правда Руська» Ярослава Мудрого. Початок вітчизняного законодавства. Харків : Право, 2017. 392 с.
27. Джужа О. М., Василевич В. В., Колб О. Г. та ін. Кримінологія: навч. посіб. За заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Прецедент, 2009. 348 с.
28. Довгошия М. Г. Європейський досвід протидії привласненню, розтраті майна або заволодіння ним службовим становищем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 284-289. URL: http://lsej.org.ua/2_2025/68.pdf.
29. Дорохіна Ю. А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія. Київ, 2016. 744 с.
30. Журавський В. С. Політична система України: проблеми становлення і розвитку (правовий аспект). К. : Парламентське вид-во, 1999. 112 с.

31. Задирака Н. Ю. Бердніков К. В. Шляхи становлення антикорупційного законодавства в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 274–277.
32. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
33. Зелінский А. Ф. Кримінологія : курс лекцій. Х. : Прапор, 1996. 260 с.
34. Зелінский А. Ф. Кримінологія : навч. посібник. Х. : Рубікон, 2000. 187 с.
35. Іванов Ю. Ф., Джужа О.М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. 264 с.
36. Іващенко Ю. Лист Мін'юсту Про тлумачення понять “службова особа” і “посадова особа”, використовуваних в чинному законодавстві України. URL: <https://radnuk.com.ua/pravova-baza/lyst-min-iustu-pro-tlumachennia-poniat-sluzhbova-osoba-i-posadova-osoba-vykorystovuvanykh-v-chynnomu-zakonodavstvi-ukrainy/>
37. Йосипів А. О. Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти. *Радник. Український юридичний портал*. URL: <http://radnuk.info/statti/558-kruminolog/15105-2011-01-21-07-20-09.Html>.
38. Кваша О. О. Право на самозахист в контексті протидії злочинним посяганням на національну безпеку України. *Правова держава*. 2018. Вип.29. С. 260-267. URL: http://pravova-derzhava.org.ua/ua/zmist-nomeriv/pravova-derjava.vipusk-29-_2018_.html
39. Кваша О. О. Протидія злочинності у сфері публічної влади: кримінологічний вимір. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 260–267. URL:http://pravova-derzhava.org.ua/ua/zmist-nomeriv/pravova-derjava.vipusk-29-_2018_.html

40. Кікалішвілі М., Бабікова О., Ткаченко В. Протидія корупційній злочинності в Україні: практичний аспект: науково-практичний посібник. Київ, Норма права, 2024. 364 с. <https://jurkniga.ua/contents/protidiya-koruptsiyniy-zlochinnosti-v-ukraini-praktichniy-aspekt.pdf?srsId=AfmBOoqHQfUexwCHVV4mjDunonLmeynh0LfJvkDlmyhc1JFDPbfxJLt->
41. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами): ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
42. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
43. Коновалова В. О. Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. К. : Ін Юре, 2005. 424 с.
44. Коржанський М. Й. Кримінальне право. Загальна частина : курс лекцій. Київ : Атіка, 2001. 432 с.
45. Коркунов Н.М. Класифікація мотивів злочинної поведінки працівників міліції у сфері службової діяльності. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 192-196
46. Корупційні схеми : їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування. За ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 463 с.
47. Кравчук С. Й. Економічна злочинність в Україні. К. : Кондор, 2009. 282 с.
48. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
49. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар. За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Ін Юре, 2006. 1184 с.
50. Кримінальний кодекс УСРР 1922 року. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1060/17/>

51. Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. : затверджений Постановою ВУЦВК від 8 червня 1927 р. URL: <http://document.ua/kriminalnii-kodeks-usrr-1927-r.-zatverdzhennii-postanovoyu-vu-srrsdocrh20001192199.html>
52. Кримінальний кодекс України від 28 груд. 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>
53. Криміногенні чинники : стаття. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-1048>
54. Кримінологія: загальна частина. Курс лекцій : навч. посіб. / В. І. Курило, О. Є. Михайлов, О. С. Яра. К. : Кондор, 2006. 192 с.
55. Кримінологія: підручник. За заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. К.: Національна академія управління, 2010. 496 с. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/978-966-8406-31-7-pos-compressed.pdf>
56. Кримінологія: підручник. За ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
57. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. 288 с.
58. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужа. К. : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
59. Левицька Л. В. Чинники детермінації злочинів у сфері службової діяльності, вчинених працівниками податкової міліції України. *Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. Вип. 3 (6). С. 114-119
60. Левченко Ю. О., Миронюк Т. В. Кримінологічна характеристика привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 76. Ч. 2. С. 126-132.

URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/05/23.pdf?utm_source=chatgpt.com.

61. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 111-117.

62. Литвинов О. М. Запобігання злочинності в Україні: теоретико-методологічні засади: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2012. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197268641.pdf>.

63. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Дніпро, 2010. 41 с.

64. Литвинов О. М., Тацій М. С. Проблеми визначення механізму індивідуальної злочинної поведінки. *Юридичний вісник Причорномор'я*. 2011. № 1 (1). С. 20-29

65. Марич М. І. Поняття і сутність корупції та корупційної злочинності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 61. С. 312. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_61_50.

66. Марін О. Відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг : навчальний посібник. Київ : ВД «Дакор», 2021. 272 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6910/1/64_Службові%20кримінальні%20правопорушення_посібник.pdf.

67. Матишевський П. С. Злочини проти власності і суміжні з ними злочини. Київ : Юрінком, 1996. 240 с.

68. Машлякевич Д. С. Кримінологічні засади формування та реалізації стратегії запобігання і протидії корупції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2015. С. 152–153.

69. Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави. Івано-Франківськ, 2007. 222 с.
70. Мельник Д. С. Актуальні проблеми нормативно-правового регулювання запобігання правопорушенням в Україні: потреби вдосконалення. *Вісник ХНУВС*. 2025. № 2 (109). С. 229-240. URL: <https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/905/818>
71. Мельник М. І. Корупційні злочини. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2(5). С. 355-357.
72. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. Київ : Юрид. думка, 2004. 400 с.
73. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми запобігання корупції : автореф. дис. д-ра юрид. наук; спец. 12.00.08. Нац. акад. внутр. справ України. К., 2002. 31 с.
74. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми запобігання корупції : дис. д.ю.н. : спец. 12.00.08. Національна академія внутрішніх справ України. К., 2002. 506 с.
75. Мельник М. І. Кримінологічна характеристика особи корупціонера. *Науковий вісник НАВСУ*. 2002. № 2. С. 158-167.
76. Міжнародне право у світі динамічних змін: контури майбутнього міжнародного правопорядку : колект. монографія. Наук. ред. В. Репецький, І. Земан, В. Гутник : Львів-Дрогобич, Коло, 2021. 420 с.
77. Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. Кримінологічна віктимологія: навчальний посібник. За заг. ред. проф. О. М. Джужі.К.: Атіка, 2006. 352 с.
78. Музиченко П.Формування правової доктрини на українських землях у XVI ст. Молода Українська держава на межі тисячоліть : погляд в історичне минуле і майбутнє демократичної, правової держави Україна. Зб. наук. праць. Львів : Львів. ін-т. внутр. справ, 2001. С.158-162.

79. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія К.: КНТ, 2008. 363 с.
80. Новаков О. С. Історико-соціальні витоки злочинності працівників правоохоронних органів у сфері службової діяльності. *Вісник ЛАВС МВС імені 10-річчя незалежності України*. 2003. Вип. 1. С. 91-101.
81. Новаков О.С. Класифікація мотивів злочинної поведінки працівників міліції у сфері службової діяльності. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 192-196.
82. Новаков О. С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності : дис. канд. юрид. наук; Національна академія внутрішніх справ України. К., 2003. 210 с.
83. Осадчий Б. В. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем: кримінологічна характеристика та протидія: дис. ... докт. філософ. : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2013. 207 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/48cff5f3-974a-429e-8d93-695871f981ae/content>
84. Офіційна статистика Вищого антикорупційного суду. Розділ: «Судова статистика / Аналітичні звіти». URL: <https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/statistika>
85. Павленко В. С. Протидія корупції та організованих злочинності: окремі аспекти. *Право.ua*. 2021. № 1. С. 101-105.
86. Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави: у 2 т. / Скрипнюк О. В. та ін. ; за ред. акад. НАПрН України О. В. Скрипнюка. Т. 2 : Правова, демократична держава в політичній системі: стан, тенденції та перспективи розвитку. К. : Логос, 2010. 691 с.
87. Політова А. С. Корупційна злочинність в Україні: стан і тенденції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.*

Дідоренка. 2016. Вип. 2. С. 153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2016_2_17

88. Постанова Верховного Суду від 15 травня 2018 р. у справі № 296/3704/16-к, провадження № 51-2767км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74120845>

89. Права, за якими судиться малоросійський народ: 1743 р. Ред. та авт. передмови Ю. С. Шемшученко, упор. К. А. Вислобоков. Київ : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 1997. 547 с.

90. Практикум з соціології : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. М. Пічі. Львів : Магнолія плюс, 2004. 368 с.

91. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text>

92. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>

93. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

94. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.

95. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п#Text>

96. Прокопович Г. В. Характеристика осіб, які вчиняють корупційні злочини. *Науковий вісник НАВС*. 2010. Вип. 5(72). С. 130–138.

97. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>

98. Про правотворчу діяльність: Закон України від 21.07.2022 р. № 2435-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2435-20>

99. Про практику застосування судами законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки: Постанова Пленуму ВСУ від 04.06.2010 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text>

100. Про судову практику у справах про злочини проти власності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 р. № 10 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>

101. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Верховного суду України від 26 квітня 2002 року № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text>

102. Про Стратегію національної безпеки України : Рішення Ради національної безпеки та оборони України від 14 вересня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text>

103. Пчеліна О. В. Причини та умови, що сприяють учиненню економічних злочинів. *Право і безпека*. 2009. № 5 (32). С. 141-146.

104. Розкрадання гуманітарки в Запоріжжі: вилучені гроші передали на потреби ЗСУ. *Слово і Діло: аналітичний портал*. 15 листоп. 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/11/15/novyna/polityka/rozkradannya-humanitarky-zaporizhzhzhi-vylucheni-hroshi-peredaly-potreby-zsu>

105. Роуз-Екерман С.. Корупція та урядування: причини, наслідки та зміни. Пер. С. Кокізьок, Р. Ткачук. К. : К.І. С., 2004. 296 с.

106. Саблук С. А. Кримінально-правова протидія злочинності в Україні у 1922–1960 рр. : монографія. Черкаси : видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2016. 414 с.

107. Савченко А. В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика): навч. посіб. К. : «Центр учбової літератури», 2016. 168 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f427a50f-ab4c-4972-8119-c7140674f9e6/content>

108. Светлов А. Я. Відповідальність за службові злочини. К. : Вища школа, 1978. 252 с.
109. Сироватка С. С. Кримінальна відповідальність за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, вчинені у співучасті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2020. 290 с
110. Сімех Р. Поняття корупційного злочину за законодавством України та Федеративної Республіки Німеччина (порівняльно-правовий аспект). *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. – 2015. № 1. С. 161–169.
111. Смаглюк О.В. До питання про відмежування шахрайства від привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/4e481a15-b5bf-4661-81e3-8d75dbd00366/content>
112. Стаценко О. С. Партії і партійні системи у сучасному демократичному процесі : автореф. дис... канд. політ. наук; Таврійський національний ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімф., 2004. 17 с.
113. Степанюк Р. Л. Типові технології злочинної діяльності в бюджетній сфері України. *Форум права*. 2011. № 1. С. 977–981. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11crlbcu.pdf>.
114. Судебники 1497 и 1550 годов. URL: http://krotov.info/acts/16/2/pravo_01.htm;
115. Лазутка С. А. Литовский Статут – феодальный кодекс Великого княжества Литовского. Вильнюс, 1983. 213 с.
116. Тимошенко В. І. Соціологічний напрям у дослідженні злочинності (з історії політичної і правової думки). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Т. 63. С. 32-36. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/7.pdf>

117. Томчук І. О. Причина та умови давання хабара. *Держава і право*. 2006. Вип. 33. С. 478-482.
118. Тютюгін В. І., Гродецький Ю. В., Гізимчук С. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: навч.-практ. посіб. За ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. Х. : Право, 2014. 232 с.
119. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. Paperback – August 15, 2019. URL: <https://www.amazon.com/Ulozhenie-Nakazaniyah-Ugolovnyh-IspravitelnyhRussian/dp/5458135628>
120. Ухвала Апеляційної палати ВАКС від 28.01.2021 р. у справі № 757/55923/16-к. URL: <https://hacc-decided.ti-ukraine.org/uk/documents/108044951>
121. Ухвала Верховного Суду від 23.08.2018 р. у справі № 0912/1638/12, № 51-2735км18. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C009510>
122. Ухвала Верховного Суду від 29.07.2020 у справі № 640/18653/17, провадження № 51-543км20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90740277>
123. Філософія : навчальний посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко та ін. ; за ред. І. Ф. Надольного. К. : Вікар, 1997. 584 с.
124. Ходимчук О. Психічні аномалії: кримінологічний аспект. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. Спецвипуск № 1. С. 239-240.
125. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре. Т 1: 3 найдавніших часів до початку XX ст. 1997. 561 с.
126. Чекан Н.В. Загальносоціальні заходи запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються маргінальними групами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 461-465. URL: https://www.lsej.org.ua/8_2022/105.pdf

127. Чекмарьова І. М. Індивідуальне запобігання у системі запобігання злочинності неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1. С. 182-186.
128. Шакун В. І. Суспільство і злочинність. К. : Атіка, 2003. 784 с.
129. Шалгунова С. А. Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ : дис . канд. юрид. наук. К., 1999. 203 с.
130. Шекун І.В. Відмежування привласнення у сфері службової діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 6,7. С. 165-170. URL: https://cms.legal-journal.e-u.edu.ua/uploads/6_25_42ee969598.pdf
131. Шекун І. Запобігання привласненню у сфері службової діяльності в умовах воєнного стану: євроінтеграційні орієнтири та напрями реформування в Україні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2025. № 7 (75). С. 117-122. <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/102>
132. Шекун І. В. Запобігання привласненню у сфері службової діяльності: міжнародно-правові стандарти. *Юридична наука*. 2020. № 3 (105), т. 2. С. 286–294. URL : <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/577/704>
133. Шекун І. В. Кримінологічна характеристика як базова категорія дослідження корупційних кримінальних правопорушень. *Юридична наука*. 2019. № 9 (99). С. 599–606. URL : <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/issue/view/11/16>
134. Шекун І.В. Огляд нормативно-правового регулювання кримінальної відповідальності за привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем на території України в період з XVII ст. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 130. С. 273-280. https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2025/01/shekun_130.pdf
135. Шекун І.В. Типологія осіб, які вчиняють привласнення в службовій сфері: кримінологічний підхід. *Європейський правничий часопис*.

2025. Вип. 10. С. 120-124. URL: https://cms.legal-journal.e-u.edu.ua/uploads/20_3ee020e1d1.pdf

136. Шекун І.В. Щодо детермінантів привласнення майна у сфері службової діяльності в умовах російсько-української війни. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану*: збірник матеріалів Веукраїнського круглого столу, 15 травня 2024 р.. за заг. ред. О. І. Косілової. 2024. 115 с. С. 110-112. URL: <https://api-ir.dpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a18de709-ea6c-4291-a150-e6ffc26ad763/content>

137. Шекун І.В. Судова практика щодо визначення ознак суб'єкта привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 Кримінального кодексу України) // *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали Х Науково-практичної конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Білоуса, 30 жовтня 2024 року. Ірпінь: Державний податковий університет, 2024. 280 с. С. 276-280. https://dpu.edu.ua/images/2024/Photo_dlya_novyn_2024/Kafedra%20finansovogo%20ta%20podatkovogo%20prava/12%20gruden%20Kafedra%20finansovogo%20ta%20podatkovogo%20prava/zbirnik%202024_%20fin%20bezpeka%20z%20dopovn.pdf

138. Шекун І.В. Європейські стандарти протидії привласненню у службовій сфері та їх вплив на зміцнення гарантій прав людини в Україні // *Права людини в сучасних умовах: гуманістичний та безпековий вимір*: матеріали міжкафедрального круглого столу (10 грудня 2025 р.). м. Ірпінь: Державний податковий університет, 2026. 239 с. С. 73-76. URL: dpu.edu.ua/images/Documents/UNIVERSITET/FAKULTETI%20INSTITUTI/Navcalno-naukovij%20institut%20prava/Kafedra%20miznarodnogo%20prava%20ta%20prava%20Evropejskogo%20Souzu/OP%20Miznarodne%20pravo%20Bakalavr/Nauko

va%20dialnist/2026/Zbirnik%20materialiv%20mizkafedralnogo%20kruglogo%20stolu%2010%20grudna%202025%20r.pdf

139. Шиманський Ф. В. Злочини у сфері службової діяльності (кримінально-правовий аналіз) : навч. посіб.; Міжнародний гуманітарний ун-т, Інститут національного та міжнародного права. О. : Юридична література, 2006. 272 с.

140. Шубіна С. А., Хуторянський О. В., Тичина Д. М. Запобігання привласненню, розтраті майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері житлово-комунального господарства в Україні: монографія. К. : 7БЦ, 2024. 188 с.

141. Шульган І. Причини та форми корупційної взаємодії у сфері освіти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2024. Вип. 11, № 2 (42). С. 212-218. URL: <https://ena.lpnu.ua/items/cc528da4-81ac-4d78-a8bc-a79452965085>

142. Щербан О. Як полікувати закупівлі Міноборони, та чому дорадчі органи та антикорупційні ради – це лише знеболення. *Українська правда : вебсайт*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/02/21/7390241/>

143. Юшков С. В. Судебник 1497 года (к внешней истории памятника). Труды выдающихся юристов. Киев.: Юрид. лит., 1989. 380 с.

144. Ярошенко М.О., Шевчук З.Ю. Еволюція антикорупційного законодавства в Україні в період незалежності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2016. Вип. 31. С. 38-44.

145. Directive (EU) 2019/1937 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law. *Official Journal of the European Union*. 2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019L1937>

146. Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on public procurement and repealing Directive 2004/18/EC.

Official Journal of the European Union. 2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014L0024>

147. EU Anti-Corruption Report: European Commission. Brussels, 2023. URL: https://commission.europa.eu/publications/anti-corruption-report_en

148. Financial Action Task Force (FATF). *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism and Proliferation*. Paris : FATF/OECD. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Fatfrecommendations/Fatf-recommendations.html>

149. GRECO – Fourth & Fifth Evaluation Rounds (Ukraine). URL: <https://www.coe.int/en/web/greco/evaluations/ukraine>

150. European Commission. EU Anti-Corruption Report. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/corruption_en

151. GRECO. Fourth Evaluation Round Reports on Ukraine : Group of States against Corruption. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/greco/evaluations/ukraine>

152. INTOSAI. *ISSAI 100 – Fundamental Principles of Public-Sector Auditing*. International Organization of Supreme Audit Institutions, 2019. URL: https://www.intosai.org/fileadmin/downloads/documents/open_access/ISSAI_100_EN.pdf

153. INTOSAI. *ISSAI 400 – Fundamental Principles of Compliance Auditing*. International Organization of Supreme Audit Institutions, 2019. URL: <https://www.psc-intosai.org/data/files/3B/43/20/56/2E4D0510A9B0A6A3/ISSAI%20400%20-%20English.pdf>

154. ISO. *ISO 37001:2016 – Anti-bribery management systems – Requirements with guidance for use*. International Organization for Standardization. URL: <https://www.iso.org/standard/65034.html>

155. Open Ownership. *The Level One Project: Beneficial Ownership Data Standard*. URL: <https://www.openownership.org/en/what-we-do/beneficial-ownership-data-standard/>

156. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). *Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine*. Paris : OECD Publishing, 2022. URL: <https://www.oecd.org/corruption/integrity-anti-corruption-review-ukraine.htm>

157. Sutherland Edwin H. *White Collar Crime* / Edwin H. Sutherland. New York : Dryden Press, 1949. 272 p.

158. Ukraine steps up wartime anti-graft push with payouts for whistleblowers. By Dan Peleschuk. October 31, 2024. https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-steps-up-wartime-anti-graft-push-with-payouts-whistleblowers-2024-10-31/?utm_source=chatgpt.com

159. United Nations Convention against Corruption (UNCAC): Convention adopted by the General Assembly on 31 October 2003. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/corruption/convention.html>

160. UNODC. *Guidebook on anti-corruption in public procurement and the management of public finances*. Vienna : United Nations Office on Drugs and Crime, 2013.

URL: https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2013/Guidebook_on_anti-corruption_in_public_procurement_and_the_management_of_public_finances.pdf

161. Shekun I. Determinants of misappropriation in the sphere of official duties. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 1. pp. 88-92. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2024/1/23.pdf>

КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ з питань правоохоронної діяльності

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

Вих. № 147 з 9/9-08
від 29.04 2026

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Шекуна Івана Валерійовича на тему: «Запобігання привласненню у сфері службової діяльності»

Довідка засвідчує те, що результати дисертаційного дослідження Шекуна Івана Валерійовича на тему: «Запобігання привласненню у сфері службової діяльності», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право», можуть бути використані Комітетом Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності при підготовці змін до законодавства України.

Представлене на розгляд дисертаційне дослідження містить необхідний теоретичний та методологічний рівень, а також має практичну та наукову цінність.

Надані Шекуном І.В. консультації і рекомендації, положення і висновки наукового дослідження, викладені в науково-обґрунтованих пропозиціях, будуть враховані Комітетом при опрацюванні відповідних нормативно-правових актів з правового регулювання правоохоронної діяльності в Україні.

**Заступник голови Комітету
з питань правоохоронної діяльності,
народний депутат України,
доктор юридичних наук**

Григорій МАМКА
(посв. № 147)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

18. 11 2024 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження Шекуна
Івана Валерійовича на тему: «Запобігання привласненню у сфері
службової діяльності» у освітній процес та науково-дослідну роботу
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі ученого секретаря секретаріату Вченої ради, доктора юридичних наук, професора **В. В. Василевича** (голова комісії), завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, кандидата юридичних наук, доцента **Ю. О. Левченка** та провідного наукового співробітника наукової лабораторії з проблем протидії злочинності, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника **Д. М. Тичини** склала цей акт про те, що результати дисертації Шекуна Івана Валерійовича на тему: «Запобігання привласненню у сфері службової діяльності» за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість, використовуються для подальших наукових досліджень з проблем запобігання привласненню у сфері службової діяльності, а також під час підготовки лекцій, посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінології, кримінального права, кримінально-виконавчого права, юридичної психології, поліцейського права, а також при проведенні різних видів занять із відповідних дисциплін у процесі підготовки бакалаврів та магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації працівників системи МВС України.

Голова комісії:

Віталій ВАСИЛЕВИЧ

Члени комісії:

Юрій ЛЕВЧЕНКО

Дмитро ТИЧИНА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчально-методичної
роботи Державного податкового
університету, к.ю.н., доцент

Іван ШЕМЕЛИНЕЦЬ

2025 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційної роботи
Шекуна Івана Валерійовича на тему: «Запобігання привласненню у сфері
службової діяльності» у освітній процес**

Комісія у складі: заступника директора з навчально-методичної роботи навчально-наукового інституту права, кандидата юридичних наук, доцента Лугіної Н. А., гаранта освітньої програми «Правове регулювання публічних та приватних відносин», кандидата юридичних наук, доцента Бак В.І., завідувача навчально-методичного відділу, доктора філософії Гришук Г.В., склали цей акт про те, що опубліковані результати дисертаційного дослідження Шекуна Івана Валерійовича на тему: «Запобігання привласненню у сфері службової діяльності» використовувалися у освітньому процесі під час підготовки та проведення лекційних і семінарських занять з навчальних дисциплін «Кримінальне право України (загальна частина)», «Кримінально-правова характеристика корупції», «Кримінальне право України (особлива частина)», «Кримінологія», «Злочинність в Україні та теоретичні основи її запобігання» для підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня денної та заочної форм навчання галузі знань 08 Право спеціальності 081 «Право» за освітньою програмою «Правове регулювання публічних та приватних відносин» Державного податкового університету, а саме:

1. Шекун І.В. Запобігання привласненню у сфері службової діяльності в умовах воєнного стану: свроінтеграційні орієнтири та напрями реформування в Україні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2025. № 7 (75). С. 117-122. URL: <https://kelmczasopisma.com/ua/jornal/102>

2. Шекун І.В. Відмежування привласнення у сфері службової діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Європейський юридичний часопис*. 2025. Вип. 6,7. С. 165-170. URL: https://cms.legal-journal.e-u.edu.ua/uploads/6_25_42ee969598.pdf

3. Шекун І.В. Огляд нормативно-правового регулювання кримінальної відповідальності за привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем на території України в період з XVII ст. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 130. С. 273-280. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2025/01/shekun_130.pdf

4. Shekun I. Determinants of misappropriation in the sphere of official duties. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 1. pp. 88-92. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2024/1/23.pdf>

5. Шекун І.В. Типологія осіб, які вчиняють привласнення в службовій сфері: кримінологічний підхід. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 10. С. 120-124. URL: https://cms.legal-journal.e-u.edu.ua/uploads/20_3ec020e1d1.pdf

6. Шекун І.В. Щодо детермінантів привласнення майна у сфері службової діяльності в умовах російсько-української війни. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу*, 15 травня 2024 р., за заг. ред. О. І. Косілової. 2024. 117 с. С. 112-114. URL: <https://api-ir.dpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7ebcb020-8a7e-42eb-98b2-c47d106d7443/content>

7. Шекун І.В. Судова практика щодо визначення ознак суб'єкта привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 Кримінального кодексу України). *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали X Науково-практичної конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Білоуса, 30 жовтня 2024 року. Ірпінь: Державний податковий університет, 2024. 280 с. С. 276-280. URL: https://dpu.edu.ua/images/2024/Photo_dlya_novyn_2024/Kafedra%20finansovogo%20ta%20podatkovogo%20prava/12%20gruden%20Kafedra%20finansovogo%20ta%20podatkovogo%20prava/zbirnik%202024_%20fin%20bezpeka%20z%20dopovn.pdf

Комісія підтверджує, що сформульовані за результатами дослідження Шекун І.В. пропозиції, висновки, рекомендації використані при формуванні навчально-методичного забезпечення та проведенні навчальних занять.

Заступник директора з
навчально-методичної роботи ННІ права
кандидат юридичних наук, доцент

Наталія ЛУГІНА

Гарант освітньої програми
«Правове регулювання публічних та
приватних відносин»,
кандидат юридичних наук, доцент

Віра БАК

Завідувач навчально-методичного
відділу, доктор філософії

Ганна ГРИЩУК

ЗАТВЕРДЖУЮПроректор з наукової роботи
Державного податкового університету,
кандидат юридичних наук, доцент

Василь ЛУЦИК

2025 р.

АКТ**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність**

Комісія у складі: заступника директора з наукової роботи навчально-наукового інституту права, кандидата юридичних наук, доцента Н. В. Лаговської, доцента кафедри кримінального права та процесу, кандидата юридичних наук, доцента О. А. Павлюх, начальника науково-організаційного відділу, доктора філософії Н. Б. Добрянської склали цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Шекуна Івана Валерійовича на тему: «Запобігання привласненню у сфері службової діяльності» мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, практичну цінність і використовуються під час проведення науково-дослідної роботи на тему «Теоретичні засади підвищення ефективності кримінально-правового, кримінологічного та кримінально-виконавчого запобігання злочинності» (державний реєстраційний № 0121U110768).

Сформульовані автором висновки й пропозиції є обґрунтованими, змістовними та можуть бути використані як основа для подальших наукових дискусій.

Заступник директора з наукової роботи
навчально-наукового інституту права,
кандидат юридичних наук, доцент

Наталія ЛАГОВСЬКА

Доцент кафедри
кримінального права та процесу,
кандидат юридичних наук, доцент

Ольга ПАВЛЮХ

Начальник науково-організаційного
відділу, доктор філософії

Наталія ДОБРЯНСЬКА

АДВОКАТСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ЮС ФОРТИС»

ЄДРПОУ 44751570

01004, вул. Чикаленка, 11а, оф.9, e-mail: jusfortis.office@gmail.com, тел.: +38(077)881-88-18

«25» березня 2026 року

вих. №25/03-8

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Результати дисертаційного дослідження Шекуна Івана Валерійовича на тему «Запобігання привласненню у сфері службової діяльності», поданого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, впроваджено у практичну діяльність Адвокатського об'єднання «ЮС ФОРТИС».

Наукові положення, висновки та практичні рекомендації, сформульовані у дисертаційному дослідженні, використовуються адвокатами об'єднання під час надання професійної правничої допомоги у кримінальних провадженнях, пов'язаних із привласненням у сфері службової діяльності.

Практичне використання результатів дисертаційного дослідження сприяє підвищенню якості правового аналізу матеріалів кримінальних проваджень, удосконаленню підходів до формування правової позиції сторони захисту, підготовки процесуальних документів та належному застосуванню положень кримінального законодавства під час надання професійної правничої допомоги.

Результати дисертаційного дослідження мають практичне значення та можуть бути використані у подальшій діяльності адвокатів Адвокатського об'єднання «ЮС ФОРТИС» під час здійснення захисту, представництва та надання інших видів професійної правничої допомоги у кримінальних провадженнях щодо привласнення у сфері службової діяльності.

Керуючий партнер

Адвокатського об'єднання «ЮС ФОРТИС»

«25» березня 2026

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шекун І. В. Кримінологічна характеристика як базова категорія дослідження корупційних кримінальних правопорушень. *Юридична наука*. 2019. № 9 (99). С. 599–606. URL : <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/issue/view/11/16>
2. Шекун І. В. Запобігання привласненню у сфері службової діяльності: міжнародно-правові стандарти. *Юридична наука*. 2020. № 3 (105), т. 2. С. 286–294. URL : <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/577/704>
3. Shekun I. Determinants of misappropriation in the sphere of official duties. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 1. Pp. 119–123. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2024/1/23.pdf>
4. Шекун І. В. Запобігання привласненню у сфері службової діяльності в умовах воєнного стану: євроінтеграційні орієнтири та напрями реформування в Україні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2025. № 7 (75). С. 117–122. URL : <https://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/14013>
5. Шекун І. В. Відмежування привласнення у сфері службової діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 6, 7. С. 165–170. URL : https://cms.legal-journal.e-u.edu.ua/uploads/6_25_42ee969598.pdf
6. Шекун І. В. Огляд нормативно-правового регулювання кримінальної відповідальності за привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем на території України в період з XVII ст. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 130. С. 273–280. URL : https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2025/01/shekun_130.pdf
7. Шекун І. В. Типологія осіб, які вчиняють привласнення в службовій сфері: кримінологічний підхід. *Європейський правничий часопис*. 2025. Вип. 10. С. 120–124. URL : https://cms.legal-journal.e-u.edu.ua/uploads/20_3ee020e1d1.pdf

8. Шекун І. В. Щодо детермінантів привласнення майна у сфері службової діяльності в умовах російсько-української війни. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану* : збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу, 15 травня 2024 р. / за заг. ред. О. І. Косілової. 2024. С. 112–114. URL : <https://api-ir.dpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7cbcb020-8a7e-42eb-98b2-c47d106d7443/content>

9. Шекун І. В. Судова практика щодо визначення ознак суб'єкта привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 Кримінального кодексу України). *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку* : матеріали Х науково-практичної конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, доктора юридичних наук Віктора Тарасовича Білоуса, 30 жовтня 2024 року. Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. С. 276–280. URL : <https://surl.li/pxwgbn>

10. Шекун І.В. Європейські стандарти протидії привласненню у службовій сфері та їх вплив на зміцнення гарантій прав людини в Україні. *Права людини в сучасних умовах: гуманістичний та безпековий вимір*: матеріали міжкафедрального круглого столу (м. Ірпінь, 10 грудня 2025 р.). Ірпінь: Державний податковий університет, 2026. С. 73-76. URL: <https://surl.li/kggcnw>